

ESAM
EKONOMİK VE SOSYAL
ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

CİLT: 4 SAYI: 1 BAHAR 2023
ISSN: 2717-7637

ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

Cilt/Volume: 4 • Sayı/Number: 1 • Bahar/Spring 2023

ISSN: 2717-7637

ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM) yayını olup ulusal ve uluslararası indekslerde taranan ve hakemli bir dergidir.

Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

ESAM Journal of Economic and Social Studies is a publication of the Center for Economic and Social Research (ESAM) and is a peer-reviewed journal indexed in national and international indexes.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

İletişim / Contact: dergi@esam.org.tr

ASOS
indeks

DERGİ KURULLARI / JOURNAL BOARDS

Editörler / Editors

Dr. Batuhan Ustabulut	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halim Baş	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsnü Koyunoğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Mohamed Arafa	Cornell University

Alan Editörleri / Field Editors

Sosyal Hizmetler / Social Services

Prof. Dr. Bedrettin Kesgin	Yalova Üniversitesi
----------------------------	---------------------

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler / Political Science and Int. Relations

Doç. Dr. Abdullah Aydın	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
-------------------------	------------------------------------

Ekonomi / Economy

Doç. Dr. Gökhan Övenç	İstanbul Üniversitesi
-----------------------	-----------------------

İlahiyat / Theology

Doç. Dr. Turgut Akyüz	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
-----------------------	---------------------------------------

Hukuk / Law

Dr. Muhammed Göçgün	Ankara Medipol Üniversitesi
---------------------	-----------------------------

İşletme / Business

Doç. Dr. Muhammed Maruf	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
-------------------------	---------------------------------

İletişim / Communication

Doç. Dr. A. Tarık Türkmenoğlu	Necmettin Erbakan Üniversitesi
-------------------------------	--------------------------------

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Bayram Ali Ersoy	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necip Şimşek	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Hüsnu Koyunoğlu	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demir	Marmara Üniversitesi
Dr. Nida Kırömeroğlu	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selman Duran	İstanbul Medipol Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Akgül	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İshak Kızılaslan	Marmara Üniversitesi
Öğr. Gör. Hidayet Ayan	Marmara Üniversitesi
Arş. Gör. Hüseyin Arslan	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İrfan Ersin	İstanbul Medipol Üniversitesi
Arş. Gör. Sümeyye Erkalın Coşkunsu	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Sevilay Karaman	Hacettepe Üniversitesi

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Nesibe Erkalın Çakır	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Rachel Wilson	Open Doors English Language School, Ithaca, NY

BİLİM KURULU / SCIENCE BOARD

Prof. Dr. Bayram Ali Ersoy	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Vatan Karakaya	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necip Şimşek	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü Koyunoğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Ekrem Karakoç	Binghamton University, USA
Prof. Mohamed Arafa	Cornell University, USA
Prof. Dr. Bedrettin Kesgin	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Ben Diane Djamal	The University Center Morsli Abdellah of Tipaza, Algeria
Prof. Dr. Refik Korkusuz	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay Zorlu	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ait Aissa Hocine.	The University Center Morsli Abdellah of Tipaza, Algeria
Prof. Dr. Ömer Çınar	İbn Haldun Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan (E.)	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Bedri Gencer	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Halil Sugözü	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Güneş	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cihad Demirli	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Akkaya	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Ata Atun	Kıbrıs İlim Üniversitesi
Doç. Dr. Turgut Akyüz	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Akgül	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulkadir Yıldız	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Tümay	İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan Övenç	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed Maruf	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Gündoğmuş	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Harun Kılıçaslan	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Nurullah Altıntaş	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Aykanat	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Aydın	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Tarık Türkmenoğlu	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Tırabzon	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Kaya	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Göçgün	Ankara Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sinan Kılıçoğlu	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Öğülmüş	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Osman Karaoğlu	Yalova Üniversitesi

EDİTÖRDEN

2020 yılında yayın hayatına başlayan ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi her sayıda özgün konu ve makalelerle yayınlanmaktadır. Dergimizde yayınlanan makalelerin kalitesi ve okur kitlemizin her geçen gün artıyor olması dergimize daha fazla sayıda makalenin gönderilmesini sağlamış bulunmaktadır. Bu nedenle dergimize gelen makalelerin seğilmesinde büyük bir özen göstermekteyiz.

Türkiye'nin ilk düşünce kuruluşlarından birisi olan Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM), elinizde tuttuğunuz bilimsel hakemli dergisiyle Türkiye'nin, İslâm dünyasının ve dünyanın meselelerini tartışmaya ve ihtiyağ duyulan çözümleri aramaya çalışma faaliyetini sürdürmekte kararlıdır. Bu çerçevede dergimize gönderilen makaleleri çift taraflı kör hakemlik politikasına uygun olarak değerlendirmeden geçirdikten sonra yayınlamaktayız. Dergimizin hedeflerinden birisi bilim çevrelerinde önemli yere sahip indekslerde taranır hâle gelmek ve yukarıda yer verilen meselelerle ilgili çözüm önerileri getirebilmeye katkı sağlamaktır.

ESAM Dergisi'nin 4. cildinin 1. sayısında Nihat Fırat Münecçimbaşı Ahmed Dede'nin Risâle-i Mûsikiyye adlı eserini inceleyip tahkik ederken Ahmet Avcı geleneksel mahallenin geçirdiği dönüşüm sürecini televizyon dizileri üzerinden incelemektedir. Ali Kaya, "Türkiye'de İslamcılığın Dönüşümü: Post-İslamcılık ve Sınırlılıkları" başlıklı çalışması ile İslamcılık tartışmalarına katkı sunarken Serkan Demir, Ferhat Karanfil, Faruk Zeki Elgün ve Mehmet Kırış meta-analiz yöntemi ile eğitimde proje tabanlı uygulamaların öğrencilerin akademik başarı puanları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu araştırmıştır.

Dergimizin bu sayısında yer verilen çalışmaların akademi dünyasına, uzmanlara ve araştırmacılara katkılar sağlayacağına inanıyoruz. Bu çerçevede dergimize katkı sağlayan kurullarımızda yer alan tüm akademisyenlere ve uzmanlara, yazarlarımıza, hakemlerimize ve okurlarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

ESAM Dergisi Editörleri

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

NİHAT FIRAT

Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin

Risâle-i Mûsikiyye Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki

Examination and Verification of Chief Astrologer

Ahmed Dede's Treatise Called Risale-i Musikiyye

1-18

AHMET AVCI

Geleneksel Mahallenin Geçirdiği Dönüşüm

Sürecinin Televizyon Dizilerine Yansıması

Reflection of the Transformation Process of

the Traditional Neighborhood on Television Series

19-36

ALİ KAYA

Türkiye'de İslamcılığın Dönüşümü:

Post-İslamcılık ve Sınırlılıkları

The Transformation of Islamism in Turkey:

Post-Islamism and Its Limitations

37-56

SERKAN DEMİR - FERHAT KARANFİL

FARUK ZEKİ ELGÜN - MEHMET KIRIŞ

The Effects of Project-Based Applications in Education on

Academic Success Scores of Students: A Meta-Analysis

Eğitimde Proje Tabanlı Uygulamaların Öğrencilerin

Akademik Başarı Puanlarına Etkisi: Bir Meta-Analiz

57-71

MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE’NİN RİSÂLE-İ MÛSİKİYYE ADLI ESERİNİN İNCELEME VE TAHKİKİ

Nihat FIRAT*

ORCID: 0000-0003-4244-0795

Öz: Müneccimbaşı Ahmed Dede, XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti’nde yetişmiş, dinî ilimlerin yanı sıra mûsiki, mantık, edebiyat, tarih, tıp, astronomi, astroloji, matematik gibi ilim dallarında birçok eser telif etmiştir. Ahmed Dede çocukluk çağında Mevlevihâneye intisab etmiş, orada yetişmiş, ilmi ve edebiyatla dikkatleri çekerek IV. Mehmed zamanında müneccimbaşılık ve sultanın müsâhibliği vazifelerinde bulunmuştur. Ahmed Dede sarayda vazifeli olduğu zamanlar dâhil olmak üzere üzerinden Mevlevî kıyafetini hiç eksik etmemiş ve Mekke Mevlevîhanesi meşihatlığında bulunurken vefat etmiştir. Mevlevî zikirlerinde mûsikinin önemli bir yeri olması sebebiyle Osmanlı döneminde Mevlevîhâneler dinî mûsiki eğitiminin verildiği aslî mekânlar olmuş ve burada yetişen mutasavvıflar mûsiki ilmine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu kişilerden biri de *Risale-i Mûsiki* adlı eseriyle müellifimiz Ahmed Dede’dir. Ahmed Dede, mûsikinin pratik yönü olan beste ve icra ile değil, mûsiki nazariyatını eserinde konu edinmiş, bu alanda çalışma yapan Kindî, Farâbî, İbn Sina ve Nasûriddîn-i Tûsi gibi ilim adamlarının yolunu takip etmiştir. Ahmed Dede eserinde mûsikiyle ilgili temel bilgiler verdikten sonra ses aralıklarının matematiksel oranlarını geniş bir şekilde ele almıştır. Eser bu yönüyle mûsiki tarihi açısından kıymeti haizdir.

Anahtar Kelimeler: Müneccimbaşı Ahmed Dede, Mûsikî, Osmanlı, Mevlevî.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk Din Musikisi Anabilim Dalı, nihat.firat@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1226495>

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş Tarihi: 29/12/2022

Kabul Tarihi: 01/03/2023

Atıf / Cite as: Firat, N. (2023). Müneccimbaşı Ahmed Dede’nin Risâle-i Mûsikiyye Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 1-18.

EXAMINATION AND VERIFICATION OF CHIEF ASTROLOGER AHMED DEDE'S TREATISE CALLED RISALE-I MUSIKIYYE

Abstract: *Müneccimbaşı* (Chief Astrologer) Ahmed Dede, who grew up in the Ottoman Empire in the 17th century, wrote many works in the fields of music, logic, literature, history, medicine, astronomy, astrology, and mathematics as well as religious sciences. Ahmed Dede joined the *Mevlevihane* in his childhood, grew up there, drawing attention with his knowledge and decency he served as *Müneccimbaşı* and sultan's assistant during the reign of Mehmed IV. Dede always wore his *Mevlevi* outfit, even when he was on duty in the palace, and died while he was serving as the *meşihat* of the Mecca *Mevlevihane*. Due to the fact that music has an important place in the *Mevlevi* dhikrs, the *Mevlevihanes* were the main places where religious music education was given in the Ottoman period, and the Sufis who grew up here made significant contributions to the science of music. One of these people is our author, Ahmed Dede, with his work called *Risale-i Musiki*. Ahmed Dede did not focus on the practical aspects of music, namely composition and performance, but he concentrated on the theoretical aspects of music, following the path of scholars such as Kindî, Farâbî, Ibn Sina and Nasûriddîn-i Tûsi who worked in this field. After giving basic information about music in his work, Ahmed Dede dealt extensively with the mathematical ratios of sound intervals. In this respect, the work is valuable in terms of music history.

Keywords: Chief Astrologer Ahmed Dede, Music, Ottoman, Mevlevi.

GİRİŞ

İslam dünyasında mûsikiye dair günümüze ulaşan ilk eser Kindî'nin (ö. 866) çalışmalarıdır. Kindî, riyâzi (matematik) ilimleri dörde ayırarak bunları aritmetik, geometri, astronomi ve mûsiki olarak ifade etmekte, mûsikiyi bu kategoride ele almaktadır (Turabi, 2002: 58). Daha sonra mûsiki nazariyatına dair Fârâbî (ö. 950), Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî (ö. 997), Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî (ö. 998) gibi müellifler ve İhvân-ı Safâ grubu eserler telif etmiştir. İbn Sina (ö. 1037) ise müstakil bir eser yazmamış fakat mûsikiyi riyâzî ilimler arasında sayarak eş-Şifa adlı eserinin riyâziyyât bölümünde ele almıştır. Fahreddin er-Râzî (ö. 1210), İbnü'l-Heysen (ö. 1040), Nasûriddîn-i Tûsî (ö. 1274), İbn Bâcce (ö. 1139), İbn Rüşd (ö. 1198) ve Safiyyüddin el-Urmevî (ö. 1294) ise bu alanda çalışmalar yapan önemli şahsiyetlerdir (N. Özcan ve Çetinkaya, 2020: 257-260).

Osmanlı Devleti zamanında da mûsiki risaleleri telif edilmeye devam etmiştir. Bu dönemde mûsikiye dair eser telif edenlerin en önemlileri olarak; Kırşehirli Nizâmeddin b. Yûsuf (ö. 1425), Hızır b. Abdullah (XV. yy. ortaları), Fethullah eş-Şirvânî (ö. 1486), Abdurrahman-ı Câmî (ö. 1492), Lâdikli Mehmed Çelebi (XV. yy. sonu), Kadızâde Tirevî (ö. 1494), Ahîzâde Ali Çelebi (XV. yy.) ve Abdülkâdir-i Merâgî (ö. 1435) zikredilebilir (N. Özcan ve Çetinkaya, 2020: 258-259).

XVI. yüzyıl ile mûsiki nazariyatına ilgi azalmış, daha çok mûsikinin pratiği olan beste, icra ve makamların tarifine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Müellifimiz Münecimbaşı Ahmed Dede'nin çağdaşı mûsikişinaslardan Ali Ufkî Bey (ö. 1675) eserlerini yazarken batı notasını kullanmış, Nâyî Osman Dede (ö. 1729) ise mûsiki eserlerini harf ve ebced notası ile kayıt altına almıştır. Yine bu dönemde yaşayan Hâfız Post (ö. 1694) ve Buhûrîzâde İtrî Efendi (ö. 1711) de mûsiki nazariyatına dair değil icraya yönelik eserler telif etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde mûsiki eğitimi; askeri mûsiki mehterhanelerde, dinî mûsiki Mevlevîhanelerde ve genel olarak da Enderun Mektebi'nde yapılmaktaydı (Kaptan ve Kaptan, 2019: 42-45). Mevlevîlikte mûsiki manevi iletişim, ferahlama ve yücelme vasıtası görülmekte insan ruhunu güzele yöneltip kötü hallerden uzaklaştırdığı kabul edilmektedir. Bu anlayış Mevlevîhanelerin, manevi eğitimin yanısıra günümüz konservatuarlarının da işlevini görmesine vesile olmuştur (Gönül, 2007: 77). Bundan dolayı mûsiki konusunda söz sahibi birçok kişinin Mevlevîhânelerde yetiştiği görülmektedir. Buna Nâyî Osman Dede ve Buhûrîzâde İtrî Efendi örnek verilebilir. Ahmed Dede de küçük yaşlarda Mevlevîhaneye intisab ederek bu eğitimleri almış, vefat edinceye kadar Mevlevî hırkasını üzerinden çıkarmamıştır.

Müellifimiz Münecimbaşı Ahmed Dede, mûsikide temayülün icraya yöneldiği bir dönemde, belki Mevlevî dervişi olması etkisiyle de mûsikideki kadîm nazârî geleneğin dışına çıkmamıştır. Müellif, kendi asrındaki genel temayülün dışına çıkarak daha önce bu alanda eserler kaleme alan Kindî, Farabî, İbn Sina ve Nasûriddîn-i Tûsi gibi ilim adamlarının yolunu takip etmiştir. Müellif, eserinde bu kişilere atıflar yaparak, mûsikideki oranları matematiksel ifadelerle izah etmeye çalışmaktadır. Bu yönüyle eser mûsikî tarihi açısından kıymete haizdir. Ayrıca eserin tetkikiyle musikideki matematiksel oranlar daha iyi anlaşılacaktır.

1. MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE'NİN HAYATI

Müellif "Münecimbaşı" ismiyle tanınmakta olup, tam ismi; Ahmed b. Lutfullah es-Selânîkî er-Rûmî el-Mevlevî es-Sıddîkî el-Hanefî'dir (Hamevî, 2011: 2/383). Fakat müellif eserlerinde el-Mevlevî haricinde herhangi bir nisbe kullanmamakta, ismini Ahmed b. Lutfullah el-Mevlevî olarak zikretmektedir (Münecimbaşı, t.y.: 69b).

Müellif, şiirlerini “Âşık” mahlasıyla yazdığından dolayı bazı eserlerde bu mahlasla da anılmaktadır (Sâlim, 2018; Sirâceddîn, 2018; Şeyhî, 2018). Ahmet b. Lutfullah’a Mevlevîlik’te eriştiği mertebeden ötürü “Dede” unvanı da verilmiştir (Ergun, 1936: 302).

Babası Lutfullah çulhacı (dokumacı) olup, aslen Konya’nın Ereğli ilçesinde ikamet etmekteydi. Fakat babası o dönemde eşkıya sebebiyle bölgede çıkan karışıklıklardan dolayı Selânik’e göç etmiş, müellif de 1041/1631 tarihinde Selânik’te dünyaya gelmiştir (Sirâceddîn, 2018: 51).

Ahmed b. Lutfullah çocukluk döneminde baba mesleği dokumacılıkla meşgul olmuş fakat bir süre sonra tasavvufa meyli ve ilim öğrenme arzusuyla baba mesleğini bırakarak, Selânik Mevlevîhânesi şeyhi Mehmed Efendi’ye intisab etmiştir. Ahmed, şeyhi Mehmed Efendi’nin müsveddelerini temize çeker daima onun hizmetinde bulunurdu. Ahmed bu dönem boyunca şeyhinden tarikat âdabı ve Mevlevîlikle ilgili eğitimlerinin yanısıra diğer ilimlerden de istifade etmiştir (Sâlim, 2018; Sirâceddîn, 2018).

Ahmed b. Lutfullah daha sonra zâhirî ilimleri öğrenmek arzusuyla Selânik Müftüsü Abdullah Efendi’den dersler almaya başlamış, ondan sarf, nahiv, meânî, tefsir, fıkıh ve felsefe alanlarında istifade etmiştir (Ünlü, 1990: 13-14).

Ahmed b. Lutfullah 24 yaşlarına ulaştığında (1064-1065/1654-1655) gerek batınî gerekse zâhirî ilimlerde ilmini artırmak üzere İstanbul’a gelerek ilk önce Galata Mevlevîhanesi Şeyhi Arzî Dede Efendi’nin hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra şeyhinin izniyle Kasımpaşa Mevlevîhanesi Şeyhi es-Seyyid Halîl Efendi’ye intisab etmiş, on beş yıl kadar burada tahsil görerek şeyhinin Mesnevî-i Şerif derslerine devam etmiştir (Sâlim, 2018; Sirâceddîn, 2018).

Ahmed Dede, Kasımpaşa Mevlevîhanesi’nde kaldığı zaman zarfında, buradaki derslerin dışında on yıl boyunca tefsir, hadîs, usul ve meânî ilimlerinde İbrahim Kürdî, Ahmed Nahlî ve Minkârî-zâde Yahya Efendiler’den istifade etmiştir. Şeyh Halil Efendi onun her ne kadar mantık ve felsefe alanlarında eğitim görmesini arzu etmese de, bu ilim dallarında da kendini yetiştirmek isteyen Ahmed b. Lutfullah, meşhur dersiâm Müderris Salih Efendi’den mantık ve felsefe üzerine dersler almıştır (Ergun, 1936: 1/303).

Ahmed Dede, riyâziyât, hey’et ve nücûm ilimleri hususunda Reîsü’l-Müneccimîn Mehmed Efendi’den dersler almış, ayrıca tıp ilmine ilgi duyarak dönemin meşhur tabiblerinden Salih Efendi’den istifade etmiştir (Sirâceddîn, 2018; Bursalı, 2016).

Birçok ilim dalında yetkinliğe ulaşan Ahmed Dede, Sultan IV. Mehmed'in Edirne'de bulunduğu esnada bu şehre gitmiş, Sultan'ın bulunduğu mecliste bulunarak, sohbeti, zekâsı ve kemâl-i edebiyi IV. Mehmed'in teveccühünü kazanmıştır (Sâlim, 2018; Sirâceddîn, 2018).

Ahmed Dede, 1078/1668 tarihinde Reîsü'l-Müneccimîn Mehmed Efendi'nin vefatı, sultanın müsâhiblerinin ondan sultana bahsetmeleri ve Şeyhülislâm Minkârî-zâde Yahya Efendi'nin bu iş için liyâkatli olduğu hususunda görüş bildirmesiyle Münecimbaşı olarak görevlendirilmiştir (Ağırakça, 2006; Sâlim, 2018; Sirâceddîn, 2018; Şeyhî, 2018).

Ahmed Dede; ilmi, edebi, irfanı ve hoş sohbeti ile Münecimbaşılık vazifesinin yanında sultanın müsâhibi olmuş (1081/1670), sultanla yakınlığı vesilesiyle IV. Mehmed döneminde itibarlı bir hayat yaşamıştır. Sultan IV. Mehmed (1648-1687), Ahmed Dede'nin etkisiyle bir süre haftada iki gün Beşiktaş Mevlevihanesi'ne giderek Mesnevî-i Şerîf dinleyerek semâ seyr eylemiş, Mevlevîhânelere hazineinden yardımda bulunmuştur (Karaçay Türkal, 2012: 1130). Ahmed Dede, münecimbaşı ve müsâhib olduğu dönemler boyunca Mevlevî kıyafetini üzerinden hiç eksik etmemiştir (Enver, 1309; Sâlim, 2018; Sirâceddîn, 2018).

IV. Mehmed'in Viyana bozgunundan (1483) sonra Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı öldürtmesi, birçok şehir ve kalenin kaybedilmesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra IV. Mehmed'in av tutkusu ve devlet işlerine yeterince ehemmiyet göstermemesi orduda karışıklıklar çıkmasına neden olmuş, ordudaki isyancı grup IV. Mehmed'in tahttan indirilmesini ve beraberinde onun bürokrasisi olarak değerlendirdikleri müellifimiz Münecimbaşı Ahmed Dede'nin de içerisinde bulunduğu yetmiş civarında kişinin azlını talep etmişlerdir (Karaçay Türkal, 2012; Ünlü, 1990).

2 Muharrem 1099'da (8 Kasım 1687) başta şeyhülislâm ve ulemâ, vezirler ve yüksek rütbeli ocak ağaları Ayasofya Camii'nde toplanarak IV. Mehmed'in ha'l edilmesine karar vermişler, II. Süleyman'ın (1687-1691) sultan olmasıyla müellifimiz Ahmed Dede, tüm vazifelerinden azledilerek Kahire'ye sürgün edilmiştir (A. Özcan, 2003; Ünlü, 1990).

Ahmed Dede, 1099/1693 tarihinde Mısır valisi Hasan Paşa ile Kahire'ye giderek burada yaklaşık iki sene kalmıştır. 1102/1690'da Mekke'ye giderek orada dinî vecibelerini yerine getirerek orada Mevlevîhane şeyhi olarak ikamet etmiştir. 1105/1693 tarihinde Medine'ye giden Ahmed Dede orada altı sene kalarak tefsir ve Hanefî fihkî üzerine dersler vermiştir. 1112/1700 tarihinde tekrar Mekke'ye dönen Ahmed Dede vefat edene kadar Mevlevihane'de şeyhlik vazifesini yürütmüştür (Ağırakça, 2006; Aydın, 1993; Ergun, 1936; Sâlim, 2018; Şeyhî, 2018).

Ahmed Dede, Haremeyn-i Şerifeyn'de bulunduğu esnada, İstanbul'da padişah meclisine davet edilmiş fakat yaşlılık ve yolculuk meşakkatini mazeret göstererek teklifi kabul etmemiştir (Ağırakça, 2006; Sirâceddîn, 2018; Ünlü, 1990). Ramazan 1113 (Şubat 1702) tarihinde Mekke'de vefat eden Ahmed Dede, Mevlevî mezarlığına defnedilmiştir (Şeyhî, 2018: 362).

Ahmed Dede çocuk yaşlarda Selânik Mevlevihanesinde giydiği hırkayı, sarayda görev aldığı zamanlar dâhil olmak üzere vefat edene kadar üzerinden çıkarmamıştır. Ahmed Dede ahlakı ve edebi ile takdir edilen, hoş sohbet ve nüktedan bir kişiliğe sahipti. Sohbetleri esnasında latifeler yapar, bir mecliste anlattığı konuyu tekrar etmez, farklı bahisler açacak kadar geniş birikimi vardı (Ağırakça, 2006; Sâlim, 2018; Şeyhî, 2018).

Mevlevîhanelerde yapılan sema' ve zikirlerde mûsikinin önemli bir yeri vardır. Bu itibarla Mevlevîhânelerde mûsiki eğitimi verilmekte, şeyhin de mûsiki konusunda geniş bir bilgisinin olması lazım gelirdi. Ahmed Dede müneccimbaşı olarak görev aldığı dönem dâhil olmak üzere Mevlevihanede yapılan bu zikirleri terk etmemiş hayatının son dönemlerinde ise bizzat Mekke'de Mevlevihane şeyhi olarak vazife yapmıştır. Ahmed Dede mûsiki meclislerinde bulunur, zamanın bestekâr, hânende ve tanburîlerinden Hâfız Post ile dostluğu bulunmaktaydı. Nitekim Ahmed Dede'nin; "Var mı haberin bâd-ı sabâ tâze gülümden" mısrasıyla başlayan şiiri ve

*"Yine sahn-ı çemen reşk-i cinân olduğu çağlardır
Değil nerkis görünen câ-be-câ zerrîn ayağlardır"*

manzûmesini bizzat Hâfız Post bestelemiş ve bu güfte şarkta ve garbda meşhur olmuştur (Ergun, 1936; Karagöz, 2018; Sâlim, 2018). Ahmed Dede, Hâfız Post'la yakın olduğundan onun güftelerini yazdığı mecmuasına kendi hattıyla salavât-ı şerîf eklemiştir. Hâfız Post bu salavâtın altına onu Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin kendi hattıyla yazdığını not düşmüştür (Karagöz, 2018: 34).

Türk Şairleri adlı kitabın yazarı Sadeddin Nüzhet Ergun; Ahmed Dede'nin, şiirlerini bestelenmek üzere yazdığı için az şiir yazdığı kanaatinin kendisinde oluştuğunu ve muhtemelen onun yazdığı şiirlerin tamamının bestelenmiş olabileceğini ifade etmektedir (Ergun, 1936: 303).

Ahmed Dede'nin şiir hususunda yetkinliğinin anlaşılabilmesi adına onun tezkirelerde geçen birkaç şiirini aktarmak faydalı olacaktır.

*Bezm ehline sâkî bugün imdâda mı geldin
Yâ bî-kadeh ü bâde hemân sâde mi geldin*

*Her hûba esîr olmada sad kayda düşersin
Âşık nicesin âleme âzâde mi geldin*

Diğer

*Kâkül-i şeb-rengün ey meh câygâhumdur benim
Gün yüzün üzre o bir çetr-i siyâhumdur benim
Şevk-ı ruhsârunla da 'vâ-yı mahabbet eylerüm
Hâl ü hattun ey perî-peyker güvâhumdur benim*

Diğer

*Var mı haberün bâd-ı sabâ tâze gülümden
Bir neş'e getürdün mi ola bana mülümden
Çekdiklerümü gûşe-i hicrânda didün mi
Virdün mi 'aceb yâra haber sûz-ı dilümden*

Diğer

*Nev-kîse-i zamânedен ihsân uman kişî
Hayfâ dirig sûret-i gülden gül-âb umar* (Ergun, 1936; Sâlim, 2018; Sirâceddîn, 2018; Şeyhî, 2018)

Ahmed Dede, XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde yetişen, birçok ilim dalında yetkinliği bulunan bir âlimdir. Müellif dinî ilimlerin yanısıra mûsiki, mantık, edebiyat, tarih, tıp, astronomi, astroloji, matematik gibi ilim dallarında telif ettiği eserlerinin yanısıra üç dilde (Türkçe, Arapça ve Farsça) şiirlerinin bulunduğu divanı bulunmaktadır. Ahmed Dede'nin kaynaklarda zikredilen eserleri şunlardır: Câmî'ü'd-düvel, Gâyetü'l-beyân fî dekâ'iki 'ilmi'l-beyân, Risâle fî'l-kinâye ve't-ta'rîz, Risâle fî tahkîki'l-masdar, Risâle fî beyâni'l-mecâz ve aksâmihî, Şerhu Mukaddimeti mecmû'ati'l-'ulûm li't-Teftâzânî, Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Lârî 'alâ Şerhi Hidâyeti'l-hikme, Divan-ı Eş'âr, Vesîletü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-hamli ve'l-mahmûl, Feyzü'l-harem fî âdâbi'l-mütâla'a, Şerhu Ahlak-ı 'Adud, Hâşiyetü't-Tefsîri'l-Beyzâvî, Lisânü'l-gayb ve'l-ilhâm, Ta'likât 'alâ Öklîdis, Tuhfetü'l-mü'minîn, el-Fevâ'idü's-seniyye fî havâssi'l-eşcârî't-tubbiyyeti'l-Efrençiyye, Risâle fî tâli'i seneti 1157, Risâle fî beyâni umûrin fî'ilmi't-tefsîr (Lisânü'l-gayb ve'l-ilhâm), Gâyetü'l-'uded fî 'ilmi'l-'aded, Letâifnâme, Terceme-i Nefahât-ı Anberiyye fî Mişâli Na'l-i Hayri'l-Beriyye ve Risâle-i Mûsikiyye (Ağırakça, 2006; Aydüz, 1993; Ergun, 1936; İsmail Paşa, 1951; Örs, 2020; Sâlim, 2018; Sirâceddîn, 2018).

2. MÛSİKÎ RİSÂLESİ

Risale, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Bölümü 2329 numaralı mecmua içerisinde bulunmaktadır. Mecmua, Ahmed Dede'nin üç ayrı eserinden oluşmaktadır. Birinci eser müellifin *Gâyetü'l-'uded fi 'ilmi'l-'aded* (1a-68b), ikinci eser *Risâle-i mûsikiyye* (69b-77a) ve üçüncü eser ise *Terceme-i Nefahât-ı 'Anberiyye fi Mişâli Na'l-i Hayri'l-Beriyye* (78a-89b) adlı çalışmalardır.

Mecmuanın baş tarafında *Gâyetü'l-'uded fi 'ilmi'l-'aded* adlı başlık bulunmakta, başlığın altında kurşun kalemle ikinci risalenin *Risâle fi'l-mûsikî* adlı çalışma olduğu ifade edilmektedir. *Risale-i mûsikiyye*'nin başladığı sayfada herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Fakat risalenin dibâce kısmında müellif kendisinden ve bu çalışmasından bahsetmektedir. Ayrıca bu eseri hangi amaçla yazdığını dile getirmektedir. Eserin müellifimiz Ahmed b. Lutfullah el-Mevlevî'ye nisbeti üzerinde herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Eserin ölçüleri 215x127, 150x60 mm. şeklinde olup, 9 varak ve her bir varak da 21 satırdan oluşmaktadır. Risale talik yazıyla kaleme alınmış olup eserdeki bölümler birbirinden kırmızı başlıklarla ayrılmıştır. Eserin dili Arapça'dır ve ikinci bir nüshası bulunamamıştır. Eserin sonunda tarih kaydı veya müstensih da kaydı bulunmamaktadır.

3. RİSÂLENİN MUHTEVASI

Müneccimbaşı risaleye besmele, hamdele ve salvele ile başlayarak kendi ismini Ahmed b. Lutfullah el-Mevlevî olarak zikretmekte ve Allah'a niyazda bulunmaktadır. Müellif burada mûsiki ilmindeki nağmelerin tizlik ve peslik yönünden birbiriyle ilişkilerini ve mûsikideki zaman aralıklarının oranları üzerinde duracağını ifade etmekte, bu hususların da mûsikideki basit ve bileşik ölçülerin bilinmesine bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Müellif bu risaleyi telif etme amacını; mûsiki ilminde kullanılan oranlar hakkında bilgi vererek bu ilmin anlaşılmasına yardımcı olmak ve bu vesileyle mûsiki ilmine ilgi duyanların ufukunu açmak olarak ifade etmektedir (Müneccimbaşı, t.y.: 69b). Müellif risalesini “mukaddime”, “maksat” ve “hatime” olmak üzere üç bölüme ayırmaktadır.

Müellif mukaddime bölümünü iki kısma ayırarak birinci kısımda; genel manada musikideki niceliği tarif ederek, niceliğin kısımları ve hususiyetlerini dile getirmiştir. İkinci kısımda ise mûsiki ilminde kullanılan oranların tanımı, sesler arasında kulağa hoş gelenlerin oranlarının ölçüleri ve bunların çeşitlerini konu edinmektedir. Bu bölümde zaman zaman mûsiki ilminde öncü olan Öklidis gibi müellifleri ve eserlerini zikrederek onlardan doğrudan alıntı yapmaktadır (Müneccimbaşı, t.y.: 69b-73a).

Müellif maksad kısmında; mûsiki ilminde oran konusunun, eserlerin icrasındaki hususiyetlerini ayrıntılı olarak ele almıştır. Yedi seslik bir oktav aralığının öncelikle on iki sese bölünmesi ve on iki sesin oranları; 2 oktavlık ses aralığını ve bu aralıktan çıkan 24 uyumlu sesin oranlarını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bu bölümde müellif, Batlamyus'un *el-Mecisti* adlı eserine ve Nasûruddîn-i Tûsi'ye atıfta bulunmaktadır (Müneccimbaşı, t.y.: 73a-76b).

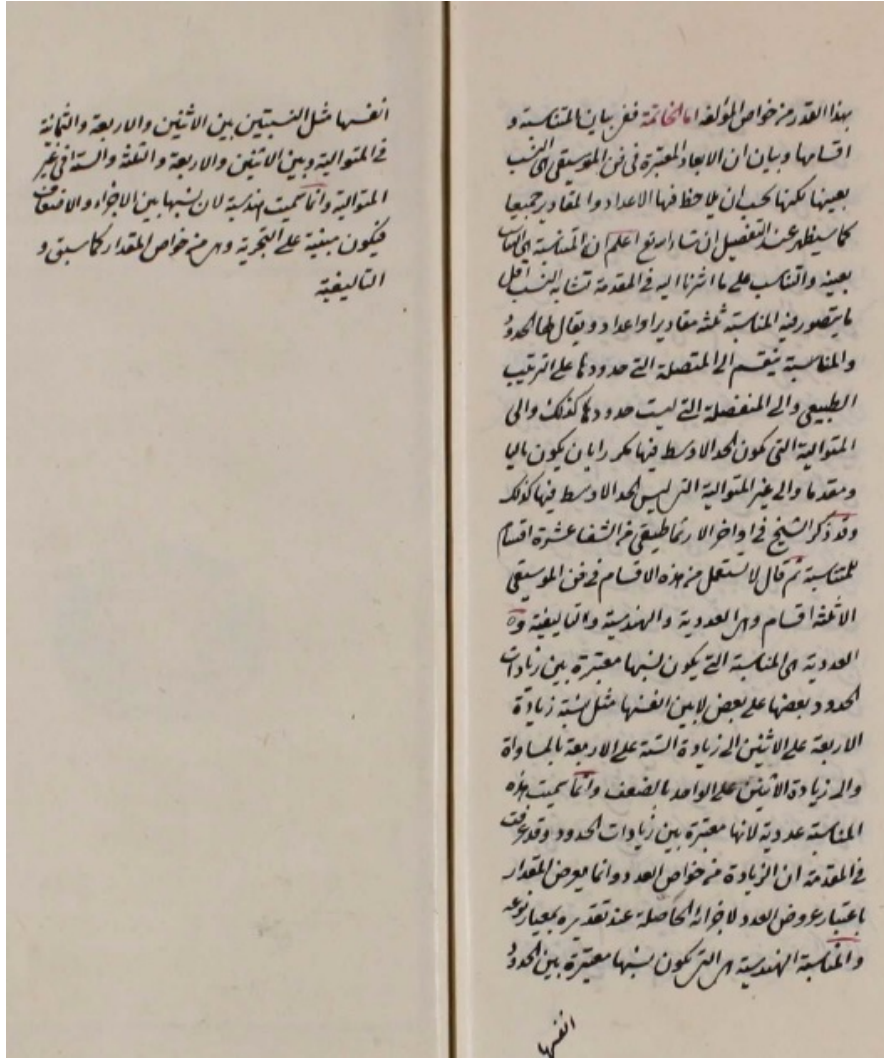
Müellif hatime bölümünde; mûsiki ilminde kabul gören uyum konusunu ve kısımlarını açıklamıştır. Oranların daha iyi anlaşılması için sayı ve miktarların birarada dikkate alınması gerektiğini ifade edilmektedir. Ayrıca müellif İbn Sina'nın *Şifa* adlı eserine atıf yapmakta, orada oran/münasebet konusunda zikredilen on husustan yalnızca üç çeşidinin mûsiki ilminde kullanılabileceğiyle ilgili izahatlar yapmıştır. Müellif bu üç çeşiti; adedî/sayısal, hendesî/geometrik ve te'lifi/bileşik olarak sınıflandırmış, sayısal ve geometrik oranın tarifini yapmıştır. (Müneccimbaşı, t.y.: 76b-77a) Fakat bileşik orandan kastedileni açıklamamış ve cümlesini tamamlamamıştır. Risalenin sonunda ferağ kaydı da bulunmamaktadır. Bu sebeplerden dolayı risalenin hatime bölümünün son kısmının eksik olduğu değerlendirilmektedir.

Risâle-i Mûsikiyye'nin yazma veya basılmış olarak başka bir nüshasına rastlanılmadığı için risaledeki metin olduğu gibi yazıya aktarılmıştır. Bundan dolayı çeşitli sebeplerle net okunamayan ifadelerin diğer metinlerle karşılaştırması yapılamamıştır. Müellifin bilinen bazı kelimelerde kimi zaman noktalama işaretlerini kullanmadığı görülmüştür. Kelimenin cümle içerisindeki kullanımından net olarak anlaşılması durumunda, kelime noktalama kullanılarak yazılmış, kelime üzerinde tereddüt oluşması durumunda ise o ifadenin olabileceği ihtimaller dipnotta gösterilmiştir.

Kısaltma olarak yazılan “(فحينئذ)” kelimesi dipnotta gösterilmiştir. Müstensihinin “من” ve “في” harfi cerlerinin hatlarının benzerliğinden dolayı bu harfi cerler, kullanıldığı fiil ve kullanım yeri göz önüne alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr.2329/2, vr. 69b-70a
(Risâle-i Mûsikî'nin ilk sayfası)

Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr.2329/2, vr. 76b-77a
(Risâle-i Mûsikî'nin son sayfası)

4. TAHKİKİLİ METİN NEŞRİ

رسالة في الموسيقى

لأحمد بن لطف الله المولوي المشهور بالمنجم باشي أحمد ده ده

(69b) بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين. أما بعد فيقول العبد المحتاج الى ربه القوي أحمد بن لطف الله المولوي، لطف الله بهما وغفر لهما. لما كان علم الموسيقى باحثاً عنه احوال النغم من حيث الاتفاق والاختلاف في الحدة والثقل وعن احوال يناسب الأزمنة المتخللة بينهما. وكان البحث عنها موقوفاً على معرفة احوال النسبة بسيطة كانت أو مؤلفة عددية كانت أو هندسية أو تاليفية. أردت أن أجمع عدة كلمات متعلقة

بأحوال النسبة المعتمدة في هذا الفن. يعين معرفتها في مقاصد الفن ويكون سبباً لزيادة البصيرة للمطالبيين. ورتبتها على مقدمة ومقصد وخاتمة.

أما المقدمة: فهي على جزئين، الجزء الأول في تعريف الكم مطلقاً وتقسيمه وبيان بعض خواصه، الكم عرض لا يتوقف تعقله على تعقل شيء آخر؛ ويقبل القسمة والنسبة لذاته؛ وقيل يقتضي القسمة والنسبة في موضوعه لذاته؛ وله ثلث خواص؛

إحديها قبول المساواة والمفاوتة وثانيتها عد بعضه بعضاً أي أفناء بعضه بعضاً إذا قدر به؛ وثالثتها قبول القسمة العقلية أو الوهمية ونسبة بعضه إلى بعض لذاته وللقوم في التعريف وفي ثبوت هذه الخواص أبحاث كثيرة لا يناسب إيرادها للمقام، وينقسم إلى قسمين؛ أحدهما يسمى كمّاً متصلاً وهو الذي يكون له أي لأجزائه الفرضية (70a) العقلية هيئة اتصالية مع توهم الحدود المشتركة بينها وهو أيضاً قسماً إحداهما قار الذات أي مجتمع الأجزاء الفرضية في الوجود ويقال له المقدار وهو ثلاثة أنواع خط وسطح وجسم تعليمي. وكل واحد منها بيّن في موضعه، والثاني من المتصل غير القار أي مالا يجتمع اجزأه الفرضية في الوجود بل لا يوجد اللاحق مالم ينعدم السابق؛ وهو الزمان الذي يقدر به الحركة التي هي أيضاً هيئة غير قارة فناسب أن يجعل الزمان الغير القار مقداراً لها، والقسم الثاني من الكم هو المنفصل وهو الذي ليس له هيئة اتصالية مع حدود مشتركة؛ وهذا القسم هو العدد بجميع أنواعه، وذهب المعلم الثاني أبو نصر الفارابي إلى أن هذا القسم أيضاً قسماً؛ قار وهو العدد وغير قار وهو القول المركب من الحروف المتعاقبة في الوجود وردّ عليه بأن التعاقب في الحروف من عدم مساعدة الآلة لا بذاتها ولكل وجهة هو موليتها ولكل واحد من قسمي الكم خواص ولوازم يختص به؛ ولا يوجد في غيره مثل قبول التجزئة إلى غير النهاية في المتصل ومثل قبول الزيادة والتركيب إلى غير النهاية في المنفصل؛ ولا يستعمل لازم أحد القسمين في الآخر إلا بسبيل الاستعادة والمجاز مثل استعمال التجزئة في العدد واستعمال التركيب والزيادة في المقدار، وأما صحة هذا الاستعمال فقد أثبتوها في محله؛ وأما الداعي إلى ذلك فلأن تقدير الكمية المنفصلة لم يتيسر بدون فرض تجزئتها إلى غير النهاية وكذا تقدير الكمية المتصلة لم يتصور إلا بعروض بعض لوازم المنفصلة وفرض تحققة فيها وهو التركيب من احاد مفروضة تقدر بها تلك المقادير؛ ولذلك ترى القوم (70b) أنهم يضعون في المقادير في كل نوع منها مقداراً من ذلك النوع بإزاء الواحد في الاعداد ويقدر به ذلك النوع ويسمونه مقداراً موضوعاً ومعياراً أيضاً مثل الذراع في نوع الخط ومربعه في نوع السطح ومكعبه في نوع الجسم؛ ويقدر به النسبة الجارية في كل نوع أيضاً بذلك القدر كما سيجيء بيانه وبما ذكرناه يظهر حال التجزئة في العدد فلأن العدد منفصل في ذاته فلا معنى لتجزئته إلا بتوهم الاتصال فيه أولاً. ثم ينصرف فيه كما ينصرف في المتصل.

والجزء الثاني في المقدمة في تعريف النسبة المعتمدة عند الرياضيين وتقسيمها إلى أقسام مقصودة في الفن، قال صاحب أصول الهندسية أقليدس الصوري في صدر المقالة الخامسة من الأصول النسبية أيية أحد مقدارين متجانسين عند الآخر وفي نسخة ثابت هي إضافة ما في القدر بين مقدارين متجانسين والتناسب تشابه النسب انتهى. لا يخفى عليك أن المراد من الأيية هو التميز والتعين فيكون النسبة عبارة عن التعين الإضافي الذي يحصل لشيء عند قياسه إلى شيء آخر ولا يختص ذلك بالمقدار بل يعم العدد وجميع الأشياء وإنما قيد المقدارين بالمتجانسين لأن المقصود بالنسبة هو التميز بعد التماثل والاشتراك في النوع وهذا لا يتحقق إلا في الأمور المتماثلة المتحدة في النوع وبعض المتوهمين صحفوا الأيية إلى الأينية بمعنى التحقق والوجود وهذا غلط ظاهر ولها تقسيمات كثيرة باعتبارات عديدة يذكر منها ما يناسب المقام وهي قسمت إلى عددية يسمى منطقة أيضاً وهي (71a) التي لها اسم مخصوص يعبر به عنها وينطق بها بواسطة ذلك الاسم مثل النصفية والرابعة وغيرهما من النسب المنطقة المفتوحة وإنما سميت عددية لأنها إنما يوحد أولاً وبالذات في العدد وبواسطته في المقدار وفي غيره مما يعرضه العدد ومنطقة لأنها ينطق بها بواسطة اسمها المخصوص وإلى هندسية مقدارية صماء وهي التي ليس لها اسم مخصوص يعبر به عنها بل يعبر عنها عند الاحتياج أما بمطلق الجزئية أو بوصف مخصوص بمرتبتها مثل الجذرية والمجذورية وهي

التي يبحث عن أحوالها وأحوال أقسامها في المقالة العاشرة من الأصول وصورها في الخطوط المستقيمة لسهولة تطبيق بعضها على بعض هذا اصطلاح الهندسيين وأما عند الموسيقيين فيعرفون النسبة العددية بما يكون طرفاها عددين والهندسية بما يكون طرفاها مقدارين متجانسين وهذا كما يرى لا يخلو عن الستامح وطرفا النسبية ويقال لهما حدّاهما أيضا هو المنسوب والمنسوب اليه ويقال للاول المقدم وللثاني التالي وإذا عرفت ما سبق من تحقيق النسبة ظهر لك أن النسبة في نفسها كيفية حاصلة للشئ عند إضافته الى شئ آخر لكن الرياضيون لما أرادوا ان يجروا فيها الأعمال الجارية في كلا قسمي الكم لتستعملوا¹ مجهولها عن معلومها بواسطة تلك الاعمال فرضوا لها قدرا في نفسها بحسب طرفيها وبينوا ذلك تارة بأنه قدر النسبة عبارة عن العدد السمي لتلك النسبة ثم بينوا العدد السمي بانه عدد يكون نسبة الواحد إليه كنسبة الطرف الأول من النسبة الى الطرف الثاني كالاثنتين للنسبة النصفية والاربعة للربعية لان كل (71b) مقدار يكون نسبته الى مقدار آخر بالنصفية كانت نسبته كنسبة الواحد الى الاثنتين. وكذا الربعية مع الاربعة وهذا لا يشمل قدر النسبة بين الاكثر والاقل أعني إذا كان المنسوب أكثر من المنسوب اليه الا بالعناية والتكلف لأن قدر النسبة فيما بين العشرين والعشرة مثلا هو النصف كما سيظهر في المقصد فح² لا بد من التوجيه في بيان العدد والسمي أو في بيان قدر النسبة بذلك العدد بان السمي هو العدد المذكور أو الكسر المأخوذ منه أو قدر النسبة هو العدد المذكور أو الكسر المأخوذ منه وأخرى بأن قدر النسبة هو المقدار الذي يكون المقدار الموضوع في ذلك النوع أي المعيار بالقياس اليه على تلك النسبة وهذا الثاني هو المشهور ولا يذهب عليك أن المراد من قدر النسبة هو الكمية المفروضة لتلك الكيفية الاضافية التي يعبر عنها بالنسبة باعتبار طرفها فنعم المتصل والمنفصل أي المقدار والعدد فح³ لا بد وأن تعمم المقدار في هذا التفسير الثاني ويؤخذ بمعنى مطلق الكم أو يخصص المعرف بقدر النسبة المقدارية كما ان العدد السمي في التعريف الاول يجب أن يعمم الى العدد نفسه والى ما هو معروض العدد من المقادير. وعلى كل تقدير بيان قدر النسبة بالعدد أظهر من بيانه بالمقدار وبيانه بالمقدار أقرب الى المقصود من بيانه بالعدد فاختر ما شئت وقد بين مولانا النظام في شرح التحرير اقدار النسب مقدارية كانت أو عددية على طريقتين خلاصة أحدهما أن كل نسبة مقدارية كانت أو عددية لا يخلو اما أن يكون الطرف الاول من طرفيها أي المنسوب المسمى بالمقدم أصغر من الطرف الثاني أي المنسوب اليه المسمى بالتالي أو (72a) مساويا له أو أعظم منه وعلى كل تقدير أما ان يكون النسبة منطقة مفتوحة على ما عرفت معناها فيما سبق فح⁴ لا فرق بين الكميات المتصلة وبين الكميات المنفصلة في تعيين قدر النسبة بالعدد السمي أو بالكسر المأخوذ من ذلك العدد لان اهل الحساب قد بينوا ان الاعداد إذا كانت منسوبة الى جمل أكثر منها تفرض واحده كانت هي كسور أو تلك الجمل مخرجا لها لأنهم قالوا العدد إما صحيح مطلق أو كسر مضاف والصحيح المطلق هو الذي يعتبر بذاته مع قطع النظر عن اضافته الى عدد آخر أعظم منه فرض واحدا والكسر هو الذي اعتبر مضافا الى عدد آخر أعظم منه. قد فرض واحدا ثم إن كان العدد المضاف اليه مخرجا لذلك الكسر مثل الاثنتين الى العشرة مخرج للكسور التسعة المنطقة المشهورة اي النصف الى العشر ثم يتكرر بالاضافات مثل نصف النصف وثلثه وربعه الى غير النهاية وأما ان يكون النسبة صماء مقدارية فح⁵ يشكل بيان قدر النسبة ولا يستعمل مثلها في الموسيقى لتنفذ الطبع السليم عنه فالمقصود بيانه قدر النسبة المنطقة فإذا عرفنا النسبة بين مقدارين أو عددين وأردنا استعمال قدرها بالعدد أو بالمقدار نرد طرفها الى أقل عددين على تلك النسبة ثم ننظر إن كان المنسوب أصغر من المنسوب اليه لا محاله يكون المنسوب كسرا فقدر تلك النسبة هو المنسوب اليه. أعني مخرج ذلك الكسر إن كانت النسبة بالجزء أي الكسر

1 او: تستعمل

2 فحينئذ

3 فحينئذ

4 فحينئذ

5 فحينئذ

المفرد الغير المكرر ولهذا يكون قدر نسبة النصف هو الاثنين وقدر نسبة الخمس هو (72b) الخمسة وقدر نسبة نصف السدس هو الاثني عشر وإن كانت النسبة بالاجزاء يعني الكسر المكرر بما فوق الواحد فقدر تلك النسبة هو خارج قسمة المخرج على عدد الاجزاء ولهذا يكون قدر نسبة الخمسين اثنين ونصفا وقدر نسبة ثلثه الاخماس واحدا وثلثين وقدر نسبة ثلثة الارباع واحدا وثلثا وعلى هذا القياس وذلك لأن نسبة عدد الاجزاء الى المخرج كنسبة الواحد الى المجهول وإن كان المنسوب والمنسوب اليه متساويين أعني يكون النسبة نسبة المثل كان قدر النسبة هو الواحد لأن نسبة الواحد لا يكون تلك النسبة الأزلي الواحد ولهذا لا يحدث من تأليف سبب المثل كم كانت نسبة أخرى كما انه لا يحدث في ضرب الواحد في نفسه غير الواحد وإن كان المنسوب أعظم من المنسوب اليه رددتهما الى أقل عددين على نسبتتهما ثم جعلت المنسوب مخرجا وينسب المنسوب اليه اليه فما حصل من النسبة كان هو قدر النسبة المفروضة مثاله ثلثون وتسعة فإن نسبة الاول الى الثاني نسبة الثلثة الامثال والثلث رددناهما الى أقل عددين على تلك النسبة وهما عشرة وثلثة وجعلنا العشرة مخرجا ونسبنا الثلثة الى العشرة كانت النسبة ثلثة الاعشار فذلك قدر نسبة الثلثة الامثال والثلث وعلى هذا القياس وخلاصة الطريق الثاني أن قدر نسبة النصف مثل نسبة العشرة الى العشرين مثلا هو الاثنان لأن نسبة الواحد الى الاثنين هي تلك النسبة بعينها وقدر نسبة الضعف كنسبة العشرين الى العشرة مثلا هو النصف لأن نسبة الواحد الى النصف كذلك وقدر نسبة الثلثين الى التمام مثل نسبة اثني عشر الى ثمانية عشر (73a) مثلا واحدا ونصف لأننا إذا قسمنا الثلثة أي المخرج على صورة الكسر وهي الاثنان يخرج واحد ونصف وقدر نسبة عكسه أعني نسبة المثل والنصف لانه الثمانية عشر مثل ونصف لاثني عشر ثلثان إذ نسبة اثني عشر إلى ثمانية عشر ثلثان وقدر نسبة ثلثة الارباع الى التمام كنسبة الثلثين الى الاربعين مثلا واحد وثلث وبالعكس ثلثة ارباع وعلى هذا القياس وأنت خبير بان الطريق الاولى أظهر وأقرب الى التحقيق ولنكتف بهذا القدر في بيان القدر.

أما المقصد: ففي بيان الاعمال الجارية في اقدار النسب لاستعلام بعضها عن بعض. ينبغي أن يعلم أولا أن أي نسبة تعرض بسيطة فهي تصير باعتبار وسط مؤلفة وأي نسبة تعرض مؤلفة فهي يصير باعتبار رفع الوسط بسيطة وذلك ظاهر عند من يعرف أحوال النسب المؤلفة كذا في رسالة القطاع وأوائل تحرير المجسطي وايضا ينبغي ان يعرف ان المراد بتضعيف بعض اقدار النسب أو تأليفها ببعض ضرب بعضها في بعض والاقدر كما علمت أما صحاح أو كسور أو صحاح وكسور فإذا ضربت بعضها في بعض كان الحاصل قدر النسبة المؤلفة فيكون العمل في ضربها وقسمتها وسائر أعمالها بحسب العمل في الصحاح والكسور خالصا أو مختلطا فلنتكلم أولا في ضرب اقدار النسب بعضها في بعض وتأليفها والطريقة المعروفة فيه ما أشرنا اليه انفا مثاله أردنا أن نضرب قدر نسبة الثلث وهو ثلثة في قدر نسبة الربع وهو أربعة ضربنا الثلثة في الاربعة حصل اثني عشر وهو قدر نسبة نصف السدس وهذه هي قدر النسبة المؤلفة الحاصلة من ضرب قدر الثلث في الربع لان نسبة الواحد الى الحاصل المذكور (73b) اعني اثني عشر بنصف السدس وهو قدر الحاصل بعينه عند عكس النسبتين لان اقل العددين الذين بينهما نسبة الثلث الواحد والثلثة والذين بينهما نسبة الربع الواحد والاربعة فإذا عكسناهما كان الاول نسبة الثلثة الامثال والثاني نسبة الاربعة الامثال قدر النسبة الاولى ثلث وقدر الثانية ربع كما سبق بيانه فإذا ضربنا الثلث في الربع حصل نصف نصف السدس وهو قدر المؤلفة الحاصلة. مثال آخر عشرة وثلثة وسنة نسبة العشرة الى الثلثة نسبة الثلثة الامثال والثلث ونسبة الثلث الى الستة بالنصف وقدر النسبة الاولى ثلثة أعشار وقدر النسبة الثانية اثنان والحاصل من ضرب أحدهما في الاخر ثلثة أخماس وهو قدر نسبة العشرة الى الستة التي هي نسبة المثل والثلثين وأما قدر نسبة الستة الى العشرة فواحد وثلثان لان الستة من العشرة ثلثة أخماس وقس على ذلك في تقسيم النسبة وتجزئتها وهي قسمة اقدار النسب بعضها على بعض ليحصل ويحدث اقدار نسب ما مثال القسمة كما إذا أردنا في المثال المذكور في الضرب أن نقسم قدر نسبة نصف السدس وهو اثنا عشر على قدر نسبة الثلث وهو ثلثة ليكون الخارج أربعة وهو قدر نسبة الربع أو نقسم اثني عشر على قدر نسبة الربع وهو أربعة ليخرج ثلثة وهو قدر نسبة الثلث وقد ظهر منهما أن كل نسبة مؤلفة من نسبتين مثل نسبة نصف السدس المؤلفة من نسبي الربع والثلث كلما توسط عدد أو

مقدار بين حديها أي حدي المؤلفه وكانت نسبة أحد الحدين كإحدى النسبتين البسيطتين مثل (74a) توسط الثلثة بين الواحد واثنى عشر وجب ضرورة أن يكون نسبة ذلك المتوسط الى الطرف الاخر كالنسبة البسيطة الأخرى مثل نسبة الثلثة الى اثنى عشر فإن نسبة الواحد الى الثلثة لما كانت بالثلثة وجب أن يكون نسبة الثلثة الى اثنى عشر بالربعية وهذا يعرف تجزئة⁶ النسبة المؤلفه الى بسائطها والقاء نسبة عن 7 نسبة ونقصها وفصلها عنها لان معنى نقص نسبة عن نسبة اخرى والقائها وفصلها عنها لا يتصور الا بعد تجزئة⁸ المنقوص منها بالمنقوصه وبالباقيته مثلا اذا اردنا ان نقص نسبة الثلث من نسبة نصف السدس نطلب عددا يكون نسبة الطرف الأول أي المقدم من النسبة المنقوص منها اليه أو نسبة الى الطرف الثاني أي التالي منها مثل النسبة المنقوصه وهو الثلثة على التقدير الاول والاربعه على التقدير الثاني وطريق تحصيله بالاربعه المتناسبه بعد ان يرد طرفا النسبة المنقوص منها الى أقل العددين وهما الواحد و اثنا عشر و طرفا المنقوصه ايضا الى أقل العددين وهما الواحد والثلثة فنقول المطلوب هو العدد الذي يكون نسبة الطرف الاول أي الواحد اليه كنسبة الواحد الى الثلثة فهو الثلثة أو العدد الذي يكون نسبته الى اثنى عشر كنسبة الواحد الى الثلثة فهو الاربعه لان مسطح الوسطين اي الواحد واثنا عشر إذا قسم على الثلثة يخرج الاربعه فالنسبة الباقية على كلا التقديرين نسبة الربع أما على الاول فلان نسبة الثلثة الى اثنى عشر بالربع وأما على الثاني فلان نسبة الواحد الى الاربعه بالربع كذا حققه النظام في شرح التحرير واما إذا (74b) أردنا أن نقص النسبة التي قدرها نصف السدس مثل اثنى عشر الى الواحد وهي نسبة اثنا عشر الامثال مثلا في النسبة التي قدرها ربع مثل نسبة الاربعه الى الواحد التي هي نسبة الاربعه الامثال فنطلب عددا مضافا اعني كسرا يكون نسبة الاربعه اليه كنسبة الاثنى عشر الى الواحد وهو الثلث هنا لان الاربعه اثنا عشر مثله فقدر النسبة الباقية هو الثلث فإنها هي نسبة الثلث الى الواحد ويمكن التحصيل باعتبار الطرف الاخر ايضا كما فيما سبق واما الجمع اعني جمع نسبة بنسبة أخرى وزيادتها عليها فهو أن يحصل نسبة قدرها يساوي مجموع قدر النسبتين فطريقه أن يجمع قدرتي النسبتين في المخرج المشترك فيكون المجموع قدر المجموع النسبتين مثلا إذا أردنا أن نجمع قدرتي نسبتي الربع والثلث جمعناهما في اثنى عشر فصار سبعة وهي قدر النسبة المجموعه وعكسها نسبة المثل وخمسة أسباع فيكون قدرها نصفا ونصف سدس أو سبعة انصاف سدس وكذا إذا جمعنا نسبتي الثلثة الأمثال والاربعه الامثال قدرها ثلث وربع حصل النصف ونصف سدس ولنكتف بهذا القدر من الاعمال ولنشرع في بيان بعض خواص هذه النسبة المؤلفه فنقول كل نسبة تساوي نسبة مؤلفه⁹ فهي مؤلفه من نسبتين تساويان بسيطتي المؤلفه الاولى وايضا كل نسبة مؤلفه من نسب يجب أن يكون مؤلفه من كل نسب تساوي تلك النسب وإن خالفها في الحدود وأيضا كل نسبة مؤلفه من نسبتين متساويتين يقال لها مثناة بالتكرير (75a) مثل نصف النصف وربع الربع وغيرهما وهذه إنما يتصور في النسب المتواليه المتصلة يعني ما يكون بتكرير الحد الاوسط مثل أن يكون نسبة الاول الى الثاني كنسبة الثاني الى الثالث فيكون نسبة الاول الى الثالث مؤلفه مثناة بالتكرير وأما إن لم يكن نسبة الثاني الى الثالث مثل نسبة الاول الى الثاني بل كانتا متغايرتين فلا يكون نسبة الاول الى الثالث مثناة بالتكرير ويكون مؤلفه من نسبتي الاول الى الثاني والثاني الى الثالث بدون التكرير ويجب ان يعلم أن النسب المتواليه هي التي يكون حدودها مشتركة مثلا للأول الى الثاني نسبة وللثاني الى الثالث نسبة بخلاف ما اذا كانت للأول الى الثاني نسبة وللثالث الى الرابع نسبة ثم إن كانت النسبتان مع اشتراك الحدود من جنس واحد فإن كانت المتناسبه ثلثة سميت المؤلفه مثناة وان كانت أربعة سميت مثلثه وإن كانت خمسة سميت مربعة وعلى هذا القياس والاشياء المتناسبه أعم من أن يكون مع تكرير حد أو لا يكون مثلا يجوز أن يكون نسبة الاول الى الثاني كنسبة الثاني الى الثالث ويجوز ان

6 او: بحرية

7 او: غير

8 او: بحرية

9 او: مؤلفه

يكون نسبة الاول الى الثاني كنسبة الثالث الى الرابع وإن نسبته تفرض بسيطة فهي يصير باعتبار وسط مؤلفه وإن نسبته تفرض مؤلفه فهي يصير باعتبار زوج الوسط البسيطة وذلك ظاهر مما سبق وينبغي أن يعرف أن نسبة المتساويين نسبة المثل لا تأثير لها ولا دخل في التأليف والتجريد وأما النسبة المساوية لنسبة ويقال لها مثل النسبة لا نسبة المثل فهي مستعملة معتبرة (75b) حتى عرفوا النسبة المعلومة بأنها النسبة التي يمكن تحصيل مثلها وفعوا عليها فروعاً منها إن كل أعداد ثلاثة أو مقادير ثلاثة إذا كان الاثنان المتواليان منها متساويين مثل 333 كانت المؤلف من نسبة مثلها ومن نسبة المثل وذلك لأن قدر نسبة المثل واحد والواحد لا تأثير له في الضرب فقدر النسبة الأخرى يكون بعينه هو قدر النسبة المؤلف فالمؤلفة إذن مؤلفة من النسبة المؤلف أي من نفسها ومن نسبة المثل وإنما قيد المقداران بالمتواليين بأن يكون أحدهما طرفاً والآخر وسطاً فإنهما إن لم يكونا متواليين بل يكونان طرفين مثل 434 لم يكن إحدى النسبتين إذن نسبة المثل بل يكون المؤلف نسبة المثل وبعبارة أخرى نقول كل نسبة بسيطة فهي مؤلفة من نسبتين إحداهما مثل تلك النسبة والأخرى نسبة المثل فليكن هذا الاثنان الى الأربعة بسيطة فدعي أنها مؤلفة من نسبة مثلها ومن نسبة المثل لانا إذا فرضنا اثنين متوسطا بين الاثنين والأربعة ثبت ما ادعينا وقد اقاموا عليه برهانا في محله تركناه مخافة الاطناب وإذا ثبت هذا في ثلاثة مقادير أو أعداد فهو فيما يتجاوزها ظاهر وقد اقاموا عليه أيضا برهانا ويكون دائما عدد النسب أقل من عدد المقادير والاعداد التي هي حدودها بواحد وذلك عند كون الحدود مشتركة وقد جرت العادة عند تساوي هذه النسب أن يقال نسبته الاول الى الاخير كنسبة الاول الى الثاني مثلثة أو مربعه بالتكرير أو غير ذلك مما يقتضيه عدد (76a) تلك النسب وقد عرفت هذا المعنى قبيل ذلك وهذه النسب الثلث أي المؤلف والبسيطتان إذا تناسبت أركانها أي حدودها التي يعبر عنها بالمقدمات والتوالي لان كل نسبة لا بد لها في حدين يقال لحدده الاول الذي هو المنسوب مقدم ولحدده الثاني الذي هو المنسوب اليه تال كانت الاركان ستة اثنان للمؤلفة وأربعة للبسيطتين ويسمى مقدم المؤلف مع تالي البسيطتين حيزا أول والثلاثة الباقية حيزا ثانيا ويحصل في ضرب أقدار كل حيز بعضها في بعض مجسم فيكون مجسما الحيزين متساويين وجوبا قد افهم عليه برهان ولسنا نحن في صدده من يطلب الوقوف عليه فليرجع الى رسالة القطاع في المتوسطات للمحقق الطوسي والى اوائل تحرير المجسطي وينبغي أن يعرف أيضا ان كل نسبة إذا تألفت من نسب على ترتيب ما فهي مساوية لكل نسبة تالف منها على غير ذلك الترتيب مثل نسبة نصف السدس المؤلف من الثلث والربع مساوية لكل نسبة الفت من الربع والثلث كل نسبة اذا الفت من نسبتين فخلافا مؤلف من خلافيهما مثلا نسبة اثني عشر مثلا التي عكس نسبة نصف السدس مؤلفة من نسبتين الثلثة الامثال والاربعة الامثال اللتين عكسا نسبتين الثلث والربع وأيضا كل نسبة مؤلفة من نسبتين فهي أيضا مؤلفة من نسبة مقدم النسبة الاولى منهما الى تالي النسبة الثانية ومن نسبة مقدم النسبة الثانية الى تالي النسبة الاولى ومثاله ظاهر وهذه الخواص والاحكام ثابتة بالبراهين في موضعها واكتفينا (76b) بهذا القدر في خواص المؤلف.

أما الخاتمة: ففي بيان المتناسبة واقسامها وبيان أن الأبعاد المعتبرة في فن الموسيقى. هي النسب بعينها لكنها يجب ان يلاحظ فيها الاعداد والمقادير جميعا. كما سيظهر عند التفصيل ان شاء الله تعالى . إعلم أن المتناسبة هي التناسب بعينه. والتناسب على ما أشرنا اليه في المقدمة تشابه النسب أقل ما يتصور فيه المناسبة ثلاثة مقادير أو اعداد. ويقال لها الحدود والمناسبة ينقسم الى المتصلة التي حدودها على الترتيب الطبيعي والى المنفصلة التي ليست حدودها كذلك والى المتوالية التي تكون الحد الاوسط فيها مكررا. بأن يكون تاليا ومقدما والى غير المتوالية التي ليس الحد الاوسط فيها كذلك. وقد ذكر. الشيخ في. أواخر الارثماطيق من. الشفا عشرة أقسام للمتناسبة ثم قال لا تستعمل من هذه الاقسام في فن الموسيقى الا ثلاثة أقسام وهي العددية والهندسية والتأليفية. والعددية هي المناسبة التي يكون نسبها معتبرة بين زيادات الحدود بعضها على بعض لا بين أنفسها مثل نسبة زيادة الاربعة على الاثنين الى زيادة الستة على الاربعة بالمساواة والى زيادة الاثنين على الواحد بالضعف وإنما سميت هذه المناسبة عددية لأنها

معتبرة بين زيادات الحدود وقد عرفت في المقدمة أن الزيادة من خواص العدد وإنما يعرض المقدار باعتبار عروض العدد لأجزائه الحاصلة عند تقديره بمعيار نوعه والمناسبة الهندسية هي التي تكون نسبتها معتبرة بين الحدود (77a) أنفسها مثل النسبتين بين الاثنين والأربعة والثمانية في المتوالية وبين الاثنين والأربعة والثلاثة والستة في غير المتوالية وإنما سميت هندسية لأن نسبتها بين الأجزاء والاضعاف فيكون مبنية على التجربة¹¹ وهي من خواص المقدار كما سبق والتأليفية .

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız

Yazarların Katkısı

Bu çalışmada yer alan tüm başlıklar tek yazara aittir.

ıkar atışması

Yazar çıkar atışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Ağırakça, A. (2006). Müneccimbaşı Ahmed Dede. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 32, ss. 4-6). İstanbul: TDV Yayınları.

Aydüz, S. (1993). *Osmanlı Devleti'nde Mneccimbaşılık ve Mneccimbaşılar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul.

Bursalı, M. T. (2016). *Osmanlı Müellifleri* (Cilt 3). M. A. Y. Saraç (Haz.), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Enver, A. (1309). *Sem'hne-i Edeb*. İstanbul: lem Matbaası.

Ergun, S. N. (1936). *Türk şairleri*. İstanbul: y.y.

Gönül, M. (2007). Mevlevilik ve Msık. *İSTEM*, 5(10), 75-89.

Hamevî, M. b. F. (2011). *Fevâ'id'l-irtihl ve net'ic's-sefer fi ahbri'l-karni'l-hd 'aşer*. A. M. el-Kender (Thk.), Suriye: Dru'n-Nevdir.

¹¹ او: التجربة

İsmail Paşa, B. (1951). *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâ'l-Müellifîn ve'l Âsâri'l-Musannifîn* (Cilt 1-2). İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları.

Kaptan, M. N. ve Kaptan, V. (2019). Osmanlı Döneminde Mûsikî Eğitimi Veren Kurumlar Üzerine Bir İnceleme. *Jia Jurnal*, 2(2), 40-52.

Karaçay Türkal, N. (2012). *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Karagöz, E. (2018). Bestekâr Hâfız Post'un Bilinmeyen Bir Mecmuası. *Türkiyat Mecmuası*, 28(1), 21-44.

Müneccimbaşı, A. b. L. (t.y.). *Risâle-i Mûsikîyye*. Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Kitapları, Nu: 2329/2.

Örs, H. (2020). Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Mütâlaa Âdâbına Dair Feyzü'l-Harem Adlı Risâlesinin İnceleme ve Tahkiki. *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi*, 3(1), 41-120.

Özcan, A. (2003). Mehmed IV. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 28, ss. 414-418). Ankara: TDV Yayınları.

Özcan, N. ve Çetinkaya, Y. (2020). Mûsiki. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 31, ss. 257-261). Ankara: TDV Yayınları.

Sâlim Efendi, M. M. (2018). *Tezkiretü's-Şuarâ*. İnce, A. (Nşr.), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Sirâceddîn, M. (2018). *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Şeyhî, M. E. ve (2018). *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*. R. Ekinci (Haz.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.

Turabi, A. H. (2002). Kindî, Ya'kub b. İshak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 26, ss. 58-59). Ankara: TDV Yayınları.

Ünlü, N. (1990). *Camiu'd Düvel (Tenkidli Metin Neşri)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, İstanbul.

GELENEKSEL MAHALLENİN GEÇİRDİĞİ DÖNÜŞÜM SÜRECİNİN TELEVİZYON DİZİLERİNE YANSIMASI

Ahmet AVCI*

ORCID: 0009-0008-3647-081X

Öz: 1980’li yıllardan itibaren uygulanan neoliberal politikaların en önemli etkilerinden biri de geleneksel mahallelerde görülmektedir. Geleneksel mahallenin komşuluk ilişkilerine dayalı güvenli yapısının yerini günümüzde güvenli siteler almıştır. Kişilerin ailesi dışında ilk sosyalleştiği yer olan mahalle iken bugün yüksek duvarlarla çevrili güvenli sitelerde yaşayan kişiler birbirleriyle sosyal ilişki kurmadan, evi ve mahalleyi sadece barınma ihtiyacını gideren yerler olarak görmektedir. Bu çalışmamızda komşuluk, yardımlaşma, dayanışma, samimiyet, güvenlik kavramlarının karşılığı olan geleneksel mahalleden, insani ilişkilerin asgari hatta sıfır olduğu, ruhsuz, soğuk mahallelere dönüşümü, sebepleriyle birlikte ortaya koyarak bu durumun sosyolojik bir veri kaynağı olarak toplumsal yapıda yaşanan değişimi yansıttığına şüphe olmayan televizyon dizilerine yansımalarını inceleyeceğiz. İncelenen diziler derinlemesine bir analize tabi tutulmamış, yayımlandıkları dönem itibariyle yansıttıkları geleneksel mahalle yaşamı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mahalle, Kentsel Dönüşüm, Televizyon Dizileri.

* Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, aavci200226@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1250173>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 11/02/2023
Kabul Tarihi: 17/04/2023

Atıf / Cite as: Avcı, A. (2023). Geleneksel Mahallenin Geçirdiği Dönüşüm Sürecinin Televizyon Dizilerine Yansıması, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 19-36.

EXAMINATION AND VERIFICATION OF CHIEF ASTROLOGER AHMED DEDE'S TREATISE CALLED RISALE-I MUSIKIYYE

Abstract: One of the most important effects of neoliberal policies implemented since the 1980s is seen in traditional neighborhoods. Nowadays, the secure structure of the traditional neighborhood based on neighborhood relations has been replaced by gated community. While the neighborhood was the first place where people socialized outside of their families, today people living in high-walled gated communities see the house and the neighborhood as places that only meet their need for shelter, without establishing social relations with each other. In this study, by revealing the transformation from the traditional neighbourhood, which corresponds to the concepts of neighbourliness, solidarity, sincerity and security, to dull and cold neighbourhoods where human relations are minimal or even zero, together with their reasons we examine the reflections of this situation on television series that mirror the change in social structure as a sociological data source. The series that we examined in this study were not subjected to an in-depth analysis, but an attempt was made to reveal the traditional neighborhood life they reflect during the period they were broadcasted.

Keywords: Neighborhood, Urban Transformation, TV Series.

GİRİŞ

Ortak kültürün toplumun tamamına yayılması, benimsetilmesi veya değiştirilmesinde kitle iletişim araçlarının payı çok büyüktür. Kitle iletişim araçları içerisinde ise her evde ve işyerinde bulunan ve günün her saati yayında olan televizyonun apayrı bir yeri vardır. Sosyolojik bir veri kaynağı olan dizilerin toplumsal yapıyı ve kültürü yansıtması, benimsetmesi ve değiştirmesi kaçınılmazdır.

Osmanlı'dan beri var olan, kendine has özellikleri bulunan geleneksel mahalle yapısı 1950'li yıllar ile hızlanan köyden kente göç hareketleri ve özellikle 1980'li yıllar itibarıyla uygulanan neoliberal politikaların etkisiyle değişime uğramış, "güvenli geleneksel mahalleden" "güvenlikli sitelere" dönüşmüştür.

Bu çalışmamızda amaçlı örneklem yöntemiyle seçtiğimiz ve yayınlandığı dönemde popüler olmuş televizyon dizileri üzerinden geleneksel mahallenin geçirdiği dönüşüm ve dizilere yansımaları 4 döneme ayırarak incelenmiştir.

Dönemler itibarıyla baktığımızda gerek sayıları gerekse senaryolarında barındırdıkları geleneksel mahalleye ait unsurların ağırlık ve yoğunluğundaki değişim, geleneksel mahalle yaşamının geçirdiği değişime paralellik göstermektedir.

Bunun yanında özellikle, Türkiye'nin yaşadığı siyasi, sosyal ve ekonomik kriz dönemlerinde, sosyal bir can simidi işlevi gören ve yeri doldurulamayacak kadar önemli bir kültürel değerimiz olan geleneksel mahalle yaşamının konu edildiği yapımların televizyon ekranlarında kendine yer bulma sıklığı izleyicinin ilgisine paralel olarak arttığı gözlenmiştir.

1. MAHALLE KAVRAMI

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde mahalle kelimesinin karşılığı olarak 2 tanım karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, “Bir şehrin bir kasabanın, büyükçe bir köyün bölündüğü parçalardan her biri”, ikincisi ise “Bu parçalarda oturan insanların tamamı” tanımlamalarıdır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2023).

İslam Ansiklopedisi'ne baktığımızda ise “mahalle” kelimesinin bir yere inmek, yerleşmek manasına gelen “hall” kelime kökünden türetilmiş ve geçici veya devamlı olarak ikamet edilmek maksadıyla kurulan yerleşim yeri anlamına geldiğini görmekteyiz (Türkiye Diyanet Vakfı [TDV], 2023).

Kentbilim Terimleri Sözlüğü'nde ise “Bir kentin, bir kasabanın, büyükçe bir köyün yönetim bakımından bölündüğü, yapı bölgeciklerinden ve insan topluluklarından oluşan en küçük parçalardan her biri ya da komşuluk birimi” şeklinde tanımlanmaktadır (Sipahi, 2016: 852).

Akademik yazında klasikleşen şekliyle mahalleyi tanımlamak gerekirse, birbirini tanıyan, karşılıklı olarak birbirlerinin davranışlarından sınırlı da olsa sorumlu olan kişilerin yaşadığı yer veya aynı ibadethaneye giden insanların aileleri ile birlikte yaşadıkları yer olarak tanımlayabiliriz (Yılmaz ve Mecek, 2019: 772).

Bununla beraber mahalle, “içinde yaşayan insanların cami, okul, çeşme, bakkal vb. mekanlara yürüme mesafesiyle ulaşabildiği ve istifade edebildiği, ilişkilerin daha ziyade yüz yüze ve kişisel gerçekleştiği dar mekanlardır” şeklinde de tanımlamak mümkündür (Kavut ve Çakır Sümer, 2021: 51).

Yukarıdaki tanımlar birlikte ele alındığında mahalle kelimesinin hem yönetsel bir anlam taşıdığı hem de insanlar arası beşerî ilişkileri ve özellikle komşuluk ilişkilerini ön plana çıkaran sosyolojik bir anlam taşıdığı görülmektedir (Karalezli, 2021: 52).

Asıl konumuz olan mahallenin sosyal yapısına geçmeden önce mahalle kavramının Osmanlıdan günümüze uzanan tarihsel sürecine ve yönetsel yapısına kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır.

2. MAHALLENİN GEÇİRDİĞİ YÖNETİMSEL SÜREÇ

Osmanlı Devleti'nde mahalle, kendinden önceki dönemde de mevcut olan şekliyle din/mezhep ekseninde teşekkül etmekteydi. Aynı inanca sahip olan kimseler birbirlerine yakın evlerde oturuyor ve aynı ibadethaneye gidiyorlardı. Böylece şehirler, Yahudi, Hristiyan ve Müslüman mahallerine ayrılıyordu. Bu sayede insanların aidiyet duyguları gelişirken kendi inanç, değer ve geleneklerini muhafaza edebilmiş olmaları hasebiyle asimilasyon engellenmiş ve çoğulculuk da sağlanmış oluyordu (Yılmaz ve Mecek, 2019: 772-773). Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde az sayıda da olsa farklı inançtan kimselerin bir arada yaşadığı mahalleler ile millet temelli mahalleler de mevcut olmakla birlikte sosyal sınıf veya statüye göre oluşmuş mahallelere rastlanılmaz. Yüksek gelirliler ile fakir kimseler aynı mahallede yaşar ve komşuluk ilişkisi içerisinde bulunurlar (Şahin ve Asarkaya, 2019: 25).

Osmanlı Devleti'nde mahallelerin din temelli teşekkülüne bağlı olarak mahallenin temsilciliği de din adamına verilmiştir. Bu çerçevede Müslüman mahallesinin temsilcisi ve aynı zamanda en üst yöneticisi Kadılık makamını temsilen İmam iken gayrimüslim mahallesinin temsilcisi ise Haham ve Papaz'dır (Karalezli, 2021: 52).

Osmanlı mahallelerinde bulunan avarız sandıklarında toplanan bağışlar, adaklar, sadakalar, vakıf mallarından gelen gelirler ile mahallenin ortak ihtiyaçları görülür, fakir fukaraya destek olunurdu. Bu manada Osmanlı mahallesi merkezi yönetime, maddi külfeti olmayan kendi yağında kavrulan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kethüda ve yiğitbaşı gibi yardımcıları bulunmakla birlikte Müslüman mahallesinin en üst yöneticisi konumunda bulunan imamların ezan, namaz, Kur'an öğretimi vb. cami işlerinin yanında birinci derece mahalle yöneticisi olarak görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Nüfus iş ve işlemlerini (doğum, evlilik, ölüm vb.) yerine getirmek.
2. Asayiş denetlemek.
3. Mahalleye taşınan kimseleri kontrol ederek kayıt altına almak.
4. Belediye hizmetlerine öncülük etmek.
5. Mahalleye düşen verginin taksimini, tahsilatını yapmak, ödemeyeni bildirmek.
6. Tüm mahalleye kefil olmak, başka bir mahalleye taşınan ailelere ilmühaber düzenlemek (Şahin ve Asarkaya, 2019: 25).

Gayrimüslim mahallelerinde ise mahallenin temsilcisi olmasının ve yönetiminde yer almasının yanında en üst yönetici haham veya papaz değildir. Birinci derece yönetici gayrimüslim tebaanın ileri gelenlerinin arasından seçilen ve kocabaşı adı verilen kimselerdir. Haham ve papaz ise onun yardımcısı konumundadır (Şahin ve Asarkaya, 2019: 25).

İkinci Mahmut dönemine gelindiğinde ise gerçekleştirilen bir dizi reform ile birlikte imamların mahalle üzerindeki etkisi zayıflamış ve ilk olarak 1829 yılı itibarıyla İstanbul'da Muhtarlık müessesinin kurulmuştur. Anadolu da ise ilk muhtarlık teşkilatı 1833 yılında Kastamonu sancağında kurularak faaliyete geçmiştir. İstanbul'da görevli bulunan mahalle muhtarları merkezi yönetim tarafından atanmakla birlikte Kastamonu sancağında muhtarlar halk tarafından seçiliyordu. Daha sonra ise yine ikinci Mahmut'un emriyle tüm yurttaki mahalle muhtarlıkları kurularak imamların üzerinde bulunan yönetim görevleri muhtarlara devredilmiştir (Yılmaz ve Mecek, 2019: 775,776).

1864 "Vilayet Nizamnamesi" ile Fransız modeli idari yapıya dönülerek eyalet teşkilatı kaldırılıp büyükten küçüğe doğru sırasıyla vilayet, sancak, kaza ve köy şeklinde bir idari yapı tesis edilmiştir (Şahin ve Asarkaya, 2019: 27). Ayrıca her mahalle bir köy statüsüne alınarak köyler hakkında getirilen hükümler mahalleler hakkında da geçerli kılınmıştır. Fakat 1913 yılına gelindiğinde çıkarılan "İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Kanunu" ile birlikte mahalle muhtarlıklarına hukuki olarak son verilmiş, fiili olarak ise halkın desteği, hükümetlerin göz yummasıyla faaliyetlerine 20 yıl daha devam etmişler 1933 yılında ise "Belediye Teşkilatı Olan Yerlerdeki Muhtar ve İhtiyar Kurullarının Kaldırılması Hakkında Kanun" ile 3 yıl önce yetki ve sorumlulukları belediyelere devredilen mahalle muhtarlıkları fiilen ve tamamen ortadan kaldırılmışlardır (Karalezli, 2021: 53).

1944 yılına gelindiğinde, kaldırılmadan önce mahalle muhtarlarının gördüğü, ancak belediye, mahalle mümessilleri, polis ve jandarmaya pay edilen görevlerin istenilen düzeyde ve verimde görülmediği gerekçesiyle mahalle muhtarlığı teşkilatı yeniden kurulmuş ve çeşitli düzenlemeler ile günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Karalezli, 2021: 29).

Günümüzde mahalle muhtarlarının eskiye nazaran daha sembolik bir makam hâlini aldığı gözlenmektedir. Zira köy muhtarlıkları tüzel kişiliğe sahip yerel yönetim birimi olarak başta anayasa ve köy kanunu olmak üzere çeşitli kanunlarla tanımlanmakla birlikte mahalle muhtarlıkları yönetsel kimliği belirsiz, yetkileri kısıtlı yapılar olarak kalmıştır (Küçük, 2022: 2169-2173).

Günümüzde mahalle muhtarlarının görevleri kısaca mahallenin ihtiyaçlarını belirleyerek gerek belediye gerekse diğer kamu kurum ve kuruluşları ile iş birliği

yapmak, mahallenin yaşam kalitesini arttırmak için önerilerde bulunmak şeklinde tanımlanabilir (Karalezli, 2021: 29).

3. SOSYAL BİR ÇEVRE OLARAK MAHALLE

Mahalle kavramının sosyolojik yönüne baktığımızda ise karşımıza birbirini tanıyan ve sosyal ilişki içinde bulunan insanların dar bir alanda karşılıklı ilişki kurmalarını sağlayan konut ve yaşam çevresi çıkmaktadır. Sosyal bir varlık olan insanın diğer insanlar ile bir arada yaşamak ve ilişki kurmak arzusunda olması tabii bir duygudur. Komşuluk, kaynaşma, bütünleşme, dayanışma, yardımlaşma, güvenlik gibi olguları kapsayan mahalle, bu duygulara en güzel cevabı verebilen mekânlardır. Bir mahalleye mensup olmak kişilerin kimlik kazanmalarına ya da kimliklerini muhafaza etmelerine yardım eder. Bu sayede şehrin heterojen/çoğulluklu yapısı korunmuş olur (Akyol Altun, 2010: 218,219).

Geleneksel mahalle anlayışında en ön planda olan kavram komşuluk ilişkileridir. Özellikle Osmanlı döneminde mahallede yaşayan tüm komşular sanki büyük bir evin sakinleriymiş gibi kabul edilmiş, camisi, çarşısı, mimarisiyle bir bütünlük arz etmiştir. Cami ve okulun mahallenin merkezinde yer aldığı çarşının caminin etrafına konumlandığı geleneksel mahallelerde zengin ile fakir kimseler yan yana evlerde komşuluk ilişkilerini sürdürmektedir. Mahallenin güvenliğinden tüm mahalleli eşit derecede sorumludur. O mahallede yaşıyor olmak kişilerde aidiyet duygusunu geliştirdiği için güvenliğin hep birlikte sağlanmasını kolaylaştırır (Taş ve Sargın, 2019: 211). Komşuluk ilişkilerinin güçlü olduğu geleneksel mahallelerde insanların çoğu birbirini tanır, hiç değilse birbirinden haberdar olur. Mahalle sakinlerinden herhangi birini üzen bir durum mahallenin büyük bir kısmını da etkiler. Genel ahlaka aykırı fiiller veya mahalle sakinlerinin güvenliğini tehdit eden durumlar el birliğiyle savuşturulur. Bu manada “mahallenin namusu”, “mahalle kabadayısı”, “mahalle kahvesi” vb. tanımlamalar günümüze kadar kullanıla gelmiştir (Sönmez ve Balcı, 2018: 190).

Geleneksel mahallelerde bir diğer önemli mekân da mahalle kahvehanesidir. İnsanların, özellikle de erkeklerin bir araya gelerek hasbihal ettikleri, vakit geçirdikleri, birbirlerinde ve mahalledeki gelişmelerden haberdar oldukları ortak kültür ve kimliğin paylaşıldığı yerlerdir. Ayrıca okul, cami, kahvehaneler, bakkallar vb. iş yerleri ile evleri birbirine bağlayan sokaklar da geleneksel mahallenin adeta can damarlarıdır. Sokaklarda sabahın ilk ışıklarından gece yarısına kadar yaşam devam eder. Oyunlar sokakta oynanır. Kavgalar orada yapılır. Düğünler, dernekler sokakta kurulur. İnsanlar sokakta, kapı önlerinde sosyalleşir, birbirine temas eder, selamlaşır, konuşur. Geleneksel mahalleyi modern, güvenli sitemlerin işgal ettiği günümüz mahallelerinden ayıran en önemli unsurlardan biri de şüphesiz insan faktörüdür. Mahallenin bakkalı, manavı,

terzisi, kabadayısı, delisi, işçisi, memuru, bekçisi, imamı, muhtarı ve daha nice geleneksel mahalleye kùltürünü oluşturan ve onu yaşatan unsurlardır (Dönmez, 2019: 373).

4. GELENEKSEL MAHALLELERİN DÖNÜŞÜMÜ

Bugün baktığımızda ise insanların sosyalleşmesine imkân tanıyan, kendilerini güvende hissettikleri, aidiyet duygusu oluşturarak karşılıklı etkileşim ve paylaşımın en ileri düzeyde yaşandığı geleneksel mahalleler yok olmakla karşı karşıya gelmişlerdir (Taş ve Sargın, 2019: 211).

1950'lerden itibaren hızlanan köyden kente göçün etkisiyle kentli nüfus hızla artarken, uyum sorunları, bütünleşememe, işsizlik gibi sorunlara ek olarak suç oranlarında görölen hızlı artış şehirlerde yaşayan kimseler için güvenlik sorunlarını beraberinde getirmiştir. Bunun neticesi olarak kendini yenileyemeyen ve eskiyen geleneksel mahalleler gün geçtikçe asayiş problemlerinin daha yoğun yaşandığı, kişilerin kendini güvende hissetmedikleri “suç mahallerine” dönüşmeye başlamıştır (Sipahi, 2016: 853).

Köyden kente göçün yoğun olarak yaşandığı 1950 sonrası dönemde şehirlerin etrafında, geleneksel mahalle formundan uzak gecekondu mahalleleri oluşmaya başlamıştır. 1980 sonrası dönemde benimsenen neoliberal politikalar ise mahalle üzerinde oldukça etkili olmuş, kentsel dönüşüm alanları olarak ele alınan başta gecekondu mahalleleri ve geleneksel mahalleler yerlerini çok katlı apartman bloklarının olduğu toplu yaşam alanlarına bırakmaya başlamıştır (Kavut ve Çakır, 2021: 53).

Ekonomik anlamda değişime uğrayan ve sanayileşen kentlere yığılan ve sosyal ilişkileri zayıflayan kitlelerin barınma ihtiyacını karşılamak üzere ilk etapta yaşam koşullarını asgari düzeyde tutan bitişik nizam apartman blokları şehirlerde yükselmiştir. Sağlıksız ve düzensiz bir yapılaşma örneği olan apartman bloklarının getirdiği olumsuzluklar neticesinde alternatif yaşam alanları kurulmaya başlanmıştır (Akyol Altun, 2010: 221). Şehirlerin çevresinde ve kentsel dönüşüme uğrayan gecekondu mahalleleriyle, geleneksel mahallelerde açılan yerlere üst gelir ve statüye sahip kimselere hitap eden, içerisinde sosyal donatıların da bulunduğu, yüksek duvarlarla çevrili, kapısında güvenlik görevlisinin bulunduğu lüks konut siteleri inşa edilmeye başlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de mahalleler yaşam biçiminden ziyade barınma biçimine dönüşmüştür. Neoliberal politikalar ile geleneksel mahalleler rant sahasına dönüşmüş, yüzlerce yıldır taşıdığı ve içerisinde yaşayan kimselere sağladığı komşuluk, kaynaşma, bütünleşme, dayanışma, yardımlaşma, güvenlik vb. duyguları kaybetmiştir (Kavut ve Çakır, 2021: 53).

Şehrin çevresine veya şehir içindeki kentsel dönüşüm alanlarına inşa edilen güvenli siteler barındırdıkları sosyal donatıları, yüksek duvarları, güvenlik kameraları ve görevlileri ile şehrin ve mahallenin geri kalanından ayrışmayı, steril olmayı, izole olmayı gerekli kılarak kişileri seçkin bir statüye ulaştırır (Taş ve Sargın, 2019: 212).

Günümüzde mahalleler, geniş caddelerin 2 yanına sıralanmış, yüksek duvarlar ile birbirinden ayrılan güvenli sitelerden meydana gelmekte fakat bu sitelerde yaşayan insanlar ne birbirleriyle ne de mahallede yaşayan diğer insanlar ile ilişki kurmamaktadırlar. Kitlelerin güvenli lüks konut sitelerini tercih etmelerinin en temel sebeplerinden biri hiç şüphesiz güvende olma duygusudur. Zira hızla artan kent nüfusunun ortaya çıkardığı artan suç oranları kişilerin kendileri ve aileleri için endişelenmelerine sebep olmaktadır. İç göçe ilave olarak özellikle son yıllarda yaşanan mülteci sorunu da eklenince ailelerin güvenli sitelere yönelmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu yönüyle, ilk başlarda üst gelir grubunun rağbet gösterdiği ve ulaşabildiği siteler günümüzde orta ve alt gelir grubunun dahi ilgi alanına girmiştir. Günümüz ekonomisinin can damarlarından biri olarak görülen inşaat yatırımlarının devlet eliyle desteklenmesi ve özendirilmesi de geleneksel mahallelerin hızlıca el değiştirmesine ve yüzyıllardır süregelen mimari dokusunun, hatıraların yıkılarak yerlerine izole yaşam alanları diyebileceğimiz kapalı sitelerin inşa edilmesine sebep olmaktadır. Evleri el değiştiren, yıkılan geleneksel mahalle sakini ya mahallesini terk etmekte ya da evinin yerine inşa edilen kapalı-güvenli siteye yerleşmektedir. Eski sosyal dokusunu kaybeden geleneksel mahallede ise komşuluk temelli gerçekleşen güçlü sosyal kontrol mekanizması zayıflayarak güvenlik sorunları artmaktadır. Güvenlik endişesiyle daha çok insan güvenli sitelere yönelmekte böylece artan talebe paralel olarak daha fazla güvenli site inşa edilmektedir (Sipahi, 2016: 52-54).

Böylece, geleneksel mahalle sakinlerinin artan güvenlik endişesi, onları güvenli siteleri tercihe zorlamakta, terk ettikleri eski evleri ise kentsel dönüşüm adına yıkılarak yerlerine yine güvenli siteler inşa edilmektedir. Kısırlı bir döngü halini alan konut tercihi dönüşümü geleneksel mahalle yaşamını da telafisi mümkün olmayacak şekilde dönüştürmüştür. Geleneksel mahallenin yaşadığı bu dönüşümün şüphesiz mimari, edebiyat, müzik, sinema, tiyatro, televizyon vb. daha birçok alanda yansımalarını görmek mümkündür. Bu alanların içinde ise televizyonun apayrı bir yeri vardır. Her evde bulunması ve günün neredeyse her saati açık olmasının yanında, özellikle televizyon dizileri geniş kitlelerce izlenen yapımlar olarak dikkat çekmektedir. İçine doğduğu toplumu, yaşamını ve geçirdiği dönüşümü yansıttığına şüphe olmayan televizyon dizilerinde, hayatımıza girdikleri ilk andan itibaren ana konusu geleneksel mahalle yaşamı olan yapımlar işlenegelmiştir. Tarihi süreç içinde geleneksel mahallenin geçirdiği dönüşüme paralel olarak “mahalle” konulu televizyon dizilerinde de belki de kaçınılmaz bir dönüşüm yaşanmıştır.

5. TELEVİZYON DİZİLERİNDE GELENEKSEL MAHALLE VE YAŞADIĞI DÖNÜŞÜM

Kültür kelimesi *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*'nde “*Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmeye kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin*” (TDK, 2023). Şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak;

1. Kültürün toplum tarafından ortak kabul edilen maddi ve manevi değerler ile yaşam tarzlarını ifade ettiğini,
2. İfade ettiği değerler, normlar ve anlamları toplumun tamamına ve gelecek nesillere iletmek ve onlara kabul ettirmek görevi olduğunu söyleyebiliriz.

Ortak kültürün toplumun tamamına yayılması, benimsetilmesi veya değiştirilmesinde kitle iletişim araçlarının payı çok büyüktür. Kitle iletişim araçları içerisinde ise televizyonun apayrı bir yeri vardır. O değişik program türleri ile günün her saati izleyicinin karşısındadır (Oğuz, 2005: 170).

Televizyonda yayınlanan program türlerinden biri de televizyonun icadından beri var olan ve toplum ile birlikte gelişen dizilerdir (Kuyucu, 2019: 560).

Her eve giren ve günün her saati ulaşılabilen televizyonda yayınlanan dizilerde yaşanan olaylar ile izleyici arasında gerçekleşen algılama ve bağlantı kurma yoluyla, izleyiciler yaşadıkları dünya hakkında bilgi edinmektedirler. Bu yönüyle dizilerin toplumsal yapıyı ve kültürü yansıtması, benimsetmesi ve değiştirmesi kaçınılmazdır (Oğuz, 2005: 170-171).

Günlük ya da haftalık olarak yayınlanan diziler genelde akşam haberlerinden sonra tüm ev halkı bir aradayken “prime-time” denilen zaman aralığında yayınlanır. İzleyici genelde ister iyi olsun ister kötü olsun ana karakter ile kendini veya dizide geçen hikâye ile kendi hayatını özdeşleştirerek bağ kurmaktadır (Kuyucu, 2019: 560).

Televizyon dizileri konu itibariyle çok çeşitli konularda (Örneğin: komedi, tarihi, mafya vb.) karşımıza çıkabilmektedir. Bu konulardan biri de komedi ve dramayı harmanlayan “dramedi” türüdür. Dramedi türünün ise konu bakımından en yaygın olanı mahalle ve aile dizileridir (Gültekin Akçay, Yağcı Aksel, Erdemir, Nacaroğlu ve Büker, 2011: 58-69).

İlk örneğini “Perihan Abla” dizisiyle veren mahalle dizileri, geleneksel mahalle yaşamı, dinamikleri ve kişileri ile en fazla reyting alan yapımlar arasında olmuştur (Pekman, 2012: 28).

Aslında başrolünde mahallenin bulunduğu tek yapım televizyon dizileri değildir elbette. Tarihi çok eskilere uzanan geleneksel tiyatromuzdan çağdaş tiyatro oyunlarına kadar mahalle daima başrolde olmuştur. Bunun en tipik örneği Karagöz oyunudur. Şeyh küşteri meydanı (Karagöz oyununun sahnelendiği hayal perdesi) İstanbul'un ta kendisidir. Karagöz, Hacivat, Çelebi, Zenne... mahallenin yerlileri, Kastamonulu, Rumelili, Acem, Yahudi, tatlısı frengi vb. geçici olarak bir işini görmek maksadıyla sonradan gelmiş kişilerdir. Geleneksel mahallede olduğu gibi Küşteri meydanında da yerliler dışarıdan gelenlere karşı temkinlidir ve mahalleyi korumaya çalışırlar. Bu ve bunun gibi bütün Karagöz oyunları mahalle de geçer. Ayrıca geleneksel halk tiyatrosunun en güzel örneklerinden bir diğeri olan ortaoyununda da mahalle başrolde. Modern anlamda yazılı tiyatro metinlerinin sahnelenmeye başladığı günden bugüne kadar da mahalle, tiyatrodaki daima başrolde olmuş ve olmaya da devam edecektir. Zira televizyonda olduğu gibi tiyatro ve sinema eserlerinin de alıcısı, nüfusun ekseriyetini oluşturan ve kendileri de birer mahalleli olarak geleneksel mahalle kültürünü paylaşan geniş kitlelerdir. Bu yüzden mahalle kendiliğinden görsel sanatların en temel konusu olmuştur (Pekman, 2012: 28-35).

Sinemada da durum tiyatrodakinden farklı değildir. Beyaz perdenin ülkemizde gelişmeye başladığı ilk yıllardan itibaren mahalle daima film endüstrisinin bir seti, mahallede yaşanan toplumsal olaylar, ilişkiler ise ana konusu olmuştur. 1960'lı yıllarda ağırlıklı olarak alt ve orta sınıfın dayanışma içerisindeki ilişkileri, 1970'li yıllarda hızlanan kentsel dönüşüme paralel olarak mahallelinin zenginlere, holding patronlarına, müteahhitlere karşı mahalleyi yıkılmaktan kurtarmak üzere verdikleri mücadeleyi, 1970'lerin sonundan itibaren apartman kültürüne dair ve apartman içi ilişkileri, 1980'lerden itibaren ise gecekondular mahallelerinde geçen ve çoğunlukla müteahhitlere karşı verilen mücadeleyi ya da alt sınıfa mensup ana karakterin hayatını konu alan filmler yoğunlukta 1990'lı yıllar ile birlikte mahalle dayanışması temalı filmler bariz bir şekilde azalmış, yerlerini kimliksizleşmiş büyük apartmanlarda ya da sitelerde yaşayan bireysel yaşamlar almıştır (Sönmez ve Balcı, 2018: 188).

Tiyatro ve sinemada olduğu gibi bir diğer görsel sanat ürünü olan diziler de içerisine doğdukları topluma, coğrafyaya ve döneme dair önemli bilgiler taşıyan yapımlardır. Aynı zamanda toplumsal yapıdaki değişimleri de göz önüne sererler. Bu bakımdan mahallenin başrolde olduğu dizilerin konusu ve olay örgüsü içerisindeki mahallenin konumuna bakarak geleneksel mahallenin geçirdiği değişime dair çıkarımlar elde edebiliriz. Biz de bu çalışmamızda amaçlı örneklem yöntemiyle seçtiğimiz ve yayınlandığı dönemde popüler olmuş televizyon dizileri üzerinden geleneksel mahallenin geçirdiği dönüşümü 4 döneme ayırarak incelemeye çalışacağız.

5. 1. 1980'LERİN SONU-1990'LARIN İLK YARISI

Kuşkusuz geleneksel mahalle dizisi denilince ilk akla gelen yapımların başında, 1986–1988 yılları arasında TRT’de yayınlanan “*Perihan Abla*” dizisi gelir. Anne ve babalarını kaybettikten sonra 2 kardeşine bakmak zorunda kalan Perihan ve onu deliler gibi seven Şevket’in maceralarına odaklanan dizide olay örgüsü dayanışmanın had safhada olduğu geleneksel mahallede geçmektedir. Mahallenin kasabı, manavı, taksicisi vb. tüm esnafı ve hatta meraklı komşuyla geleneksel mahallenin tüm unsurlarını barındıran dizi kendisinden sonra çekilecek onlarca mahalle dizisine de ilham kaynağı olmuştur (İçel, 2010: 254-256).

1992-2002 yılları arasında çeşitli televizyon kanallarında yayınlanan Türkiye’nin en uzun soluklu dizilerinden biri de “*Mahallenin Muhtarları*” dizisidir. Küçük ve sevimli bir mahallede yaşayan kahveci Temel ve geleneksel bir mahallede görmeye alıştığımız neredeyse bütün unsurların başlarından geçen acı tatlı olaylar ve tüm mahallelinin sonunda tek bir aileymiş gibi olayların üstesinden gelmesini konu alan sevgi dolu bir mahalle dizisidir (İçel, 2010: 230-232).

1993-2001 yılları arasında yine TRT ekranlarında izleyici ile buluşan “*Bizim Mahalle*” (Sinefil, 2023) dizisi de geleneksel mahalle yaşamını, dostluğu, zor zamanlarda dayanışma ve yardımlaşmayı, özellikle komşuluk ilişkilerini merkeze alan sıcak ve samimi bir mahalle dizisidir.

Bu ve benzeri diğer yapımların ortak özelliği, çekilmeye başladıkları dönemde varlığını devam ettiren geleneksel mahalle yaşamını ve kültürünü yansıtarak, mahallenin bakkal, manav, kahveci vb. bütün unsurlarının dizinin ana karakteriymiş gibi kullanılmasıdır. Ayrıca bu dizilerde herhangi bir karakterin yaşadığı sorun tüm mahallenin ortak sorunudur ve yardım istemesine gerek kalmaksızın mahalleli tarafından sorun çözüme kavuşturulur. Herkes cömert, hoşgörülü, yardımsever, birbirinden haberdar, dışarıdan gelecek tehditlere karşı mahalleyi korumacı ve anlayışlıdır (Gültekin Akçay vd., 2011: 70).

Bunun yanında aynı dönemde yayınlanan ve yine televizyon tarihimizde bir fenomene dönüşen “*Bizimkiler*” dizisine de değinmek yerinde olacaktır. Söz konusu dönemde geleneksel mahalle kültürü birçok mahallede halen devam etmekle birlikte 1980’li yıllardan itibaren uygulanan neoliberal politikalar özellikle büyük şehirlerde birtakım dönüşümlere sebep olmuş, bundan da en çok mekân/mahalle etkilenmiştir (Gültekin Akçay vd., 2011: 71). Bu durumun televizyon dizilerine yansımalarının en güzel örneklerinin başında Bizimkiler dizisi gelir. 1989-2002 yılları arasında çeşitli kanallarda yayınlanan efsane dizi mekân olarak geleneksel mahalleden ziyade bir apartmanda geçmekte ve sosyo ekonomik açıdan üst sınıfa mensup apartman

sakinlerinin birbirleriyle ve bağlantılı oldukları (çoğunlukla daha alt sosyo-ekonomik sınıfa mensup) diğer kişilerle olan ilişkilerine yoğunlaşmaktadır (Oğuz, 2005: 170-172). Dizinin geçtiği apartmanda geleneksel mahallenin aksine sıcak ve samimi komşuluk ilişkilerine rastlanmaz. Herkes birbirini tanır ancak ilişkileri genelde apartman işleri ile ilgili konularda olup birbirlerine karşı daha mesafeli ve yapmacık davranırlar. Herkes birbirinin arkasından konuştuğu ve bunu da bildikleri halde düzeltmek için bir çaba sarfetmezler (Oğuz, 2005: 176). Türkiye’de kentsel dönüşümün hız kazandığı ve geleneksel mahallelerin yerlerini apartmanlara bıraktığı bir döneme denk gelen dizi konusuyla toplumsal yaşamda gerçekleşen değişimi ve kırsal-kentli, geleneksel-modern vb. çatışmaları ustaca işlemiştir.

5. 2. 1990’LARIN İKİNCİ YARISI-2000’LERİN İLK YARISI

1996-1998 yılları arasında TRT’de yayınlanan “*Şaşıfelek Çıkmazı*” işleri hep ters giden ancak yüzlerinden gülümsemenin eksik olmadığı, dostluk, arkadaşlık, aşk ve macera dolu olayların eksik olmadığı güçlü komşuluk ilişkilerinin ve geleneksel dayanışmanın yaşandığı mahalle dizisidir (Sinematürk, 2023).

1998-2001 yılları arasında ATV ekranlarında izleyici ile buluşan “*İkinci Bahar*” Eşini kaybettikten sonra iki kızıyla beraber hayata tutunma mücadelesi veren kebabçı “Haydar usta” ile onun yanında işe başlayan yine iki çocuklu dul bir kadın olan “Hanım” arasında yaşanan hem işte hem aşkta yaşanan ikinci bahara odaklanırken, onların etrafında yer alan tüm karakterler ile sıcak bir mahalle ortamını evlerimize getirmiştir (İçel, 2010: 179).

2001-2003 yılları arasında TRT’de yayınlanan “*Yeditepe İstanbul*” Zengin bir iş adamıyken ekonomik kriz sebebiyle iflas edip intihar eden kocasının ardından İstanbul’un dar gelirli fakat komşuluk ilişkileri gelişmiş olan küçük bir mahallesine taşınan Olcay ve kızı Duru’nun yeni yaşamlarına uyum sağlama çabalarını ve sıcak insani ilişkilerini kaybetmemiş olan mahalle yaşamını Yusuf karakterinin penceresinden aktaran bir mahalle dizisidir (Beyazperde, 2023).

2002-2004 yılları arasında yayınlanan “*Ekmek Teknesi*” dizisi orta sınıf, kendi halinde bir mahallenin yaşamını, fırıncı Nusret, hanımı Ayhan ve beş kızını merkeze alarak aktarıyor. Nusret ve Ayhan yeri geldiğinde tüm mahallenin annesi babası rolünü üstlenmekten geri durmayan, bu yönleriyle de tüm mahallenin saygısını kazanmış kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ana karakterler haricinde yan karakterleriyle de (örneğin: Herodot cevdet, kirli vb.) hafızalarda yer edinen Ekmek teknesi mahalle dizisi denildiğinde ilk akla gelen yapımlar arasında yer alır (İçel, 2010: 113-115).

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren geleneksel mahallede başlayan çözümler dizi senaryolarına da yansımıştır. Mahalle dizisi formunda olan diziler tüm kanallarda yayınlanmaya ve popüler olmaya devam etmekle birlikte mahalleye ait unsurlar bu dönem çekilen dizilerde daha az görünür olmaya başlamıştır. Olay örgüsü daha ziyade bir aile ve onun yakın çevresi/komşuları arasında geçer. Bu dönem mahalle dizilerinde ana karakter hayattan yediğı çelmeler münasebetiyle insanlara karşı temkinli ve mesafeli dursa da geleneksel mahalle kültürü ve dayanışma ile sorunlar kolayca çözülür. Mahalle ve insanlar ile uyum sağlanır. Ülkemizin ekonomik ve siyasi olarak çalkantılı bir sürecin içinden geçtiğı bir döneme denk gelen söz konusu dizilerde hayatın zorlukları karşısında tek başına mücadele edebilmenin zor olduğı, ancak son yıllarda kaybolmaya yüz tutan bir değerimiz olan geleneksel mahalleye dönüş ile bu zorlukları kolayca aşabileceğimiz iletisi izleyiciye vermeye çalışılmıştır (Gültekin Akçay, 2011: 70-72).

5. 3. 2000'Lİ YILLARIN SONU

2000'li yılların sonuna gelindiğinde geleneksel mahalleler yerlerini çoktan güvenli sitelelere terk etmişti bile. Geleneksel mahalle yaşamında görülen dönüşüm konut tercihlerine paralel olarak tüketim alışkanlıklarında da görüldü. Mahalle esnafı olarak sayabileceğimiz birçok meslek büyük marketlere ve AVM'lere yenilerek kepenk kapatmak durumunda kaldılar. Şehirlerde yaşam alanları ile alışveriş alanları birbirinden ayrıldı. Mahalleler sadece barınma ihtiyacını gideren konut alanlarına döndüler.

Bu durum mahalle dizilerinde 2 şekilde kendini göstermektedir. Birincisi eskiye nazaran ana konusu mahalle olan diziler sayı olarak bariz şekilde azalmıştır. İkinci olarak ise az sayıda çekilen mahalle dizilerinde ise geleneksel mahallenin bakkal, manav, terzi vb. unsurlarına neredeyse hiç yer verilmez, olay örgüsü, kapitalist sisteme ayak uydurmuş olmakla birlikte yine de aile ve mahallesinden kopamamış ana karakterlerin evlerinde ve çevrelerinde şekillenir, sadece gerektiğinde mahallenin diğer unsurlarına yer verilir olmuştur (Gültekin Akçay, 2011: 70-72).

Bu döneme ait mahalle dizilerine 2008-2010 yıllarında ATV'de yayınlanan, 45 yaşından sonra eski mahallesine dönerek vefat eden kız kardeşi ve eniştesinin üç çocuğuna bakmak durumunda kalan Samim ve yıllar önce terk ettiğı eski nişanlısının hikayesine odaklanan (ATV, 2023) ve izleyenlere komşusuz, bakkalsız, çocuksuz sokaklar sunan "Canım Ailem" dizisiyle (İçel, 2010: 71), 2010-2011 yıllarında TRT ekranlarında yayınlanan ve dönemin diğer dizilerine nazaran daha fazla geleneksel mahalle ilişkilerine yer veren, berber Ali ve ortağı Nuri'nin etrafında gelişen vefa ve dostluk temalı "Halil İbrahim Sofrası" (Beyazperde, 2023) dizileri gösterilebilir.

5. 4. NOSTALJİK BİR UNSUR OLARAK GELENEKSEL MAHALLE

Son 15-20 yıllık döneme baktığımızda ise toplumsal yaşamdaki değişim ve dönüşüme paralel olarak sayıları ve nitelikleri giderek azalan geleneksel mahalle dizilerinin yerlerini mafya, tarih, asker/ajan, aşk ve entrika konularını işleyen yapımlara bıraktığını rahatlıkla söyleyebiliriz (Akşam, 2023). Günümüzde aile ve insan ilişkilerini işleyen yapımlar, TRT’de yayınlanan “*Gönül Dağı*” (TRT, 2023) gibi pek azı müstesna, geleneksel mahalle kültüründen ziyade lüks villalarda, devasa plazalarda, yalan, ihanet, çıkar çatışması, entrika vb. üzerine kurulu senaryolarla ekranlara gelmektedir (GZT, 2023). Geleneksel mahalleye ait unsurları geleneksel mahalle yaşamına uygun şekilde işleyen çok az sayıda yapım ise özellikle şehirlerde ve hatta ilçelerde yaşanan mekânsal ve toplumsal değişimin, toplumsal yapı aleyhine işlemesiyle artan sorunlar karşısında masumiyetin, sıcaklığın, samimiyetin alanı (Gültekin Akçay, vd., 2011: 76) olan geleneksel mahalleye ve eskiye dair duyulan özlemi tazeleyerek nostaljik bir olgu olarak izleyicinin takdirini kazanmaktadır. Son yıllarda yayınlanan mahalle dizilerine 2016-2017 yılları arasında TRT’de yayınlanan, konusu 1970’li ve 1980’li yıllar Yeşilçam filmlerinden devşirilen hatta dizi karakterlerinin isimleri dahi Türk sinemasının duayen sanatçılarının gerçek isimleri olarak kullanılan (örneğin: Münir, Adile, Tarık vb.) ve geleneksel mahalle yaşamı, dayanışması, yardımlaşma, koruma, samimiyet, hoşgörü vb. duyguları işleyen mahallenin berber, fırıncı, kahveci, polisi vb. tüm unsurlarını barındıran ve işleyen “*Hangimiz Sevmedik*” dizisiyle (TRT, 2023) 2012-2022 yılları arasında yine TRT’de yayınlanan, isminden de anlaşılacağı üzere izleyiciyi 1970’li yılların sonundan başlatarak 1980’li yılların sonlarına kadar götüren, geleneksel mahallenin ve toplumun tarihsel olarak yaşadığı dönüşümü işleyen “*Seksenler*” (TRT, 2023) dizisi örnek verilebilir.

SONUÇ

Ortak kültürün toplumun tamamına yayılması, benimsetilmesi veya değiştirilmesinde kitle iletişim araçlarının payı çok büyüktür. Kitle iletişim araçları içerisinde ise her evde ve işyerinde bulunan ve günün her saati yayında olan televizyonun apayrı bir yeri vardır. Televizyonda yayınlanan program türlerinden biri de televizyonun icadından beri var olan ve toplum ile birlikte gelişen dizilerdir. Dizilerde yaşanan olaylar ile izleyici arasında gerçekleşen algılama ve bağlantı kurma yoluyla, izleyiciler yaşadıkları dünya hakkında bilgi edinmektedirler. Bu yönüyle dizilerin toplumsal yapıyı ve kültürü yansıtması, benimsetmesi ve değiştirmesi kaçınılmazdır.

Osmanlı’dan beri var olan, kendine has özellikleri bulunan geleneksel mahalle yapısı 1950’li yıllar ile hızlanan köyden kente göç hareketleri ve özellikle 1980’li yıllar

itibariyle uygulanan neoliberal politikalar münasebetiyle günden güne zarar görmüş ve günümüze geldiğimiz de hafızalarda nostaljik bir olgu olarak kalmıştır.

Ekonomik anlamda değişime uğrayan ve sanayileşen kentlere yığılan ve sosyal ilişkileri zayıflayan kitleler ilk etapta yaşam koşullarını asgari düzeyde tutan bitişik nizam apartman bloklarına dolmuş. Ardından, geleneksel mahalle yaşamının sağladığı komşuluk ve tanışıklık temelli oto kontrol ve güvenlik mekanizmalarının kaybolması münasebetiyle güvenlik endişesi taşıyan üst, ardından orta, bugün ise alt sosyo ekonomik statüde bulunan kimseler güvenli konut sitelerine taşınmaya başlamıştır.

Toplumsal yapıda ve geleneksel mahallede yaşanan bu değişim ve dönüşümün televizyon dizilerinde işlenmemesi beklenemezdi. Biz de bu çalışmamızda Türk televizyonlarında yayınlanan ve yayınlandığı dönemde izleyicinin büyük beğenisini kazanmış yapımlar arasından mekân ve konu olarak mahallede geçen ve geleneksel mahalle kültürünü yansıtan dizileri 4 döneme ayırarak mahalle ve unsurlarına ne ölçüde yer verdiklerini kısaca inceledik.

İnceleme neticesinde, 1980'lerin sonu ile 1990'ların ilk yarısında yayınlanan dizilerde toplumsal yapıya uygun olarak geleneksel mahalle yaşamını ve kültürünü yansıtarak, mahallenin bakkal, manav, kahveci vb. bütün unsurlarının dizinin ana karakteriymiş gibi kullanılmasıdır. Ayrıca bu dizilerde herhangi bir karakterin yaşadığı sorun tüm mahallenin ortak sorunudur ve yardım istemesine gerek kalmaksızın mahalleli tarafından sorun çözüme kavuşturulur. Herkes cömert, hoşgörülü, yardımsever, birbirinden haberdar, dışarıdan gelecek tehditlere karşı mahalleyi korumacı ve anlayışlıdır. Bunun yanında aynı dönemde yayınlanan apartman yaşamını konu alan dizilerde ise apartman içi ilişkilerin geleneksel mahalleye özgü komşuluk ilişkilerinden farklılaştığı gayrisamimi ve sığ ilişkilerin yaşandığı, apartman kültürü ve çevresinin geleneksel-modern çatışması yaşandığı ortaya konmuştur.

1990'ların ikinci yarısı ile 2000'lerin ilk yarısında yayınlanan dizilerde ise Türkiye'nin geçirdiği siyasi ve ekonomik krizler etkisini göstermiş, hayatın sillesini yemiş, modern yaşama ayak uyduramamış kişilerin yaşama tekrar tutunma umudu olarak geleneksel mahalle yaşamının sunduğu dostluk, samimiyet ve dayanışma duyguları olduğu izleyiciye sunulmuş adeta geleneksel mahalle yaşamının korunması gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır.

2000'lerin sonuna gelindiğinde ise başta büyükşehirler olmak üzere neredeyse hiçbir şehrimizde geleneksel mahalle yaşamından söz edilemez hale gelmesine paralel olarak dizilerde de mahalle temalı yapımların sayısı oldukça azalmıştır. Az sayıdaki yapımda ise kapitalist düzene ayak uyduran ancak mahalleden de kopamamış ana

karakterlerin etrafında dönen, mahallenin diğer unsurlarına sadece gerektiğinde yer verilen diziler karşımıza çıkmaktadır.

Son dönemde ise geleneksel mahalle temalı diziler yerlerini, içerisinde üretimin değil sınırsız tüketimin özendirildiği, insani ilişkilerin yerini ihanet, entrika ve çıkar ilişkilerinin aldığı lüks villa ya da plazalarda, rezidanslarda geçen dizilere bırakmışlardır. Geleneksel mahalle yaşamını anlatan çok az sayıdaki dizilerde ise dostluk, sıcaklık ve samimiyet duygularını hatırlatarak geçmişe özlem duymamızı sağlayan nostaljik yapımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak geleneksel mahalle dizilerinin en güzel örneklerinin (özel kanallarda da örnekleri olmakla birlikte) ekseriyetle devlet kanalı olan TRT’de yer alması dikkat çekicidir. Kamu yayıncılığı yapan TRT başta olmak üzere mahalle temalı diziler yayınlayan kuruluşların bu yapımlarında (geleneksel mahallenin dönüşümüne paralel olarak mahalle dizileri de dönüşmekle birlikte) ana fikir olarak yeri doldurulamayacak bir kültürel ve toplumsal değerimiz olan geleneksel mahalle yaşamının kıymetini Türk toplumuna hatırlatmaya çalışmak olduğu gözlenmiştir.

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız

Yazarların Katkısı

Bu çalışmada yer alan tüm başlıklar tek yazara aittir.

Çıkar Çatışması

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Akşam (2023). 2022 Yılıının En Çok İzlenen Türk Dizileri. 28 Ocak 2023 tarihinde, <https://www.aksam.com.tr/sinema/2022-yilinin-en-cok-izlenen-turk-dizileri/haber-1332476> adresinden erişildi.

Akyol Altun, D. (2010). Kapalı Konut Siteleri ve ‘Mahalle’ Kavramı. *İdealkent Dergisi*, 1(2), 216-244. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idealkent/issue/36625/417025>

ATV (2023). Canım Ailem. 28 Ocak 2023 tarihinde, <https://www.atv.com.tr/canim-ailem/hakkında> adresinden erişildi.

Beyazperde (2023). Halil İbrahim Sofrası. 1 Şubat 2023 tarihinde, <https://www.beyazperde.com/diziler/dizi-9752/> adresinden erişildi.

Beyazperde (2023). Yeditepe İstanbul. 28 Ocak 2023 tarihinde, <https://www.beyazperde.com/diziler/dizi-10151/> adresinden erişildi.

Dönmez, S. C. (2019). Semt Bizim Ev Kira: 2000 Sonrası Türk Sinemasında Mahalle, Futbol ve Kentsel Dönüşüm. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(1), 370-397. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.389367>

Gültekin Akçay, Z. (2011). Türkiye’de Bir Dramedi Türü: Mahalle Dizileri. S. C. Yağcı (Ed.), *Beyaz Camın Yerlileri* (1. Baskı) içinde (ss. 53-83). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

GZT (2023). Entrikalarıyla Seyirciye Yok Artık Dedirtmeyi Başarmış 8 Dizi. 27 Ocak 2023 tarihinde, <https://www.gzt.com/jurnalist/brezilya-dizileri-yanlarında-romantik-komedi-entrikalarıyla-yok-artık-dedirten-dizi-2798069> adresinden erişildi.

İçel, B. (2011). *Hayatımızı Değıştiren Unutulmaz Diziler* (1. Baskı). İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

Karalezli, G. (2021). Mahalle ve Köyün Birleştirilmesi ile Oluşan Yeni Bir Birim: Kırsal Mahalleler. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 50-61. <https://doi.org/10.48118/yykentcevre.935754>

Kavut, S. ve Sümer Çakır, G. (2021). Kentleşme Sürecinin Bingöl’de Mahalle Üzerindeki Etkileri: Yeşilyurt ve Şehit Mustafa Gündoğdu Mahalleleri Üzerine İnceleme, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(12), 49-76. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vanyyuiibfd/issue/65929/1005084>

Küçük, Ü. (2022). Yerel İdari Vesayet İlişkisinin Yeni Bir Uygulaması Olarak Oksimoronik Bir Kavram: Kırsal Mahalle. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 30(4), 2163-2199. <https://doi.org/10.15337/suhfd.1127426>

Kuyucu, M. (2019). Gençlerin Türkiye’de Üretilen Televizyon Dizilerine Yönelik Tutumları ve Dizi Tüketim Faktörlerinin Analizi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5(2), 558-599.

Oğuz, G. Y. (2005). TV Dizileri ve Kültürel İletilerin Yayılma Süreci Türk Televizyon Tarihinde Bir Fenomen: Bizimkiler Dizisi. *Kurgu Dergisi*, 21(1), 169-182.

Pekman, Y. (2012). Türk Tiyatrosunda Bir 'Başrol' Olarak Mahalle. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, 10, 28-61.

Sipahi, E. B. (2016). Geleneksel Mahalleden Yeni Mahalleye Neoliberal Dönüşümün Risk Algısına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 851-864.

Sinefil (2023). Bizim Mahalle. 27 Ocak 2023 tarihinde, Erişim adresi <https://www.sinefil.com/title/wk2mwn8> adresinden erişildi.

Sinematürk (2023). Şaşıfelek Çıkmazı. 27 Ocak 2023 tarihinde, <https://www.sinematurk.com/film/7405-sasifelek-cikmazi> adresinden erişildi.

Sönmez, S. ve Balcı, D. (2018). Seni Saraylarda Yaşatacağım: Türk Sinemasında Mahalle ve Kentin Dönüşümü (1960-1990). *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 8(1), 186-206. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.510546>

Şahin, Y. ve Asarkaya, S. (2019). Mahalle Muhtarlığı Kurumunun Tarihi Gelişimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 23-32.

Taş, M. A. ve Sargın, S. (2019). Üsküdar'da Kapalı Sitelerin Dağılışı Gelişimi ve Mahalle Yapısına Etkileri. *International Journal of Geography and Geography Education*, 40, 208-229. <https://doi.org/10.32003/iggei.519536>

TDK (2023). Türk Dil Kurumu. 21 Ocak 2023 tarihinde, <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.

TDV (2023). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 13 Ocak 2023 tarihinde, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahalle> adresinden erişildi.

TRT (2023). Gönül Dağı. 29 Ocak 2023 tarihinde, <https://www.trt1.com.tr/diziler/gonul-dagi> adresinden erişildi.

TRT (2023). Hangimiz Sevmedik. 29 Ocak 2023 tarihinde, <https://www.trt1.com.tr/arsiv/hangimiz-sevmedik> adresinden erişildi.

TRT (2023). Seksenler. 29 Ocak 2023 tarihinde, <https://www.trt1.com.tr/arsiv/seksenler> adresinden erişildi.

Yılmaz, V. ve Mecek, M. (2019). Türkiye'de Mahalle Yönetimlerinin Tarihsel Gelişimi ve Hukuki Statüsü. *İdeal Kent Dergisi*, 10(27) 769-799. <https://doi.org/10.31198/idealkent.585490>

TÜRKİYE'DE İSLAMCILIĞIN DÖNÜŞÜMÜ: POST-İSLAMCILIK VE SINIRLILIKLARI

Ali KAYA*

ORCID: 0000-0002-9574-4162

Öz: Bu çalışmada, Post-İslamcılık yaklaşımının Türkiye İslamcılığının dönüşümünü analiz etmedeki sınırlılıkları ele alınmaktadır. Post-İslamcılık AK Parti'yi merkeze alarak bu dönüşümü açıklamakta ve AK Parti'yi Türkiye İslamcılığından bir kopuş olarak okuma eğilimindedir. Buna göre AK Parti ılımlı laiklik, demokratik çoğulculuk ve bireysel farklılık gibi değerleri öne çıkarması dolayısıyla İslam'ı referans alan bir siyaset ve siyaset dili benimsememiştir. Bu bakımdan AK Parti Türkiye İslamcılığının bir devamı değildir, İslamcı olarak adlandırılmaz ve büyük ölçüde merkez sağ siyasetin bir örneğidir. Post-İslamcı yaklaşımın Türkiye bağlamına uyarlamasında bu iddia sıkça tekrarlanmaktadır. Bu çalışma, bu iddianın geçerliliğini sorgulamaktadır. AK Parti belli açılardan Türkiye İslamcılığında bir değişimi temsil etmekle birlikte, bu değişim bütünüyle bir dönüşüm ve kopuş anlamına gelmemektedir. AK Parti, İslam dünyasının sorunlarına karşı duyarlılık göstermesiyle ve bunları güçlü bir şekilde dillendirme çabasıyla Türkiye İslamcılığının bir devamı olarak görülebilir. Bu devamlılığı göstermek için AK Parti'nin Filistin meselesi, Arap Baharı ve İslamofobi ile ilgili söylem ve politikaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Post-İslamcılık, AK Parti, Türkiye İslamcılığı, İslam Dünyası, Siyasal Temsil.

* İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü, alikaya1@istanbul.edu.tr

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1255938>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 24/02/2023
Kabul Tarihi: 10/04/2023

Atıf / Cite as: Kaya, A. (2023). Türkiye'de İslamcılığın Dönüşümü: Post-İslamcılık ve Sınırlılıkları, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 37-56.

THE TRANSFORMATION OF ISLAMISM IN TURKEY: POST-ISLAMISM AND ITS LIMITATIONS

Abstract: This study attempts to examine the limitations of post-Islamist approach in analyzing the transformation of Turkish Islamism. Post-Islamism accounts for this transformation on the basis of Ak Party, and it tends to interpret Ak Party's political discourse as a rupture from Turkish Islamism. According to this approach, since Ak Party highlights such values as moderate laicism, democratic pluralism, and individual differences, Ak Party does not approve a politics and political discourse referring to Islam. In this regard, it represents a rupture from Turkish Islamism, can not be named as an Islamist party, and is the maintenance of a typical central right-wing politics. This idea is often repeated in the adaptation of the Post-Islamist approach to Turkish context. This study questions the validity of this idea. While Ak Party represents a change in Turkish Islamism to some extent, this change does not mean a complete transformation and rupture from the tradition of Turkish Islamism. Ak party can be seen maintenance of Turkish Islamism in the sense of showing awareness of the problems of the Muslim world and making effort to the expression of these problems vigorously. This study examines Ak Party's discourse and policy towards The Palestine issue, The Arab Spring, and Islamophobia in order to demonstrate this continuity.

Keywords: Post-Islamism, Ak Party, Turkish Islamism, Muslim World, Political Representation.

GİRİŞ

Türkiye'de İslamcılığın önemli siyasal talepleri arasında küresel düzen ya da dünya düzeni içinde Müslüman siyasal temsilini arttırmak ve Müslüman toplumlar arasındaki birliği (İttihad-ı İslam) sağlamak yer almaktadır. İttihad-ı İslam fikri, Yeni Osmanlılar hareketinin öncülerinden Namık Kemal olmak tarafından ilk olarak dillendirilmiştir (Özcan, 2011: 470). II. Abdülhamit bu fikri bir siyasal proje haline getirmiş ve hilafetin Müslüman topluluklar için birleştirici özelliğini öne çıkarmaya çalışmıştır. Bu talepler zinciri tarihsel süreçte inişli-çıkışlı olsa da halen Türkiye İslamcılığının önemli özelliklerinden biri olarak durmaktadır. Bu yönelimin Türkiye İslamcılığının farklı aktörlerine (entelektüeller, siyasal hareketler ve partiler, sivil toplum ve cemaatler vb.) içkin olduğu ve bu aktörlerce çeşitli düzeylerde bu taleplerin dile getirildiği bilinmektedir. Bunlar dile getirilirken Türkiye'nin ne kadar merkezde

olacağı meselesi önemli bir gerilim noktasıdır. Kimileri için Türkiye İslam Dünyası'nın doğal hamisi ve lideridir, kimileri için ise bu tür bir tavır Müslümanlar arasındaki işbirliğini ve birlik olmak fikrini zedeler. Ama her halükarda ulus-devlet sınırları aşan bir Müslüman siyasal temsili savunusunun revaçta olduğu ifade edilebilir. Bu temsilin kaybı karşısında verilen tepkilerin de aslında mezkur siyasal talebin Türkiye İslamcılığı açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Örneğin hilafetin ilgası ile birlikte ortaya çıkan tepkiler bu durumun açık bir nişanesidir. Bu dönemdeki İslamcılar hilafetin yeniden canlandırılmasının 'İslamleşme için atılacak en gerekli adım' (Mozoffari, 2007: 23) olduğunu dile getirmişlerdir.

Hilafetin ilgasını özelde Türkiye İslamcılığı ve genel olarak İslamcılık için çok merkezi bir mesele olarak ele alan Salman Sayyid, İslamcılığın ortaya çıkışını bu gelişmeye bir cevap olarak okumak eğilimindedir. (Sayyid, 2017). Aynı minvalde Yasin Aktay, hilafetin ilgasının dönemin İslamcıları açısında travmatik olduğunu ve Müslümanların tarihte ilk defa siyasal bir merkezden yoksun kaldıklarını vurgulamaktadır. Aktay, İslam tarihinin bu momentini *halife sonrası durum* olarak adlandırılabilceğini iddia etmektedir (Aktay, 2004: 69). Mehmet Akif'ten Necip Fazıl'a, Sezai Karakoç'tan İsmet Özel'e birçok İslamcı entelektüel ve düşünürde Müslümanların birliği ve siyasal temsil kapasitesinin arttırılması meselesi ana gündem maddelerinden biri olmuştur. Elbette bu temsil fikri sosyal ve siyasal hareketler yoluyla daha da kitleselleşmiştir. Yakın zamanlarda bunu kitleselleştiren en önemli hareket *Milli Görüş* hareketidir¹. *İslam Birliği* vurgusu bu hareketin ana unsurlardan biridir (Erbakan, 2017) ve bunun somut tezahürleri de vardır. Örneğin Refah-Yol (1996-1997) Hükümeti'nde *Milli Görüş* Lideri ve dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan, İslam Dünyasının önde gelen ülkeleri ile siyasi, ekonomik, kültürel vb. alanlarında işbirliğini arttırmak için D-8 projesini hayata geçirmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye İslamcılığının ana taleplerinden biri olan Müslümanların siyasal temsilinin güçlendirilmesi meselesi AK Parti bağlamında ele alınacaktır. AK Parti ve İslamcılık çalışmalarında öne çıkan yaklaşımlardan biri, AK Parti'nin İslamcılıktan radikal bir kopuş yaşadığı üzerinedir. Post-İslamcılık olarak bilinen bu yaklaşım, AK Parti'nin İslamcı olmadığını, daha çok merkez sağ siyasetinin bir devamı olduğunu iddia etmektedir. Bu çalışma, AK Parti özelinde İslamcılığın dönüşüm geçirmiş olduğu tespitine katılmakla birlikte, AK Parti'nin özellikle İslam Dünyası ve küresel ölçekte Müslüman temsilini önemseme noktasında Türkiye İslamcılığında bir devamlılığı temsil ettiği iddiasındadır. Post-İslamcılık tartışmaları üzerinden gelişen kopuş anlatısı sorunsallaştırılarak bu devamlılıkların nasıl oluştuğu ele alınacaktır. Bu

¹ Milli Görüş hareketinin sağ gelenek içinde değerlendirilmesinin sorgulanmasına ve sağ ve solun ötesinde bir yerlerde konumlandırılmasına dair tartışma için bkz. (Akın ve Çoşkun, 2017).

iddiaları gösterebilmek için öncelikle Post-İslamcılık kavramı ele alınacaktır. Kavramı ilk ortaya atan ve formüle eden Asef Bayat'ın Post-İslamcılık tanımlamasının genel özelliklerine değinildikten sonra Türkiye bağlamında bu kavramın ele alınışı ve uygulanış biçimi tartışılacaktır. Sonraki bölümde ise Post-İslamcılık iddiasını AK Parti üzerinden tartışmanın zorluklarından ve açmazlarından hareketle bir analiz yapılacaktır. Devamlılıkları gösterebilmek için AK Parti'nin Filistin meselesine, Arap Baharına ve İslamobofi'ye yönelik söylem ve politikaları incelenecektir.

1. POST-İSLAMCILIK

Post-İslamcılık yaklaşımının iddialarına geçmeden önce nasıl bir bağlamda ortaya çıktığına kısaca bakmak da fayda vardır. İslami hareketlerin yükselişte olduğu 1990'larda gündeme gelen bu yaklaşım, İslamcıların devleti/iktidarı elde etme deneyimlerinin ve pratiklerinin bir öz eleştirisi ve de muhasebesinin sonucunda gündeme gelmiştir. Tabii ki bu öz eleştiri sürecine tüm İslamcı aktörlerin katıldığını da söylemek mümkün değildir. Bu sorgulama sürecinde öne çıkan temalardan biri demokrasi ve farklılık meselesidir. Demokrasinin basitçe seçimler ve bunun sonucunda elde edilen iktidarın ötesinde, farklı kimlik ve aidiyetlerin nasıl bir arada yaşayacağı ve de bunların siyasal taleplerinin nasıl karşılanacağı ile ilgili olduğu çokça vurgulanmaya başlamıştır. Elbette demokrasi ve farklılık meselesi salt İslamcıların dahil olduğu bir tartışma değildir. Bu dönemde farklı siyasal kimlikler de aynı tema etrafında bir sorgulama süreci içindedir. Demokrasi teorisinde bu dönemde tanınma siyaseti, çok-kültürcülük ve anayasal vatandaşlık konuları revaçtadır. Bu meseleler, genel itibarıyla farklı kimliklerin olduğu bir siyasal toplumda nasıl bir kamusal olmanın olması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır. İslamcılar açısından bu tartışmaların ima ettiği hususlardan birisi, devletin dini tercihi olması durumunda farklı inanç sahiplerinin durumunun ne olacağıdır. Yine aynı minvalde, devletin laik olmasının farklılıkların sürdürülebilir bir zeminde birlikte yaşaması açısından bir imkan olup olmadığı sorusu da gündemdedir. Bu dönemde İslamcılar açısından başka bir sorgulama alanı devletin ele geçirilmesi ile toplumsal dönüşüm arasındaki ilişkidir. Devletin ve iktidarın ele geçirilmesinin zorunlu olarak arzulanan toplumsal dönüşümü sağlamadığı fark edilmiştir. Bu anlamda sivil toplum alanındaki faaliyetlerin de önemi anlaşılmaya başlamıştır.

Post-İslamcılık yaklaşımını ilk olarak ortaya atan ve akabinde bu yaklaşıma kuramsal bir çerçeve çizen Asef Bayat, Post-İslamcılığı başlangıçta sınırlı bir kavram olarak İran'daki İslamcılığın dönüşümünü anlatmak için olarak kullandığını, daha sonrasında ise İslamcılığın farklı toplumlardaki dönüşümünü analiz etmek için genişletebileceğini fark ettiğinin belirtir (Bayat, 1996). Bu minvalde Bayat, Post-İslamcılığı hem bir durumu hem de bir projeyi anlatmak için kullanır. Durum olarak Post-İslamcılık, bir zamanların 'tutkulu' İslamcılarının kendi deneyimlerini küresel

dinamikleri ve ulusal gerçeklikleri dikkate alarak sorgulamalarını ve kendi içsel çelişkilerini fark etmeleri sonucunda oluşan niteliksel değişimi ifade eder. Bundan daha önemlisi bir proje ve analitik bir kategori olarak Post-İslamcılık ise sosyal, siyasal ve entelektüel mecralarda İslamcılığı aşmak için rasyonel ve yöntemsel bir arayışın sonucu olarak ortaya çıkan bilinçli çabayı ima eder. Bu bağlamda Post-İslamcılık bir sentez arayışı olarak dindarlık ve hakları, inançları ve özgürlüğü, İslam'ı ve serbestliği birleştirmeye çalışır. Post-İslamcılık sorumluluk yerine haklara, otoriterliğe karşı çoğulculuğa, anlamın sabitlenmesi yerine tarihselliğe ve yoruma, geçmiş yerine geleceğe vurgu yapan düşünsel ve eylemsel bir projedir. Bu anlamda İslam'ı bireysel tercih ve özgürlüklerle, modernite ve demokrasiyle sentezlemeye yönelik *alternatif modernite* arayışıdır. Daha da ötesi, Post-İslamcılık dünyevi gereklilikleri, değişmez ve katı kurallardan özgürleşimi ve dini yorumların doğruyu “tekeline alma” girişimine karşı çıkışı ifade eder. İslamcılık din ve sorumluluklara vurgu yaparken, Post-İslamcılık dindarlık ve haklara vurgu yapar. Nihayetinde, Post-İslamcılık modern ve dini olmayan bir devlet ister, ancak kamusal alanda dinin varlığının önünün açılmasını talep eder. (Bayat, 2007: 17-18).

Türkiye İslamcılığını ve AK Parti'yi Post-İslamcılık tartışmaları çerçevesinde yorumlayan önemli isimlerden biri, Türkiye'de İslamcılığın sosyolojik dönüşümünü yakından takip eden ve araştıran Nilüfer Göle'dir. Göle'ye göre Türkiye'de İslamcılık siyasal ethosunu kaybetmiştir. “Bir anlamda İslamcılık, kendisinin siyasal ve devrimci ruhunu kaybettiği Post-İslamcılık evresine geçti. Ancak, istikrarlı bir şekilde de toplumsal ve kültürel gündelik hayat pratiklerinin içine sızıyor” (Göle, 2000: 92). Bu bağlamda Göle, Türkiye'deki Post-İslamcılığın başat aktörü olarak AK Parti'yi görmektedir. Ona göre AK Parti kendisini Adnan Menderes, Turgut Özal gibi muhafazakar gelenek ile ilişkilendirerek İslami hareketi muhafazakar demokrasi ile dönüştürmek istemektedir. Bu anlamda Milli Görüş ve Erbakan ile arasına mesafe koymaktadır (Göle, 2012: 7).² Buna yaparken aynı zamanda İslamcılığın otoriter sekülerizm ile olan gerilim alanlarından uzaklaşmakta ve *Post-Seküler* bir anlayışı kendi söylemini eklelemektedir. Erdoğan'ın Mısır'a laiklik önerisi yapması da bu anlamda sekülerlik ile dindarlık arasında bir çelişkinin olmadığını vurgulayan *Post-Seküler* anlayıştan hareketle yapılmaktadır (Göle, 2012: 10).

İhsan Dağı da Türkiye'de İslamcılığın bir dönüşüm içinde olduğunu ve bu dönüşümü anlamak için Asef Bayat tarafından ortaya atılan Post-İslamcılık kavramının elverişli olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, Türkiye'de Post-İslamcılık, İslamcılığın içine düştüğü çıkmazları sorgulayarak yaratıcı ve eleştirel bir form almaktadır. Bu

² Aslan ise AK Parti'yi muhafazakar popülizmin temsilcisi, Milli Görüşü de İslamcı popülist siyasetin taşıyıcı olarak tanımlayarak aralarında ciddi bir kopuş olamayacağını çünkü her ikisinin de seküler siyasete karşı konumlandığını iddia etmektedir (Aslan, 2019).

anlamda demokrasi ve çoğulculuğu benimseyerek İslamcılar otoriter yapı ile başa çıkmayı seçmişlerdir. Demokrasi yoluyla geniş halk kitlelerine ulaşmak, çoğulculuk yoluyla da farklı toplumsal kesimlerle etkileşime geçmek amaçlanmıştır (Dağı, 2016: 107). Bu bakımdan Dağı, Bayat'ın demokrasi ile çoğulculuğu harmanladığı yeni İslamcılık formu olarak Post-İslamcılık yorumunu, Türkiye'deki İslamcılığın dönüşümünü anlamlandırmada faydalı bulur. İhsan Dağı, Asef Bayat'ın derlediği Post-İslamcılık ile ilgili çalışmada, AK Parti'nin Türkiye'de Post-İslamcılığın doğuşunda hem bir aktör olduğunu hem de bu dönüşümün bir örneği olduğunu belirtmektedir (Dağı, 2016: 142). Dağı'ya göre AK Parti, İslamcı geçmişini demokratik ve liberal değerlerle sentezleyerek “farklı ideolojik fikirleri ve yaşam tarzları olan insanları demokratik bir ideal etrafında toplamış, küresel, pazar odaklı, AB'ye katılımı destekleyen ve katı bir ideoloji kabul etmeyen bir siyasi söylem geliştirmiştir” (Dağı, 2016: 142). Dolayısıyla Dağı bu değişimi, Bayat'ın tanımladığı kapsamlı Post-İslamizm yaklaşımı içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Burada söz konusu olan bireylerin tek tek kendi geçmiş pratiklerini ve deneyimlerini sorgulamanın ötesinde, içinde buldukları yapılara yeni değer ve sentezler eklemleyerek yapısal ve kapsamlı bir değişim süreci başlatmalarıdır.

Bu anlamda AK Parti demokrasiyi, çoğulculuğu ve ılımlı laikliği benimseyerek kendine özgü bir yol çizmiştir. Dağı bu değişimin siyasi bir manevra ya da siyasi bir tedbir olmadığını altını özellikle çizer (Dağı, 2016: 143). Ona göre, AK Parti İslamcılığın *İslami Devlet* iddialarını tamamen terk etmiştir. Bu iddianın gerçekçi olmadığına ikna olmuştur. İhsan Dağı bir adım daha öteye giderek, AK Parti'nin İslamcılığın siyasi iddialarını terk ettiğini, siyasi söylem olarak demokrat, sosyal anlamda ise muhafazakar olduğunu iddia etmektedir (Dağı, 2016: 144). AK Parti'nin sosyal alanda dindarlığın yaşam alanlarını genişletmeye yönelik politikalar geliştirmekle beraber, siyasi alanda baskıcı olmayan bir sekülerliği, ‘ılımlı’ Anglo Sakson modeli benimsediğini öne sürmektedir (Dağı, 2016: 139). Bu model, Post-İslamcılar için kabul edilebilir bir modeldir, çünkü dinin sosyal alandaki nüfuzunu ve varlığını kabul etmektedir. Kuruluşundan itibaren AK Parti, laikliği demokrasinin ön şartı, din ve vicdan özgürlüğünün teminatı olarak görmektedir (Dağı, 2016: 140). Dağı'ya göre AK Parti, laikliği devlete özgü bir tercih olarak kabul edilmesi gerektiğine ve bunun dindarlar dahil herkesin yaşam biçimini koruyacağına inanmaktadır. Bu anlamda laik devlet, dini özgürlüklerin gerçekleşmesi için zorunludur (Dağı, 2016: 141). Ancak bu sosyal alanın kamu otoritesi tarafında laikleştirileceği anlamına gelmemektedir. Bu alana laik devlet karışmamalıdır (Dağı, 2016: 141). Laikliğin AK Parti açısından iki anlamı vardır; devletin tarafsızlığı ve tüm inançlara eşit mesafede olması. Böyle bir laiklik yaklaşımı, sosyal ve sivil alandaki dindarlığın yaşanabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu aynı zamanda siyasi alanda dinin bir referans olamayacağı

anlamına gelir. Çünkü bu, devletin nötr olma ve tarafsızlık ilkesine aykırıdır. Bütün bunlar dikkate alındığında Post-İslamist bir aktör olarak AK Parti'nin laiklik ilkesine karşı çıkmadığı, ancak baskıcı bir şekilde uygulanmasına tepki verdiği sonucuna varılabilir (Dağı, 2016: 140-141).

Menderes Çınar da benzer biçimde AK Parti'nin İslamcı gündeminin olmadığını, iktidar odaklı çalıştığını dolayısıyla ideolojik bir tavır alıştan kaçındığını iddia etmektedir. Bunun için de AK Parti'nin iktidarda kendine alan açabilmek için ideolojik bagajlarından kurtulduğunu, İslamcı olarak kabul edilebilecek herhangi bir özelliğinin de olmadığını belirtmektedir. Bu durumun aslında AK Parti'yi klasik merkez sağ söyleme yaklaştırdığını, bu kategori altında AK Parti'yi değerlendirmenin mümkün olduğunu ancak AK Parti'nin vesayetçi sistem karşısında daha sıkı durması yönüyle de ayrıldığını dile getirmektedir (Çınar, 2008; Çınar, 2012).

Post-İslamcılık'tan yola çıkarak Türkiye İslamcılığının dönüşümünü analiz eden bu çalışmaların ortak noktası şu şekilde ifade edilebilir; AK Parti ile birlikte Türkiye'de İslamcılık önemli bir değışim geçirerek merkez sağa yaklaşmıştır. Radikal bir kopuş olarak da adlandırılacak bu yaklaşımların temel sorunu; Türkiye'deki İslamcılığın siyasal talebini devlet eliyle kamusal alanının dönüşümüne indirgemesidir. Devlet eliyle kamusal alanın dönüştürülmesi Türkiye dışındaki İslami hareketlerde daha öne çıkan bir talep iken, Türkiye'deki İslamcılığın uzun serüvenine bakıldığında Türkiye'deki İslamcılığın öne çıkan siyasal talebi küresel ölçekte İslam'ın ya da Müslümanların siyasal temsilidir. AK Parti bu bağlamda Türkiye'deki İslamcılık geleneğinin devamı sağlayabilecek söylem ve politikalara sahiptir.

2. AK PARTİ, İSLAM DÜNYASI VE SİYASAL TEMSİLİ

Şimdiye kadar ki Post-İslamcılık bağlamında yapılan tartışmalardan AK Parti'nin siyasal, toplumsal ve kamusal alanı dini referanslara dayanarak dönüştürmek gibi İslamcı bir gündemi olmadığı sonucuna varmak mümkündür. Bu iddia genel olarak doğru olmakla birlikte eksiktir. Çünkü bu tartışmalar, İslamcılığın siyasal olarak önemli taleplerinde biri olan İslam Dünyası'nın temsili noktasında AK Parti'nin rolünü ve yaptıklarını dikkate almamaktadır. İslamcılığın siyasal talepleri, yukarıda bahsedilen çalışmalarda salt *İslam Devletine* ya da devlet eliyle siyasal, toplumsal ve ekonomik alanın İslam'a referansla dönüştürülmesine indirgenmektedir³. Buna göre, AK Parti bu talepleri terk ettiğı için İslamcı değış gibi bir sonuca varılmaktadır. Oysaki AK Parti,

³ Post-İslamcılık, her ne kadar İslamcılığın dönüşümüne dair bir yaklaşım olsa da İslamcı siyaseti devlet eliyle kamusal alanın dönüştürülmesine indirgemesi bakımından "İslamcılığın sonu" tez ile benzerlik arz etmektedir. İslamcılık literatüründe özellikle Oliver Roy tarafından dillendirilen bu teze (1994) göre İslami devlet ya da İslam devleti deneyimleri birçok yerde (İran, Sudan, Afganistan, Cezayir vb.) başarısız olmuş ve İslamcılık vaat ettiklerini yerine getirememiştir. Dolayısıyla siyasal İslam'dan ya da İslamcılıktan artık bahsetmek mümkün değışildir. Bu tezin bir kritiğı için bakınız (Kaya ve Mercan, 2016).

girişte bahsedildiği üzere Türkiye’de İslamcılığın önemli siyasal iddialarından biri olan ‘İslam Birliği’ ve Müslümanların verili dünya düzeninde temsili bağlamında söylemini ve pratiğini devam ettirmektedir. Bu yanıyla İslamcılığın siyasal iddialarından tamamıyla vazgeçmiş değildir. Devletin ve kamusal alanın İslam’a referansla dönüştürülmesi noktasında bir iddiası olmayabilir ancak Müslümanların küresel düzeyde siyasal temsili bağlamındaki iddiaları devam etmektedir, bu yanıyla da Türkiye İslamcılığında bir devamlılığı ve geleneği temsil etmektedir.

Bu iddialarının en açık ve yüksek sesle dillendirildiği momentlerden biri, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 12 Haziran 2011’deki Genel Seçim Sonuçları sonrasında yaptığı balkon konuşmasıdır.

Bugün millet sandığa gitmiş, mührü eline almış ve son kararı vermiştir. Millet bütün soru işaretlerine net olarak son noktayı koymuştur. Bugün benim Türk kardeşim, Kürt kardeşim, Roman, Laz kardeşim, 74 milyon kazanmıştır. Bugün benim işçim, memurum, emeklim, çiftçim, engellim, genç kardeşlerimiz, yavrularımız kazanmıştır. Yoksul, kimsesiz kardeşim kazanmıştır. Bugün mazlumların, mağdurların umudu kazanmıştır. İnanın bugün İstanbul kadar, Saraybosna kazanmıştır. İzmir kadar Beyrut kazanmıştır. Diyarbakır kadar, Batı Şeria, Gazze kazanmıştır. Bugün Türkiye kadar, Ortadoğu, Kafkasya, Balkanlar kazanmıştır. Bugün demokrasi kadar, barış, adalet ve istikrar kazanmıştır (T24, 2011a).

AK Parti, *Medeniyet söylemi* ile İslam Dünyası’nın meselelerini sahiplenen ve bunları yüksek sesle dillendiren bir Parti olarak kimliğini inşa etmektedir. 2012 AK Parti Kongresi bunun en güçlü olarak dillendirildiği zamanlardan biridir. Erdoğan, bu Kongre’de Filistin’e sahip çıkmanın, Somali’ye, Arakan’a, Suriye’e destek olmanın ortak medeniyete ait olmanın getirdiği bir sorumluluk olarak görmektedir (Hürriyet, 2012). Bu söylemin karşılık bulduğunu Kongre’ye İslam Dünyası’ndan katılan lider ve düşünürlerin tepkilerinden anlaşılmaktadır. Örneğin Tunus’tan Kongre’ye katılan Nahda lideri Gannuşi, “AK Parti Türkiye’yi belki 100 seneyi aşkın süredir tarihin marjında yürüdüktan sonra ümmetin kalbine taşıdı” diyerek AK Parti’nin İslam Dünyası için ne anlama geldiğini ifade etmektedir. Yine bu minvalde Hamas’ın siyasi lideri Halid Meşal’in Tayyip Erdoğan’ı ‘İslam Dünyası’nın lideri’ olarak takdimi ve Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi’nin benzer konuşmaları, AK Parti’nin İslam Dünyası’nın temsili noktasında önemli bir yere konumlandırıldığını göstermektedir (Duran, 2012).

Bu çerçevede AK Parti’nin İslam Dünyası’nın öne çıkan gerilim ve problem alanlarından özellikle üçünü dile getirme ve temsil etme noktasında bir söyleminin ve politikasının olduğu söylenebilir. Bu üç sorun alanı Filistin meselesi, Arap Baharı ve İslamofobi ile ilgilidir. Aşağıda her bir meselesi ile ilgili AK Parti’nin öne çıkan söylemi ve politikaları incelenecektir.

2. 1. Filistin Meselesi

Filistin'in ve Mescid-i Aksa'nın işgali ve bu durumun ana müsebbibi olarak grlen Siyonizm, İslami hareketlerin ve İslamcılığın ne çıkan meselelerinden biri olmuştur. Hatta bir anlamda İslamcılığı mümkün kılan dinamiklerden biri olarak Filistin'e, Kudüs'e ve Mescid-i Aksa'ya sahip çıkma isteği ve Siyonizm'e karşı durma arzusu olduğu söylenebilir. Türkiye İslamcılığı açısından da Filistin meselesi her zaman önemli bir gündem maddesi olmuştur. AK Parti de ilk yıllarından itibaren Filistin meselesi ile ilgili olmuş, hem ulusal hem de uluslararası alanda bu meseleyi gündeme getirmeye odaklanmıştır. Örneğin, 2004 yılında Hamas'ın kurucusu ve manevi lideri şeyh Ahmet Yasin, İsrail hava saldırısı sonucunda vefat etmesi üzerine dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından İsrail'in bu saldırısı çok sert bir dille kınanmış ve bu suikastın bir "devlet terörü" olduğu ima edilmiştir. Ayrıca bu olayla birlikte Erdoğan, iki devlet arasındaki samimi çözüm arayışlarının rafa kalktığını ve İsrail'in çözüme yönelik iyi niyetli yaklaşımları suiistimal ettiğini belirtmiştir (NTV, 2004).

2006 yılında Hamas'ın Filistin seçimlerini kazanmasından sonra Hamas Siyasi Büro şefi Halid Meşal, ilk ziyaretlerinden birini Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Türk dış işleri yetkilileri ile görüşmeler yapmış ve ayrıca AK Parti genel merkezindeki yöneticilerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. İsrail, bu görüşmelerin Hamas'ın uluslararası meşruluğunu arttırdığını ve Türkiye'nin bu görüşmeler yoluyla "terörü orgt" olan Hamas'ın uluslararası arenada tecridini zorlaştırdığını dönemin Dış İşleri Bakanı Tzipi Livni aracılığıyla ifade etmiştir (Deutsche Welle, 2006). Hamas'ın meşru bir hkmet olarak ABD ve AB tarafından tanınmadığı da hesaba katılırsa Türkiye'nin Hamas ile görüşmesi dönemin şartları açısından cesur bir girişim olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ABD Kongresi'nde Türkiye'ye yönelik ciddi eleştiriler yapılmıştır. Ancak Türkiye bu tarihten sonra da Hamas ile görüşmelere çeşitli düzeylerde devam etmiştir (Uzer, 2011).

AK Parti'nin Filistin'in Birleşmiş Milletlere tam üyelik statüsünde kabul edilmesi noktasında da önemli girişim ve çabalarının olduğu bilinmektedir (Bölme ve Ulutaş, 2011, s. 19). Dönemin Başbakanı Erdoğan, Filistin'in BM tarafında tanınması gerektiğini güçlü bir şekilde ifade etmiştir:

Mesele çok açık ve nettir. Filistinli kardeşlerimiz özlemini çektikleri devletlerine artık kavuşmalıdır. Bu nedenle Filistin devletinin tanınması yegane doğru yoldur. Bu bir seçenek değil zorunluluktur. Allah'ın izniyle, bu ay sona ermeden BM'de Filistin'i çok farklı bir statüde görme imknı bulacağız. Gelin, Filistin bayrağını göndere çekelim ve o bayrak Ortadoğu'da barışın, adaletin sembolü olsun. Gelin, Ortadoğu'ya hak ettiği barış ve istikrarın gelmesine katkıda bulunalım (Radikal, 2011).

Yine dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Filistin Devlet Başkanı Mahmut Abbas'ın özel temsilcisi Nebil Şaas ile Ankara'da gerçekleşen basın toplantısında Filistin'in BM'ye tam üye statüsünde kabul edilmesi noktasında şu ifadeleri kullanmıştır: “Filistin devletinin tanınması Filistin halkının en doğal hakkıdır ve uluslararası toplumun da Filistin halkına olan bir borcudur. Bu borcun ödenme vakti gelmiştir” (T24, 2011b). Yine aynı görüşmede Davutoğlu, Filistin'in diğer devletler gibi BM nezdinde tam üye olarak tanınmayı hak ettiğini, bunun bir 'lütuf olmadığını', bu üyeliğin Filistin'in 'en doğal hakkı' olduğunu belirtmiştir. BM nezdinde girişimlerinin olduğunu ve konuyu yakından takip ettiklerin belirten Davutoğlu, gerekli diplomatik girişimleri yaptıklarını ve bundan sonrada yapacaklarını belirtmiştir. Uluslararası toplumun Filistin'i tanınmasının bir zorunluluk olduğunu ve bunun yerine getirilmesinin vaktinin geldiğini vurgulamıştır. Yakın bir gelecekte BM'de Filistin ile ilgili oylama yapılacağını ve olumlu oyların yüksek çıkması için tüm çabaların sarf edildiğini ve edileceğini beyan etmiştir (Bloomberght, 2011). Nihayetinde Türkiye'nin de çabaları ile Filistin, BM'de 'üye olmayan gözlemci devlet' statüsü elde etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin dış politika girişimleri ve lobi faaliyetleri, Filistin'in BM'deki yeni statüsünü elde etmesinde önemli katkılar sağlamıştır (Davutoğlu, 2013a).

Yine aynı dönemde Mevlüt Çavuşoğlu başkanlığındaki Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Filistin Meclisine 'demokrasi için ortaklık' statüsü verilmesini 5 Ekim 2011 tarihindeki oturumunda ezici bir çoğunluk ile onaylamıştır. Çavuşoğlu onay sonrası yapılan törende bu kararın Filistin'in devlet olarak tanınması yolunda ve Filistin sorununun çözümü için önemli bir adım olduğunu ifade etmiştir (Yeni Şafak, 2011).

Filistin meselesi bağlamında AK Parti hükümeti ile İsrail arasında yaşanan önemli gerilim alanlarından biri de 2010 yılında Davos Zirvesi'nde Başbakan Tayyip Erdoğan ile Şimon Peres arasındaki diyalog sonucu ortaya çıkmıştır. 'One minute' çıkışı olarak da bilinen bu olayda, Erdoğan Peres'e İsrail'in Filistin'de yaptığı cinayet ve katliamları hatırlatmış, öldürme konusunda İsrail'in deneyimli olduğunu belirterek İsrail'in Filistin'e yönelik tutumunu sert bir şekilde eleştirmiştir. Başbakan Erdoğan, yeterli konuşma süresi verilmediğini gerekçe göstererek toplantıyı terk etmiş ve bir daha Davos Zirvesi'ne katılmayacağını ifade etmiştir (Erdoğan, 2013: 37). Yaşanan bu gerilim sonrasında Erdoğan'ın ve Türkiye'nin İslam Dünyası'ndaki prestiji ve ünü artmıştır (SDE, 2011: 16). Özellikle başta Filistin olmak üzere o dönemde İsrail ile sorunlu ilişkileri olan İran, Suriye, Lübnan gibi ülkelerde Erdoğan'ın Davos çıkışı önemli bir karşılık bulmuştur (Eligür, 2012: 441).

31 Mayıs 2010 tarihinde, Türkiye'den Gazze'ye yardım ve destek için yola çıkan ve aynı zamanda uluslararası bir girişim olan Mavi Marmara gemisi, İsrail tarafından uluslararası sulara saldırıya uğramış, 9 kişi İsrail askeri tarafından öldürülmüş,

onlarcası da yaralanmıştır. İsrail'in gemiyi durdurma biçimi uluslararası camia tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye'de de hem devlet hem de sivil toplum, tüm bu yaşananlar karşısında büyük reaksiyon göstermiştir. Türkiye, Güvenlik Konseyini acil toplantıya çağırımış, Konsey İsrail'i kınayan bir bildiri yayımlamıştır (SDE, 2011: 18). Akabinde Türkiye, İsrail ile yapılması planlanan askeri tatbikatları iptal etmiş, diplomatik ilişkiler maslahatgüzarlık seviyesine indirilmiştir. Bunların yanı sıra, İsrail'den özür dilemesi, ölenler ve yaralananlar için tazminat ödemesi ve Gazze'den ablukayı kaldırması gibi koşulları yerine getirmesi talep edilmiştir. 2013 yılında İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, Başbakan Tayyip Erdoğan'ı arayarak özür dilemiş, bunun karşısında Türkiye diğer iki talebin de yerine getirilmesini istemiştir. Netanyahu tazminat ödeyeceklerini ve çatışmaların bitmesiyle birlikte Gazze'deki ablukanın kaldırılmasının değerlendirileceğini taahhüt etmiştir (Hasanov, 2014). Türkiye de verilen bu sözlerin takipçisi olacağını bildirerek mukabelede bulunmuştur. Taahhütlerin akıbetine bakıldığında tazminatın 2016 yılında İsrail tarafından yatırıldığını, ancak Gazze'nin abluka altında kalmaya devam ettiği görölmektedir. Dolayısıyla, Mavi Marmara öncesi ilişkilere dönüş ve 'normalleşme' süreci henüz tamamlanmamıştır.

2. 2. Arap Baharı

AK Parti, Arap Baharı'nın bölgeye getirmeyi vaat ettiği düzeni başından itibaren olumlu karşıladı. Otoriter rejimlere karşı yapılan ayaklanmaların ve protestoların arkasında durdu. Bölgenin dinamiklerini ve ideolojik yakınlıkları da dikkate alarak, Tunus'ta Nahda Hareketi'ni, Mısır'da İhvan-ı Müslimin'i ve Suriye'de büyük ölçüde İhvan üyelerinin oluşturduğu Özgür Suriye Ordusu'nu destekledi. Hatta bu destekler, Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasının temel parametrelerini de belirledi. Muhammed Mursi'nin Cumhurbaşkanlığı'ndan ordu darbesiyle uzaklaştırılması ve Sisi'nin kendini Cumhurbaşkanı ilan etmesiyle birlikte Mısır ile diplomatik ilişkiler minimize edildi. Yine çoğunluğunu Suriye İhvanı'nın oluşturduğu muhalifler ile ortak operasyonlar yapılacak kadar stratejik ortaklıklar geliştirildi. Türkiye, Mısır ve Tunus'taki Arap Baharı protestolarına verdiği desteği, Libya, Yemen, Bahreyn ve Suriye'de de sürdürdü. Bahreyn'deki statüko karşıtı gösterilere destek vermesi aynı zamanda Bahreyn'e diplomatik, askeri ve de finansal destek veren Suudi Arabistan'ı ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni bir anlamda karşısına alması anlamına geliyordu. Körfez ölkeleri protestoları bastırmak için asker gönderdiği zamanda bile Türkiye mevcut rejimleri düşürmek için meydanlarda olan insanlara desteğini devam ettirdi. Rejimlere toplumun taleplerinin karşılanması noktasında uyarıda bulundu (Başkan, 2018: 267). Mevcut yönetimlere toplumsal taleplerin karşılanması için reformlar yapma ve politikalar geliştirme çağırısı yaptı. Ancak rejimlerin protestoları sert bir şekilde bastırması ve statükoyu koruma yönünde tercihlerde bulunması istikrarsızlıklara, çatışmalara ve Suriye'de olduğu gibi bitmeyen savaşlara yol açtı.

AK Parti hükümetinin öncelikle Ortadoğu Müslüman toplumları olmak üzere, dünyanın farklı yerlerindeki Müslümanların sorunlarına duyarlı bir dış politika geliştirmeye çalıştığı söylenebilir. Filistin'den Bosna'ya, Somali'den Arakan'a, Doğu Türkistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyadaki Müslüman toplumların meseleleri ile ilgilenmiştir (Telatar, 2015: 511). Bu yönelimin ve ilgilenmenin bir karşılığının ve sonucunun olması kaçınılmazdır. Özellikle Ortadoğu toplumlarındaki Müslümanların Türkiye'ye ilgisi kayda değerdir (Akgün ve Gündoğar, 2012). Türkiye'yi Müslüman dünyanın hamisi olarak görme eğilimleri yaygınlaşmaya başlamıştır. AK Parti hükümetlerinin başta Filistin sorunu olmak üzere İslam Dünyası'nın çeşitli sorunlarını küresel kamuoyu platformlarına taşıyor oluşunun Ortadoğu halklar tarafından görünüyor ve biliniyor olması (Telatar, 2015: 511), Ortadoğu halklarını bu süreçte Türkiye'nin desteğinin samimi olduğuna ikna etmiş ve halkların birbirlerine yakınlaşmasına ortam hazırlamıştır.

AK Parti, Arap Baharı'na destek verirken *İslamcı* ya da *medeniyetçi* anlatılara sıklıkla başvurduğu görülmektedir. Örneğin dönemin Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Arap Baharı'nı 100 yıllık bir parantezin kapanması olarak değerlendirmektedir. Buna göre Osmanlı'nın 100 (1911) yıl önce bölgede başlayan parçalanması ve akabinde tarihsel ve psikolojik olarak bölgeden kopması süreci kapanıyor ve dağılan siyasal beden yeniden toparlanma sürecine giriyordu (Davutoğlu, 2013b). AK Parti hükümeti, Arap Baharı'nın başlangıcında kendi otoriter rejimlerini devirmek için meydanlara çıkan halkları desteklediği gibi demokratik bir siyasal sisteme geçiş sürecinde de desteğini devam ettirdi. İlk defa demokratik seçimler sonucu Mısır'da İhvan-ı Müslimin'in iktidarı gelmesini ve Nahda'nın Tunus'ta iktidar ortağı olmasını olumlu karşıladı ve bunlarla yakın işbirliği içinde oldu. Mursi'nin askeri darbe ile devrilmesine Ankara sert bir tepki vererek, Mısır ile siyasi ilişkileri darbe sonrasında bitirme noktasına getirmiştir. Darbe sonrası iktidarı ele alan Sisi yönetimini Türkiye tanımamış, meşru görmemiştir (Telatar, 2015: 513).

AK Parti, Arap Baharı sürecinde tek bir temel ilke üzerine duruşunu inşa etti. Bu ilke tüm rejimlere, protestocuların taleplere karşı duyarlı olma ve bunun gereği olarak siyasal reformların yapılması çağrısıydı.

Biz, Tunus'un Tunuslulara, Mısır'ın Mısırlılara, Bahreyn'in Bahreynlilere, Libya'nın Libyalılara, Fas'ın Faslılara, Cezayir'in Cezayirli'lere ait olduğunu farkındayız. Bu ülkelerin halkları kendi geleceklerine kendileri karar vermelidir. Hiç kimse değil. Hiç kimse bu ülkelerdeki petrol kaynaklarını hesaplayamaz. Problem olan budur (Başkan, 2018: 267).

2014 yerel seçimlerindeki AK Parti kampanyasında dış politika önemli bir eksen ve öne çıkan bir unsurdu. Bu minvalde, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, İhvan'ı Müslimin orijinli Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin askeri

bir darbe ile yönetiminden uzaklaştırılması ile AK Parti'nin "dış gçler" ve onların içerideki mttelefiki birtakım elitler yoluyla iktidardan düşürülme girişimleri arasında bir analogi kurdu. (Kirdiş, 2015: 178) Bu anlamda AK Parti'nin siyasal süreci ile İhvan'ın başına gelenler aralarında bir ortaklık olduğu söylenebilir, benzer yapılar ile muhatap olma ve mücadele etme anlamında bir yakınlıktan bahsedilebilir.

Arap Baharı ile hızlanan ile ilişkiler, bu ortaklık alanının geliştirilmesi açısından bir fırsat sunma potansiyeli taşımaktadır. İslamcılık çalışmalarıyla tanınan Yasin Aktay, Türkiye'deki İslamcılarının siyasal pratiğinin, İhvan-ı Müslimin'e ve bölgedeki diğer İslamcı yapılara önemli deneyimler teklif edebilecek kapasitede olduğunu iddia etmektedir. Aktay, Türkiye İslamcılığının siyasal söyleminin salt bir takım dini özellikleri ve öğelere indirgenemeyeceğini, bunun yanında bu söylemin özellikle sosyal adalet yaklaşımını İslamcılığa eklemeye noktasında başarılı olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre bu durumu mümkün kılan en önemli nesnel gerçeklik, dindar kesimin epeydir belediyeleri yönetiyor olmasıdır. Belediyeler yoluyla İslamcı siyaset toplumu tanıma ve mobilize noktasında önemli bir deneyim kazanmıştır. Bu anlamda AK Parti'nin toplumsal gçler ile bağ kurma ve bunları hareket geçirmesi kapasitesi, diğer İslami hareketlere örneklilik sergileyecek ve öncülük edecek seviyededir. (Bekaroğlu, 2015: 10).

2. 3. İslamofobi

AK Parti'nin İslamofobi ile mücadele edilmesi gerektiği noktasında bir söylem ve politika geliştirdiği ve İslamofobi ve buna bağlı sorunları dile getirilişinde güçlü bir pozisyon aldığı grlmektedir. Tüm Müslüman dünya adına bu sorunları gündeme getirme çabası içinde olduğu da ifade edilmelidir. AK Parti'nin Türkiye İslamcılığının en önemli siyasal taleplerinden biri olan İslam Dünyası'nın küresel düzen içinde temsili bağlamında hareket ettiği ve buna bağlı olarak da İslamofobi'yi küresel düzeyde gündeme getirmeye çalıştığı söylenebilir.

AK Parti'nin İslamofobi'yi küresel bir zeminde dile getirme çabası içinde olduğu girişimlerinden anlaşılmaktadır. Bu anlamda İslamofobi ile mücadelede küresel kurum ve imkanları mobilize etmeye çalıştığı grlmektedir. Bunun en yakın ve önemli örneklerinden biri, Birleşmiş Milletler (BM) 74. Genel Kurulu bitiminde Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan, Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed ve Pakistan Başbakanı İmran Han'ın katılımıyla yapılan toplantıdır. Bu toplantıda, dünya genelinde en çok Müslümanların nefret konuşmalarına, kültürel ırkçılığa, ayrımcılığa ve hakaretlere maruz kaldığı vurgulanmıştır. Müslümanların işyerleri, evleri, ibadethaneleri sürekli bir Şekilde ırkçı gruplar tarafından saldırıya maruz kaldığına dikkat çekilmiştir (Anadolu Ajansı, 2019).

Bu toplantıda üç lider İslamofobi ile etkin bir mücadelenin ancak işbirliğiyle olacağı inancıyla ortak İngilizce bir TV kanalı kurulması konusunda anlaşmaya varmıştır. Düşünülen bu TV kanalının İslam ile ilgili çarpık ve yanlış anlaşılmasının önüne geçmek, İslamofobi'yi nefret suçu, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı bağlamında ele almak, böylece sorunun daha geniş bir zeminde tartışılmasına imkan sağlamak gibi işlevleri olacaktır. Kanalın İngilizce olmasına karar verilmesi, sorunun ele alınışı ve çözümü açısından küresel bir söylemin üretilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanı Prof. Dr. Fahrettin Altun'un daha sonra konu ile ilgili açıklamalarından kurulacak TV'nin geniş ve kapsamlı bir şekilde kurgulandığı anlaşılmaktadır.

Ama şunu söyleyebilirim; buradan uluslararası bir marka ortaya çıkacağına inanıyoruz.... Aslında İslamofobi ile mücadele çatısı altında güçlü bir medya ve iletişim merkezi ve kanalı kuracağız. Dijital tabanlı olarak tasarlanabilecek bu platform, sosyal medya için aydınlatıcı videolar, belgeseller hazırlayacak, video haber üretimi yapacak. Bu modelde bir çağrı merkezi ve ihbar hattı, sinema filmleri için bir fon, sosyal medya kampanyaları, belli periyotlarda rapor ve kitap yayını da bulunuyor. Elbette yaygın bir erişime ulaşması için tüm dijital imkânlar ve kanallar devreye alınacaktır (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2019a).

Erdoğan, aynı toplantıda yaptığı konuşmada İslamofobi ile mücadele konusunda BM'nin müdahil olması çağrısında bulunmuştur. İslamofobi'nin bir nefret suçu olarak ele alınmasının gerekliliğine vurgu yaparak BM çatısı altında nefret suçları ile ilgili bir veri tabanının kurulmasının şart olduğuna ve bu veri tabanına kaydedilen şikayetlerin takip edilmesinin önemine işaret etmiştir. Bu minvalde, İslamofobi'ye, ırkçılığa ve nefret suçuna karşı ortak mücadele edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Erdoğan, dünya çapında Müslümanların nefret suçuna, ayrımcılığa ve ırkçılığa maruz kaldıklarını ve medyanın, sosyal medyanın ve popülist siyasetçilerin bu durumu körüklediğini ifade ederek buna karşı etkin küresel bir mücadelenin önemini altını çizmiştir. Daha özelde de Türkiye'nin 6,5 milyon vatandaşının yurtdışında yaşadığını, bu durumun nefret söylemlerine daha duyarlı olmalarını kaçınılmaz kıldığını ve bu suçları görmezden gelemeyeceklerini belirtmiştir. Aynı toplantıda Erdoğan, BM'ye Yeni Zelanda'nın Christchurch'de şehrinde Müslümanlara karşı gerçekleştirilen saldırının olduğu 15 Mart tarihinin 'İslamofobi'ye karşı Uluslararası Dayanışma' (International Day for Solidarity against Islamophobia) günü olarak ilan edilmesini önermiştir (Daily Sabah, 2019). Böyle bir günün ilan edilmesiyle İslamofobi'ye karşı küresel çapta duyarlı bir kamuoyu oluşturulmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır.

İslamofobi ile mücadele bağlamında böyle bir platformun oluşturulması Kuala Lumpur Zirvesi'nde de gündeme gelmiştir. Türkiye ile Malezya'nın girişimleriyle ortak bir TV kanalının kurulması için 'İslamofobi ile Mücadeleye Yönelik İletişim Projesi için Mutabakat Zaptı' imzalanmıştır. İki ülkenin ilgili birimlerinin katılımıyla imzalanan protokolde, kurulacak kanalın ve iletişim ağının merkezinin İstanbul olacağı ve bu

kanal-ađ üzerinden Müslümanlara karşı gelişen ‘kurumsal, yapısal ve söylemsel önyargı ve bağnazlık’ ile mücadele edileceğinin altı çizilmiştir. Bu platformun İşlam hakkındaki negatif söylemlerin yerinden edilmesi, İşlam ile ilgili yanlış ve basmakalıp düşüncelerin minimize edilmesi, İşlam’a dair doğru ve gerçek bilgilerin paylaşılması vb. amaçlara hizmet edeceği ifade edilmektedir (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2019b). Bu haliyle 2017 yılı BM Genel Kurulu sonrası Türkiye, Pakistan ve Malezya arasında icra edilen toplantıda alınan kararların Kuala Lumpur Zirvesi’nde somutlaştığı, ete kemiğe büründüğü anlaşılmaktadır. Kurulacak TV kanalının merkezinin İşstanbul olarak düşünülmesi sadece teknik imkan ve alt yapı kapasitesinin yeterliliği ile izah etmek gttr. Aynı zamanda İşstanbul’un sembolik ve tarihsel işlevi ve anlamıyla da ilgilidir. Diğer bir deyişle, İşstanbul’da kurulacak TV kanalının İşlam ile ilgili aktaracağı gerçek ve doğru bilgilerin küresel etkisinin daha fazla olacağına inanılmaktadır.

Erdoğan, İşlamofobi’nin küresel kamuoyunda gündeme getirilmesinin yanı sıra İşlam Dünyası’nı da İşlamofobi ve İşlam düşmanlığı ile mücadele etmeye çağırmaktadır. Müslümanların ortak hareket etmesinin gerekliliğine vurgu yaparken, mezhep, meşrep, ve çıkar eksenli yaklaşımları bir tarafa bırakmayı önermektedir. Müslümanları ilgilendiren sorunların öncelikle kendi aralarında çözmeleri gerektiğini, bu anlamda Batılı başkentleri aşındırmanın gerçek ve nihai bir çözüm olamayacağını işaret etmektedir. Bu minvalde İşlam İşbirliği Teşkilatı’nda yaptđı konuşmada, İşlam Dünyası’nın kendi gücünün farkına varması gerektiğini, ortak sorunlar karşısında ortak irade ve kararlılık gösterilmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Aynı konuşmasında Erdoğan, Müslüman ülkelerin başta BM’nin Güvenlik Konseyi’nde olmak üzere uluslararası kurum ve örgütlerde herhangi bir temsilinin olmadđının altını çizmektedir. Bunun sonucunda Bosna’da, Suriye’de, Ruanda’da BM etkin bir rol oynamayarak buraların çözümsüz kalmasına sebep olduğunu hatırlatmaktadır. (Hürriyet, 2019). Bu anlamda İşlam İşbirliği Teşkilatı’nın küresel çapta etki ve temsilinin arttırılmasını önermektedir. Çünkü ona göre bu haliyle uluslararası kuruluşlar özellikle Müslüman coğrafyadaki sorunlara etkin müdahale edememektedir.

SONUÇ

Bu alışmada Post-İşlamizm’in Türkiye İşlamlılığının dönüşümünü anlamadaki sınırlılıkları üzerinde durulmuştur. Siyaseti i politikaya indirgeyerek Türkiye İşlamlılığını analiz etmenin eksik bir değerlendirme olduğu iddia edilmiştir. Post-İşlamizm’e göre Türkiye İşlamlılığı AK Parti ile birlikte İşlami devlet, devletin ve siyasetin dini referanslarla yönetilmesi, kamusal alanın dini temsiller merkeze alınarak dönüştürülmesi gibi taleplerinden vazgeçmiştir. Yine bu yaklaşıma göre, AK Parti ılımlı laikliği, demokratik çoğulculuğu ve bireysel farklılıklara saygıyı benimseyerek, devlet ve siyaset işlerinde dini atıflara yer vermemiştir. Ancak baskıcı laikliğe ve

uygulamalarına karşı çıkmıştır, dinin sosyal ve sivil alanda var olmasını teşvik etmiştir. Bu tarz analizler nihayetinde AK Parti'nin Türkiye İslamcılığından radikal bir kopuşu temsil ettiği gibi bir sonuca ulaşmaktadır. Bu yorumlar doğru olmakla birlikte eksiktir, çünkü AK Parti'nin İslam Dünyası'nın sorunlarına duyarlılığını ve bunları küresel alanda temsil etmeye aday politikalarını görmezden gelerek bir analiz geliştirilmektedir. Oysa AK Parti, İttihad-i İslam fikrinden ve idealinden derin izler taşıyan bir devamlılık içindedir. Filistin meselesini yüksek perdeden dillendirmesi ve sahiplenmesi, Arap Baharı'nda İslami Hareketleri destekleyici tutumu ve İslamofobi ile küresel bir zeminde mücadele etme iradesi, bu durumun açık nişaneleri olarak bu çalışmada gösterilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bir kopuş anlatısı yerine, AK Parti'nin Türkiye İslamcılığının belli açılardan devamını belli açılardan da değişimini temsil ettiğini söylemek daha yerindedir.

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız

Yazarların Katkısı

Bu çalışmada yer alan tüm başlıklar tek yazara aittir.

Çıkar Çatışması

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Akgün, M. ve Gündoğar, S. S. (2012). *Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2011* İstanbul: Tesev.

Akın, M. H. ve B. Çoşkun (2017). Türkiye siyasi kültüründe sağ-sol ayrımı ve Milli Görüş Hareketi. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(8), 1-10.

Aktay, Y. (2004). Halife sonrası şartlarda İslamcılığın öz-diyar algısı. Y. Aktay (Der.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: İslamcılık (6. Cilt)* içinde (ss. 68-128). İstanbul: İletişim Yayınları.

Anadolu Ajansı (2019). Türkiye, Pakistan ve Malezya İslamofobiyle mücadele için televizyon kanalı kuracak. 19 Aralık 2022 tarihinde, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-pakistan-ve-malezya-islamofobiyle-mucadele-icin-televizyon-kanali-kuracak/1594469> adresinden erişildi.

Aslan, A. (2019). Türkiye siyasi hayatında yeni dönem: Seküler versus muhafazakar popülizm. *Muhafazakar Düşünce*, 16(57), 103-122.

Başkan, B. (2018). Islamism and Turkey's foreign policy during the Arab Spring. *Turkish Studies*, 19(2), 264-288.

Bayat, A. (1996). The coming of a post-Islamist society critique. *Critical Middle Eastern Studies*, 5 (9): 43-52.

Bayat, A. (2007). Islam and democracy: What is the real question? Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bekaroğlu, E. A. (2015). Post-laik Türkiye?: AK Parti iktidarları ve güncellenen laiklik sözleşmesi, *İnsan ve Toplum*, 5(9), 103-121.

Bloomberght (2011). Davutoğlu: Filistin'i tanımak bir lütuf değil. 19 Mart 2022 tarihinde, <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/959023-davutoglu-filistini-tanimak-bir-lutuf-degil> adresinden erişildi.

Bölme, S. M. ve Ulutaş, U. (2011). Birleşmiş Milletlerde Filistin oylaması: Devlete doğru mu? 5 Mayıs 2022 tarihinde, <http://file.setav.org/Files/Pdf/birlesmis-milletlerde-filistin-oylamasidevlete-dogru-mu.pdf> adresinden erişildi.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2019a). Türkiye ile Malezya İslamofobi ile mücadeleye yönelik iletişim projesi için mutabakat zaptı imzalandı. 17 Mayıs 2022 tarihinde, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/turkiye-ile-malezya-islamofobi-ile-mucadeleye-yonelik-iletisim-projesi-icin-mutabakat-zapti-imzaladi> adresinden erişildi.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2019b). İslamofobiye karşı güçlü bir medya ve iletişim merkezi kuracağız. 16 Mayıs 2022 tarihinde, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/islamofobiye-karsi-guclu-bir-medya-ve-iletisim-merkezi-kuracagiz> adresinden erişildi.

Çınar, M. (2008). The Justice and Development Party and Kemalist Establishment. Ü. Cizre (Der.), In *Secular and Islamic politics in Turkey: The making of the Justice and Development Party* (ss. 109-131). London and New York: Routledge.

Çınar, M. (2012). AKP'nin ustalık döneminde siyaset, *Birikim*, 276, 21-28.

Dağı, İ. (2016), “Alaturka post-İslamcılık”, A. Bayat (Der.), Post-İslamcılık: Siyasal İslam’ın Değişen Yüzü içinde (ss. 107-154). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Daily Sabah (2019). Erdoğan urges unity in Islamic world to overcome problems. 20 Mayıs 2022 tarihinde, <https://www.dailysabah.com/politics/2019/11/27/erdogan-urges-islamic-world-to-unite-forces-to-overcome-problems> adresinden erişildi.

Davutoğlu, A. (2013a). 2013 Yılına Girerken Dış Politikamız. 19 Aralık 2021 tarihinde, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/butce_2013.pdf adresinden erişildi.

Davutoğlu, A. (2013b). Büyük restorasyon: Kadim’den Küreselleşmeye Yeni Siyaset. 12 Mayıs 2022 tarihinde, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-ahmet-davutoglu_nun-diyarbakir-dicleuniversitesinde-verdigi-_buyuk-restorasyon_-kadim_den-kuresellesmeye-yeni.tr.mfa adresinden erişildi.

Deutsche Welle (2006). Hamas’tan Ankara’ya sürpriz ziyaret. 2 Nisan 2022 tarihinde, <https://www.dw.com/tr/hamastan-ankaraya-s%C3%BCrpriz-ziyaret/a-2522398> adresinden erişildi.

Duran, B. (2012). Medeniyet söylemi ve üç hesaplaşma. 2 Mayıs 2022 tarihinde, <https://www.star.com.tr/acik-gorus/medeniyet-soylemi-ve-uc-hesaplasma-haber-695019/> adresinden erişildi.

Erbakan, N. (2017). *İslam Birliği*. Ankara: MG V Yayınları.

Eligür, B. (2012). The crisis in Turkish-Israeli relations (December 2008-June 2011): From Partnership to Enmity. *Middle Eastern Studies*, 48(3), 429-459.

Erdoğan, E. (2013). Dış politikada siyasallaşma: Türk kamuoyunun “Davos krizi” ve etkileri hakkındaki değerlendirmeleri. *Uluslararası İlişkiler*, 10, 37-67.

Göle, N. (2000), Snapshots of Islamic modernities. *Daedalus*, 129(1), 91-117.

Göle, N. (2012). Post-secular Turkey. *New Perspectives Quarterly*, 29, 7-11.

Hasanov, E. (2014). Mavi Marmara sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri. 15 Mayıs 2022 tarihinde, https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/eldar_hasanov_perspektif.pdf adresinden erişildi.

Hürriyet (2012). Erdoğan’dan AK Parti kongresinde tarihi konuşma. 2 Mayıs 2022 tarihinde, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-ak-parti-kongresinde-tarihi-konusma-21589232> adresinden erişildi.

Hürriyet (2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan İSEDAK toplantısında önemli açıklamalar. 8 Mayıs 2022 tarihinde, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika->

cumhurbaskanierdogandan-isedak-toplantisinda-onemli-aciklamalar-41383807 adresinden erişildi.

Kaya, A. ve Mercan, M. H. (2016). Rethinking Islamism through political. M. H. Mercan (Der.), *Transformation of the Muslim World in the 21st century* içinde (ss. 1-12). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing).

Kirdiş, E. (2015). The role of foreign policy in constructing the party identity of the Turkish Justice and Development Party (AKP), *Turkish Studies*, 16(2), 178-194.

Mozaffari, M. (2007), What is Islamism? History and definition of a concept. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 8(1), 17-33.

NTV (2004). Ortadoğu'da barışa gölge düştü. 5 Nisan 2022 tarihinde, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-cumhurbaskanierdogandan-isedak-toplantisinda-onemli-aciklamalar-41383807> adresinden erişildi.

Özcan, A. (2001). İttihâd-ı İslâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 23, ss. 470-475). İstanbul: TDV Yayınları.

Radikal, (2011), <http://www.radikal.com.tr/dunya/erdogan-israil-filistin-insanlik-meselesi-1063279/> (15.04.2020).

Roy, O. (1994), *The failure of political Islam*. Cambridge, Mass: Harward University Press.

Sayyid, S. (2004), *A fundamental fear: Eurocentrism and the emergence of Islamism*. London: Zed Books.

Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) (2011). Türkiye-İsrail İlişkileri. 15 Mayıs 2022 tarihinde, https://www.academia.edu/32782657/T%C3%BCrkiye%C4%B0srail_%C4%B0li%C5%9Fkileri_SDE_Analiz adresinden erişildi.

Telatar, G. (2015). AK Parti'nin düzen kurucu dış politika söylemi ve Ortadoğu. *Alternatif Politika*, 7(3), 490-523.

T24 (2011a). Erdoğan'ın 3 balkon konuşmasının tam metni: 74 milyonun hükümeti olacağız. 20 Nisan 2022 tarihinde, <https://t24.com.tr/haber/erdoganin-3-balkon-konusmasinin-tam-metni-74-milyonun-hukumeti-olacagiz,150677> adresinden erişildi.

T24 (2011b). Ankara'dan Filistin'e tam destek. 18 Mart 2022 tarihinde, <https://t24.com.tr/haber/ankaradan-filistine-tam-destek,166852> adresinden erişildi.

Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail ilişkilerinde bunalım. *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), 138-168.

Yeni Şafak (2011). Filistin'e demokratik ortaklık. 22 Mart 2022 tarihinde, <https://www.yenisafak.com/gundem/filistine-demokratik-ortaklik-344147> adresinden erişildi.

THE EFFECTS OF PROJECT-BASED APPLICATIONS IN EDUCATION ON ACADEMIC SUCCESS SCORES OF STUDENTS: A META-ANALYSIS

Serkan DEMİR*

ORCID: 0000-0002-2331-9861

Ferhat KARANFİL**

ORCID: 0000-0002-4767-8623

Faruk Zeki ELGÜN***

ORCID: 0000-0002-5157-6320

Mehmet KIRIŞ****

ORCID: 0009-0009-2289-2170

Abstract: This study sought to investigate the effects of project-based learning on students' academic achievement scores by conducting a meta-analysis of studies on the topic. The analysis comprised 60 post-graduate theses from 2007 to 2019 as well as articles scanned from the TR directory. The CMA 3.0 statistical tool and the Microsoft Excel 2013 program were used to analyze the data using the "transaction impact" method. The studies' homogeneity value was found to be 98.68, and the random-effects model was used to assess the effect size with a significance level of 95% and 40 degrees of freedom. According to the study's findings, project-based learning has a very high impact rate in the category of size rating (Cohen et al., 2007).

Keywords: Project Based, Meta-Analysis, Academic Achievement Scores.

* PhD, Beşiktaş Bilim ve Sanat Eğitim Merkezi (BİLSEM), serkandemir4@gmail.com

** Bahçeşehir University, Graduate School of Education, English Language Education, PhD Candidate, ferhat.karanfil@yahoo.com

*** Beşiktaş 100. Yıl Mustafa Kemal İlkokulu (Elementary School), gazipasa34@gmail.com

**** Beşiktaş 100. Yıl Mustafa Kemal İlkokulu (Elementary School), mkiris71@hotmail.com

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1266993>

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş Tarihi: 17/03/2023

Kabul Tarihi: 20/04/2023

Atıf / Cite as: Demir, S., Karanfil, F., Elgün, F. Z. & Kırış, M. (2023). The Effects Of Project-Based Applications in Education on Academic Success Scores of Students: A Meta-Analysis, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 57-71.

EĞİTİMDE PROJE TABANLI UYGULAMALARIN ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARI PUANLARINA ETKİSİ: BİR META-ANALİZ

Öz: Mevcut araştırmada, literatürde proje tabanlı/tabanlı öğrenmeye yönelik geliştirilen çalışmaların meta-analizi ile proje tabanlı/tabanlı uygulamaların öğrencilerin derslerdeki akademik başarı puanlarına etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. 2007-2019 yılları arasında derslerde proje tabanlı/tabanlı uygulamaların öğrencilerin akademik başarı puanlarına etkisini belirlemeyi amaçlayan 60 lisansüstü tez ile birlikte TR dizininde taranan makaleler araştırmaya dahil edilmiştir. Bu çalışmada veriler “işlem etkisi” yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz aşamasında CMA 3.0 istatistik programı ve Microsoft Excel 2022 programından faydalanılmıştır. Araştırma kapsamındaki çalışmaların homojenlik değeri ($Q=98.68$) belirlendikten sonra incelenen ki-kare tablosunda anlamlılık düzeyinin %95 olduğu ve kırk serbestlik derecesine ulaştığı ve buna bağlı olarak çalışmalar rastgele etkiler modeli kullanılarak hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda proje bazlı/bazlı uygulamaların boyut derecelendirme sınıflandırmasında çok yüksek etki oranına sahip olduğu belirlenmiştir (Cohen vd., 2007).

Anahtar Kelimeler: Proje Tabanlı, Meta-Analiz, Akademik Başarı Puanları.

INTRODUCTION

The curriculum, which has been implemented in Turkey since 2005 and stemmed from the constructivist approach that targets to equip individuals with an infrastructure that can access new information through experiences, research from primary sources, make sense of information and produce solutions to the problems they encounter in their daily lives. It is advocated that teachers should use project-based learning approaches in learning environments in order for the individual to achieve these goals.

The basis of the project-based learning approach is formed by the studies of theorists such as John Dewey, Kilpatrick, Piaget, Bruner, and Vygotsky (Korkmaz & Kaptan, 2001). When the underlying theories are scrutinised, it is cleared that project-based learning is based on the principle of solving the problems that students encounter in daily life. In addition, it provides opportunities for students to work on a scenario/problem in a unique style by establishing connections with other disciplines in the

process, structuring their knowledge and producing products that can create solutions to the problem by combining this information into meaningful wholes. In addition, in project-based learning, students can use creativity, questioning, evaluation, reconstruction, and decision-making, within existing scenarios/problems and mental activities that allow both individual and group work (Demirel, 2001).

There are many studies in Turkey and abroad on the project-based learning approach, which contributes to students' high-level intellectual skills as well as their interests and attitudes toward the course. In these studies, the contribution of project-based learning on learners' educational success, students' scientific process skills, the permanence of learning, motivation towards the course, and critical thinking were examined in general (Altun, 2008; Ayaz & Sönmez, 2015; Aydemir, 2019; Baran, 2011; Demir, 2008; Ekiz, 2008; Gültekin, 2009; Güven, 2011; İmer, 2008; Karaçallı, 2011; Özahioğlu, 2012; Türkmen 2019). Attitude-scientific process skills-motivation-permanence-critical thinking) effects were found statistically significant (Aydemir, 2019; Doğay, 2010; Güven, 2011; Nuraydın, 2019; Türkmen, 2019), while it was statistically significant in some studies. The conclusion is that there is no difference (Değirmenci, 2011).

Educational research on the project-based learning approach in the literature and made from different perspectives need to be brought together (such as content-based learning), synthesized, and evaluated together (Ayaz & Sönmez, 2015; Karanfil, 2020). Because although these studies are scientifically designed to make comprehensive generalizations about a single success, the validity and reliability of the study group, time, transportation, and data collection tools may not be able to present very comprehensive findings due to their limitations. At the same time, they conclude by suggesting that more research on project-based learning is required (Özcan, 2007).

Comprehensive studies obtained by literature review in scientific research benefit from a large number of studies in order to obtain more general results on the subject (Cooper, 2010). Obtaining more general results is one of the main purposes of both literature review and meta-analysis studies. In a meta-analysis, the findings, and results of the studies on the subject are brought together in a logically and consistently composed design. (McLeod, 2019).

The purpose of this meta-analysis is to examine the impact of project-based learning, which is advised in the constructivist approach, on test scores for academic attainment. By conducting a meta-analysis of research on project-based learning in the literature, the study seeks to shed light on the effect of project-based learning on academic success. The study also seeks to pinpoint the traits that enhance the impact of project-based learning on academic achievement. The results of this study are

anticipated to inform future research on project-based learning and improve the effectiveness of project-based learning in the context of academic accomplishment.

1. METHODS

1. 1. Study Design

In this research, the meta-analysis method was used to determine the effectiveness of project-based/based applications on students' academic achievement scores. This method involves comparing and combining the results obtained in various experimental studies using statistical methods to determine effect sizes (Laken, 2022). In other words, meta-analysis is an analysis of the analyses conducted in different studies to draw more reliable and generalizable conclusions.

1. 2. Data Collection

Within the parameters of the study, the data were obtained from published and unpublished master and doctoral theses and articles scanned in the TR index, which investigated the effect of the “Project-Based/Based Approach” on the academic achievement of students and included statistical results suitable for meta-analysis.

The postgraduate theses included in the research were accessed from the YÖK National Thesis Center, and the articles were accessed from the TR directory of the ULAKBİM Cahit Arf Science Center (CABİM) website. First, 310 studies with the words “project-based learning” and “project-based learning” in their titles and also in the key concepts section are listed. The researchers examined the full texts of the studies. As a result of the examinations, 60 theses and articles on the effect of project-based/based learning approaches on academic achievement, which are suitable for the research subject and meta-analysis inclusion criteria, were comprising the meta-analysis research.

1. 3. Inclusion Criteria

A certain standard is established with inclusion criteria to ensure the reproducibility of the subject discussed in meta-analysis studies and to minimize the possible bias in the process of determining the studies to be included in the process (Petitti, 2001). The inclusion criteria used in this study are presented below.

Research Method: Experimental studies in which experimental and control groups were applied and parametric analyses were carried out were included.

Dependent variables: In the theses and articles, which include project-based/ based topics, and analyzed, the academic achievements of the students in the project-

based course were analyzed as the dependent variable, and the articles scanned in the TR index were included. Among the theses and articles examined, the studies that examined project-based learning, students' attitudes, remembering, transfer and retrieval, apart from academic achievement, were not included.

Time range: All publications scanned in the National Database and TR Index between 2006 and 2020 and allowed were added.

Adequate numerical data is crucial in the meta-analysis method. The number of students in the experimental and control groups (N), their academic achievement averages (\bar{x}) and standard deviation (Ss), and the p-value are all used to determine the effect size (Yavuz and Dinçer, 2012). Therefore, studies that lack or do not include this information were excluded from the analysis.

1. 4. Exclusion Criteria

Lipsey and Wilson (2001) think that the studies reached are not within the framework determined by the researcher and that they cannot be included in the meta-analysis in cases where there is not enough data. Therefore, studies that do not meet the specified criteria were not included in this study. Therefore, 60 studies that fulfilled the inclusion requirements were coded for meta-analysis.

1. 5. Coding Method

As in all scientific studies, it is necessary to systematically record the data obtained in meta-analysis studies, to check their suitability, and to code them for later analysis.

In order to ensure internal reliability in meta-analysis studies, a coding form should be created at the beginning of the process. This will contribute to providing a detailed explanation for future researchers and practitioners and ensure the external validity of the study (Başol et al., 2016). Because of the situation, the researchers developed a coding form to collect the data required for analysis and included it in the studies that fulfilled the inclusion criteria. Descriptive data of the experimental and control groups in the included studies (year of implementation, courses applied, cities applied, education level, etc.) and the main characteristics of the studies (sample size, academic achievement averages, and standard deviation) were recorded to be analyzed.

1. 6. Dependent Variables

The effect sizes relating to the contribution of the project-based learning technique on academic accomplishment in comparison to the conventional face-to-face approach are the dependent variables of the current study.

1. 7. Operating Characteristics

As the features of the studies that were used in the current study, the size of the sample/study group, the average values of the academic achievement scores, and the standard deviations of these scores were examined together with the education level where the application was made.

1. 8. Data Analysis

In this study, the "process effect" method was used to analyze the data. This method is preferred when the mean scores of the dependent variable in each study included in the meta-analysis are obtained from different scales (Cohen, 1988, as cited in Özcan and Bakioğlu, 2010; Lipsey & Wilson, 2001; Huffcutt, 2002). Hunter and Schmidt (1990) proposed the treatment effect method, which calculates the "d" value using the formula $(X_e - X_c)/SD$ to determine the variance between the means of the control and experimental groups. The "d" value represents the "impact degree size," which is the main focus of the meta-analysis and also indicates the strength of the relationship between variables in the studies. This power also reflects the extent of the effect of an experimental intervention (Cheung, 2019).

In the meta-analysis research method, different models can be used for the main purpose of statistically combining the results obtained from the studies examined. The random-effects model was used in this study. Studies included in the random-effects model are used when there are different characteristics. In other words, the random-effects model is used in cases where differentiation is due to sampling errors, different characteristics in studies, and other random items (Lipsey & Wilson, 2001). Studies used in this research are heterogeneous since a wide variety of dependent variables and patterns are used, and it was deemed appropriate to use the random-effects model.

The effect sizes obtained from the meta-analysis results were interpreted based on arithmetic means. In addition to the effect sizes of project-based teaching and traditional methods, the analysis was also carried out according to the variable of education level. The CMA 3.0 statistical program and Microsoft Excel 2013 program were used to find the effect sizes and variances of each study and to calculate the total effect size. Publication bias and homogeneity of the studies were also taken into consideration during the analysis.

- a) Insignificant impact value: 0.15 and less;
- b) Minor effect value: between 0.15-0.40;
- c) Medium effect value: between 0.40 and 0.75;
- d) Large-level effect value: between 0.75-1.10;

- e) Very large effect value: 1.10 - 1.45; and
- f) Excellent level of potency: 1.45 and above (Thalheimer and Cook, 2002).

2. RESULTS

During the data analysis phase, the studies and courses where project-based learning was applied were identified in the current study. Table 1 shows the distribution of publications based on the fields where project-based learning was implemented.

Table 1. *The number of majors included in the study.*

Courses investigated	Number of studies
Science	28
Social Studies	10
Maths	6
Biology	5
Art	3
English	2
Physics	1
Introduction to Life Skills	1
Electronics	1
Sociology	1
Computer Education	2
TOTAL	50

As shown in Table 1, it has been calculated that project-based/based applications are mostly applied in science (f:28) courses. However, it was checked that 10 of the included studies were applied in social studies courses.

Within the scope of this research, project-based/based applications were examined in the years they were implemented. In Table 2, the distribution of academic research based on the of publication of project-based/based applications is given.

Table 2. Studies examined and grouped by year basis.

Date of publication	Number of research
2006	4
2007	8
2008	13
2009	4
2010	6
2011	2
2012	3
2014	5
2015	3
2016	2
2019	10
TOTAL	60

When Table 2 is analysed, it has been determined that most studies on project-based learning were conducted in 2008 (f: 13). However, it has been determined that project-based studies were mostly implemented before 2010. Within the scope of this study, educational levels where project-based learning is applied have also been determined. Table 3 presents the distribution of studies according to education levels.

Table 3. *Education levels and number of studies*

Level of education	Number of studies
Primary	8
Secondary	39
High school	6
Tertiary	7
Total	60

When Table 3 is scrutinised, it has been determined that most studies on the project-based learning approach are at the secondary school level (f:39). However, while there are studies at the primary and university level, it has been determined that the least application is made at the high school level.

Comparison by Random Effects Model

Project-based applications and traditional teaching applications were compared according to the random-effects model, and the findings are presented in Table 4 below.

Table 4. *Average Effect and Degrees of Homogeneity by Random Effects Model*

Average Effect Size	Total Heterogeneity Q	Chi-Square	Confidence Interval %95 Lower	Upper
1.123	97.87	0.00	1.112	1.242

The analysis revealed that the mean effect size was 1.177, with a standard error of 0.050 and a 95% confidence interval ranging from 1.112 to 1.242, as presented in Table 4. This indicates that the project-based teaching approach has a greater impact on students' academic success compared to the traditional teaching method. Moreover, the effect value of 1.10 and above suggests a very large effect size (Cohen, 2000, as cited in Camnalbur & Erdogan, 2008). Table 5 displays the homogeneous distribution grade, mean effect size, and bottom-up 95% confidence intervals of the 60 studies that investigated the contribution of project-based/traditional teaching practices to academic achievement scores.

Table 5. *Results of Average Effect and Degrees of Homogeneity by Random Effects Model*

Model Type	N	Z	Q	ES	Effect Size Low	High
Random Effects Model	60	22.512	97.87	1.177	1.112	1.242

When the project-based activities are against the conventional way of instruction, it is identified that the random-effects model has an effect value of 1.177 and has a large effect in favour of project-based learning. The homogeneity value meets the critical value between 97.87 and 95% confidence interval.

Comparing the Teaching Levels Variable According to the Random Effects Model

In order to investigate the educational level effect of project-based learning and traditional teaching method, a comparison was made according to the random effects model and the findings are shown in Table 6 below.

Table 6. Findings Regarding Education Level Variable Based on Random Effects Model

Level of education	Number of studies	Mean Effect size	Total Heterogeneity	Confidence Interval %95		
				Lower	Upper	
Primary	8	1.179	97.432	0.932	1.426	
Secondary	31	1.365	97.844	1.128	1.447	
High school	5	0.440	98.643	0.794	0.866	
Tertiary	7	1.132	97.604	0.870	1.394	

As exhibited in Table 6; The average effect size of project-based teaching in primary schools is 1.179, the average effect size of studies in secondary schools is 1.365; the effect size of studies conducted in high school was 0.44; The average effect size of studies conducted at the university level was found to be 1.132. Accordingly, it has been understood that project-based applications have a more critical effect on academic achievement scores than old-school teaching. While it was seen that the effect value had a wide effect in primary school, secondary school, and university, it was determined that the effect was moderate at the high school level.

3. DISCUSSION, RECOMMENDATIONS AND CONCLUSIONS

This research examined 60 studies that were conducted for the effect of the project-based/based approach on academic achievement and were suitable for the inclusion criteria of the research were examined by meta-analysis method. It was determined that the homogeneity value ($Q=97.87$) of the studies examined according to the fixed effects model, as well as the critical value of the degree of freedom, exceeded forty-one degrees of freedom at the 95% significance level. To address this issue, the researchers employed the random-effects model to estimate the effect size of the studies included in their analysis. The overall effect size of the studies was found to be within the confidence interval of 1.112 to 1.242, with an effect value of 1.177. This result indicates a very large effect (falling between 1.10 and 1.45) according to the effect size classification updated by Kraft (2020).

Kaşarcı (2013) conducted a meta-analysis of theses between 2002-2013 on the impact of project-based approaches on academic achievement in science. The calculated

effect size value was 1.018, within a confidence range of 0.763 to 1.273, indicating a significant effect. Similarly, Ayaz and Sylemez (2015) found an effect size value of 0.112 for project-based teaching in science. These results suggest that project-based teaching has a larger effect on academic success compared to traditional teaching methods. The study also found that at least 1594 studies are needed to reduce the effect size value from 0.60 to 0.01, indicating the reliability of the results.

This study also investigated the impact of project-based learning on academic achievement based on education level. The effect size of project-based learning studies conducted at the primary school level was found to be $ES=1.101$, indicating a higher effect than traditional teaching methods. The effect size of project-based learning studies conducted at the secondary school level was found to be $ES=1.295$, which is classified as a very wide level of impact according to Cohen et al. (2007), suggesting that project-based learning has a positive effect on the academic success of secondary school students.

The meta-analysis found that the effect size of project-based learning at the high school level was $ES=0.341$, which falls into the small effect size classification created by Cohen et al. (2007). Nonetheless, this value still indicates that project-based/based applications are more effective than traditional teaching methods used at the high school level. On the other hand, the effect size of project-based learning at the university level was found to be $ES=1.132$, which falls into the very wide impact size classification created by Cohen et al. (2007). This suggests that project-based/based applications have significant positive effects on the academic achievement of university students. Furthermore, as described in the study by Karanfil and Özet (2021), project-based learning could be enhanced by utilizing web tools in education and online learning.

This study's limitations are similar to those of the meta-analysis studies. The inclusion of experimental research in this analysis that used a control group pretest-posttest approach is the first of these limitations. The study's inclusion of studies from our nation is yet another drawback. Yet, it is expected that the current research will help determine the educational policies in our nation and highlight the significance of project-based learning in the studies that will be carried out for each educational level.

Peer-review

Externally peer-reviewed

Author Contribution

The author contributed to the entire study.

Conflict of Interest

The author has no conflict of interest to declare.

Finansal Destek

The author declared that this study has received no financial support.

REFERENCES

Altun, S. (2008). *Proje tabanlı öğretim yönteminin öğrencilerin elektrik konusu akademik başarılarına, fiziğe karşı tutumlarına ve bilimsel işler becerilerine etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Ayaz, M. F. & Söylemez, M. (2015). Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının Türkiye'deki öğrencilerin fen derslerindeki akademik başarılarına etkisi: Bir meta-analiz çalışması. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 40(178), 255-283.

Aydemir, A. (2019). *Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı ile desteklenmiş fen eğitiminin 6. sınıf öğrencilerinin akademik başarısına ve fen dersine karşı tutumuna etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Baran, M. (2011). *Teknoloji ve proje tabanlı öğrenme yaklaşımı destekli düşünce yolculuğu tekniğinin lise 11. sınıf öğrencilerinin fizik başarılarına ve akademik benlik tasarımlarına etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

Başol, G., Doğuyurt, M. F. & Demir, S. (2016). Türkiye örneğinde meta analiz çalışmalarının içerik analizi ve metodolojik değerlendirilmesi. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 714-745.

Chang, S. H., Wu, T. C., Kuo, Y. K. & You, L. C. (2012). Project-based learning with an online peer assessment system in a photonics instruction for enhancing led design skills. *Turkish Online Journal of Educational Technology (TOJET)*, 11(4), 236-246.

Cheung, M. W. L. (2019). A guide to conducting a meta-analysis with non-independent effect sizes. *Neuropsychology review*, 29(4), 387-396.

Cohen, J. (2007). A power primer. *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology*, 3(2), 79.

Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education (6th Edition)*. New York: Routledge.

Cooper, H. (2010). *Research synthesis and meta-analysis: A step-by-step approach*. Los Angeles: Sage Publications.

Değirmenci, Ő. (2011). *Fen ve teknoloji dersinde "canlılar ve enerji ilişkileri" ünitesinin öğretilmesinde proje tabanlı öğrenmenin öğrenci başarısına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Demir, K. (2008). *Bütünleştirilmiş öğretim programının iş birliğine dayalı ve proje tabanlı öğrenme yaklaşımıyla uygulanmasının etkililiği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Demirel, Ö. (2001). *Öğretim ilke ve yöntemleri öğretme sanatı*. Ankara: Pegem Akademi.

Ekiz, S. O. (2008). *Fen ve teknoloji laboratuvarının proje tabanlı öğrenme yaklaşımı ile desteklenerek öğretiminde öğrenci başarısına, hatırd tutma seviyesine ve duyuşsal özelliklerine etkisinin araştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi, Muğla.

Gültekin, Z. (2009). *Fen eğitiminde proje tabanlı öğrenme uygulamalarının öğrencilerin bilimin doğasıyla ilgili görüşlerine, bilimsel süreç becerilerine ve tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Güven, E. (2011). *Çevre eğitiminde tahmin-gözlem-açıklama destekli proje tabanlı öğrenme yönteminin farklı değişkenler üzerine etkisi ve yönteme ilişkin öğrenci görüşleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Huffcutt, A. I. (2002). Research perspectives on meta-analysis. S. G. Rodelberg (Ed.), In *Handbook of research methods in industrial and organizational psychology* (ss. 198-215). Malden: Blackwell Publishing. 198-215.

Hunter, J. E. & Schmidt, F. L. (1990). *Methods of meta-analysis: correcting error and bias in research findings*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.

İmer, N. (2008). *İlköğretim fen ve teknoloji öğretiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarı ve tutumlarına etkisinin araştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Karaçallı, S. (2011). *İlköğretim 4. sınıf fen ve teknoloji dersinde proje tabanlı öğrenme yönteminin akademik başarıya, tutuma ve kalıcılığa etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.

Karanfil, F. (2020). Content-based instruction (CBI) challenges in Turkey: Voices of high school students. *Focus on ELT Journal*, 2(2), 17-29.

Karanfil, F., & Özet, M. N. (2021). How EBA (Educational Informatics Network) platform and Memrise may help EFL learners: a review for state school EFL learners in Turkey. *Journal of Foreign Language Education and Technology*, 6(1), 1-16.

Kaşarci, İ. (2013). *Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarıları ve tutumlarına etkisi: Bir meta-analiz çalışması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Korkmaz, H. & Kaptan, F. (2001). Fen eğitiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 193-200.

Kraft, M. A. (2020). Interpreting effect sizes of education interventions. *Educational Researcher*, 49(4), 241-253.

Köse, M. (2010). *İlköğretim 7. sınıf fen ve teknoloji dersi "kuvvet ve hareket" ünitesinin öğretiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin başarı ve tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Lakens, D. (2022). Sample size justification. *Collabra: Psychology*, 8(1), 33267.

Lipsey, M. & Wilson, D. (2001). *Practical meta-analysis*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.

McLeod, S. A. (2019). What does effect size tell you?, *Simply psychology*. 15 Mart 2023 tarihinde, <https://www.simplypsychology.org/effect-size.html> adresinden erişildi. *Simply psychology*.

Petitti, D. B. (2001). Approaches to heterogeneity in a meta-analysis. *Statistics in Medicine*, 20(23), 3625-3633.

Özahioğlu, B. (2012). *İlköğretim fen ve teknoloji dersinde proje tabanlı öğrenmenin bilimsel süreç becerilerine, başarı ve tutum üzerine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Özcan, R. (2007). *Alg biyoteknolojisinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarıları, tutum ve görüşlerine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Özcan, Ş., & Bakioğlu, A. (2010). Bir meta analitik etki analizi: Okul yöneticilerinin hizmet içi eğitim almalarının göreve etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 201-212.

Thalheimer, W., & Cook, S. (2002). How to calculate an effect size from published research: a simplified spreadsheet. 15 Mart 2023 tarihinde, http://www.work-learning.com/white_papers/effect_sizes/Effect_Sizes_Spreadsheet.xls adresinden erişildi.

Türkmen, N. (2019). Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının fen bilimleri dersinde öğrencilerin akademik başarı ve tutumuna etkisi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

Yavuz, C.& Dinçer, S. (2012). *Eğitsel ajanda kullanımının öğrenci başarısına etkisi: Bir Mata-analiz çalışması*. 6th International Computer and Instructional Technologies Symposium, 4-6 October 2012, ss. 2-7, Gaziantep University, Gaziantep.